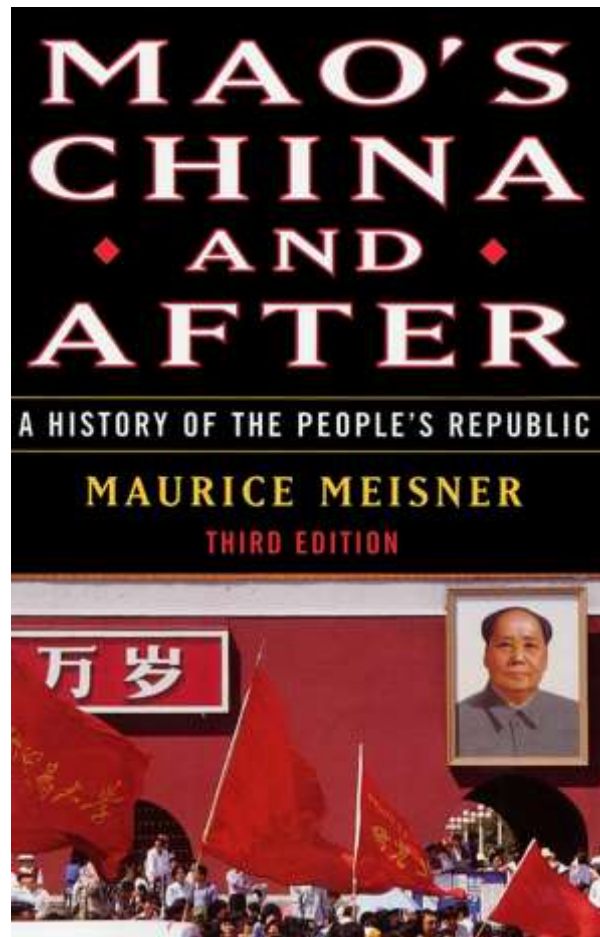


**Maurice Meisner**  
**Maos Kina och efteråt**

*Original: Mao's China and After*



Översättning: *Björn Erik Rosin*

**Innehåll**

Introduktion.....	1
19. Kulturrevolutionens sociala följder .....	2
20. Efterspelet till kulturrevolutionen och slutet för den maoistiska eran, 1969-76. ...	18
21. Arvegodset från den maoistiska eran .....	42
22. Deng Xiaopings uppgång och kritiken av maoismen .....	52
23. Marknadsreformer och framväxt av kapitalism .....	67
24. Kampen för demokrati .....	90
25. Slutet på Deng Xiaopings era: Kina på 1990-talet .....	111

**OBS: Nedan används det moderna Pinyin-systemet för stavning av kinesiska namn. Den tidigare dominerande transkriberingsmetoden (Wade-Giles) har dock bibehållits i källhänvisningar (till äldre böcker och artiklar).**

## Introduktion

En av de främsta marxistiska kinakännarna är Maurice Meisner (1931-2012). Han har bl a skrivit en utmärkt politisk Mao-biografi, se [Mao Zedong – Ett politiskt och intellektuellt porträtt](#). Där finns också en lite utförligare presentation av Meisner och hans arbeten.

Nedan återges 7 kapitel ur Meisners bok *Mao's China and After*, som kom ut 1999. De två första kapitlen handlar om den kinesiska kulturrevolutionen och dess efterspel (för detaljer om kulturrevolutionen, se Meisners Mao-biografi och Philip Shorts [Mao och kulturrevolutionen](#)). De övriga analyserar utvecklingen efter Maos död (hösten 1976) fram till slutet av 1990-talet, då Kina genomgick stora ekonomiska, sociala och politiska förändringar. Det var under dessa år som Kina styrde in på den kapitalistiska väg som ledde till dagens Kina.

Redan innan Maos död var högsta partiledningen instabil, vilket bl a yttrade sig i ständiga personförändringar och politiska kampanjer. Här följer några exempel:

- 1) Deng Xiaoping åkte flera gånger upp och ned i partitoppen. Han utsattes för hård kritik under kulturrevolutionen och fick lämna sina befattningar, återupprättades och återinsattes, fick silkesnöret på nytt, bara för att återkomma efter Maos död.
- 2) Lin Biao utsågs 1969 till Maos efterträdare. Men redan hösten 1971 hamnade han i onåd och omkom, tillsammans med sin familj, i en flygolycka under flyktförsök till Sovjetunionen.
- 3) Kort efter Maos död arresterades ”de Fyras gäng” (med bland annat Maos hustru) som varit ledande under kulturrevolutionen.

I juli 1977 återkom Deng Xiaoping i den högsta partiledningen (politbyråns ständiga utskott) och ett omfattande reformarbete (och i praktiken avmaoisering) inleddes.

En händelse som fick stort utrymme i massmedia var massakern på Himmelska fridens torg (Tianmen) i Beijing i början av juni 1989. Denna satte en blodig slutpunkt för de omfattande demonstrationer som ”Demokratirörelsen” hade genomfört sedan mitten av maj samma år.

Mindre känt är att Kina i över ett årtionde (1979-1991) förde ett gränskrig med Vietnam – det inleddes med Kinas attack på Vietnam i början 1979. Kriget var under långa perioder låg-intensivt, men tog fart då och då.<sup>1</sup>

**Kritisk synpunkt på Meisners framställning:** Meisner menar (se kapitel 19) att Mao 1970, efter de tumultartade åren under kulturrevolutionen, återgick till att tillämpa en ”leninistisk” syn på partiet. Med det åsyftar Meisner ett starkt centraliserat parti med mycket begränsad intern partidemokrati. På den punkten är undertecknad inte överens med Meisner: Det borde vara riktigare att säga att Mao tillämpade en ”*stalinistisk*” partimodell. Varför? Jo, under större delen av sin levnad stod Lenin för en *demokratisk* centralism, som inbegrep rätten att förfäktat oppositionella uppfattningar och försöka vinna stöd för dessa.<sup>2</sup> Detta var främmande för Stalin (och Mao). Förvisso fanns frön till en odemokratisk partimodell redan under Lenins levnad (det fatala beslutet att *tillfälligt* förbjuda fraktioner 1921 är *ett* uttryck för detta). Men permanentandet av detta beslut och en rad andra åtgärder som vidtogs efter Lenins död, såsom utnämningar i stället för val till poster, avskaffade partidemokratin steg för steg.

Martin Fahlgren i oktober 2018

<sup>1</sup> Gränskriget, som var ytterst kostsamt för särskilt Vietnam, fortgick under i stort sett hela Deng Xiaoping-epoken. Meisner nämner den kinesiska ”straffaktionen” mot Vietnam, men berör inte det fortsatta gränskriget. För detaljer om detta krig, se Xiaoming Zhang, *Deng Xiaopings Long War. The Military Conflict between China and Vietnam 1979-1991*, University of North Carolina Press, 2015.

<sup>2</sup> Om Lenins partisynt, se [Lenin och det revolutionära partiet](#) av Paul Le Blanc

## 19. Kulturrevolutionens sociala följder

1969 stod det klart att kulturrevolutionen gått hela varvet runt och Folkrepubliken var tillbaka på ruta ett före kulturrevolutionen. Den politiska makten låg där den hade befunnit sig tre år tidigare – hos den intimt sammanlänkade treenigheten parti, armé och statsbyråkrati. Partiet höll på att återuppbyggas runt sina traditionella leninistiska grunder och återfå sin tidigare maktställning. Nya revolutionära kommittéer hade förvisso sett dagens ljus på alla nivåer av den politiska administrationen och ekonomin, men det krävdes inte mycket politisk insikt för att förstå att den sortens kommittéer snart skulle vara redskap för att genomföra den politik som bestämts i de inre kretsarna inom partiet, vars högsta auktoritet höll på att etableras på nytt.

Men, på gott och ont, hade kulturrevolutionen lett till betydande förändringar av den samhälleliga karaktären och det politiska klimatet i Kina, om än inte av de formella institutionerna. En direkt märkbar förändring var att maoisterna hade ett fast grepp om maktens tömmar. Närmare bestämt var det Mao själv som hade greppet, eftersom många framträdande ”maoister” hade blivit lämnade längs vägkanten under oredan, och de skulle snart få sällskap in i glömskan av en del andra. Att makten nu låg hos Mao var ett grundläggande politiskt faktum och detta fick enorma sociala konsekvenser i ett historiskt läge då den politiska makten var avgörande för att bestämma inriktningen på samhällsutvecklingen. Den makt Mao tillskansat sig genom kulturrevolutionen använde han för att genomdriva en relativt egalitär samhällsekonomisk politik i slutet av 1960-talet och början av nästa decennium. Mycket av den ”liu-istiska” politik som rått åren före den stora omvälvningen försvann. Ändå var det maoistiska program som avtecknade sig ur all denna revolutionära storm och vrede under kulturrevolutionen i grunden reformistiskt och syftade mer till att mildra de mest uppseendeväckande tecknen på ojämlikhet och elitism än till någon större förändring av den sociala och politiska strukturen i Folkrepubliken. Det maoistiska programmet efter kulturrevolutionen ledde inte till någon revolutionär förändring av de rådande samhällsförhållanden på det sätt som maoistiska ideologer en gång talat om.<sup>1</sup> Mycket av det som kunde ha varit positivt i Maos samhällsekonomiska strategi fördärvades dessutom av det alltmer despotiska och godtyckliga sätt på vilket makten utövades på både på högsta och lägsta nivå av statsapparaten under den maoistiska regimens sista år. Det var en av många oavsiktliga följder av kulturrevolutionen och något som en del ledare efter Mao senare skulle fördöma som ”feodal-fascism”. Men de förändringar som omvälvningarna lett till, såväl de positiva som de negativa, skulle i grunden påverka tillvaron för den stora majoriteten av det kinesiska folket. Både bland överlevande offer och deltagarna själva skulle de traumatiska upplevelserna under kulturrevolutionen forma allt politiskt tänkande och medvetenhet under återstoden av den maoistiska eran och en bra bit in i den era som följde under Deng. Oavsett hur man bedömer karaktären och resultaten av kulturrevolutionen går det inte att avfärda de tre turbulenta år som dess historia består av som ännu ett fall av *plus ça change, plus c'est la même chose* [ju mer saker förändras, desto mer förblir allt vid det gamla].

Det tydligaste resultatet av kulturrevolutionen, och med nödvändighet utgångspunkten för varje värdering av omvälvningarna och deras konsekvenser, är att den krävde ett rysligt antal människoliv. Ingen officiell sammanställning över antalet dödade gjordes vid denna tid. De officiella siffror som förekommit under perioden efter Mao handlar i bästa fall bara om brottstycken. Utländska bedömares uppskattningar varierar mycket, beroende på de politiska

<sup>1</sup> Det mest sofistikerade försöket att framställa kulturrevolutionen som något som syftade till och medförde djupgående progressiva sociala förändringar har Charles Bettelheim stått för i boken [Kulturrevolution & industriell organisering i Kina](#). Svenska utgåvan kom ut 1974.

sympatier de står för. Men även officiell statistik, hur ofullständig och fragmentarisk den än är, pekar på ett dödande i omfattande skala. När de Fyras gäng ställdes inför rätta 1980,<sup>2</sup> hette det i den officiella anklagelseakten att de Fyra och deras anhängare var skyldiga till att 34 000 oskyldiga personer dödates under vad som nu kallas ”det kulturevolutionära decenniet”, 1966-1976. Och anklagelseakten själv pekar snarast på en än högre siffra. I sin detaljredovisning av specifika händelser rapporterade den om 14 000 döda bara i Yunnanprovinsen i sydväst och över 16 000 i det glest befolkade Inre Mongoliet.<sup>3</sup>

En mer oberoende, och sannolikt mer tillförlitlig, beräkning gjordes av Li Zhengtian, en av de ideologiska pionjärerna bakom Demokratirörelsen i slutet av 1970-talet. Enligt Lis undersökning dödades cirka 40 000 i Guangdongprovinsen under kulturevolutionen och det största antalet offer krävdes när armén kväste rödgardiströrelsen 1968.<sup>4</sup> Lis siffra för Guangdong stämmer därför rätt väl med den allmänt accepterade siffran på 400 000 döda under kulturevolutionen i hela landet, en siffra som för första gången nämndes 1979 av nyhetsbyrån AFP:s korrespondent i Beijing och som baserade sig på uppskattningar av inofficiella men ”vanligen tillförlitliga” kinesiska källor.<sup>5</sup> Siffran kan ha varit högre. Det är inte troligt att den var lägre.

Förutom dödsoffren linkade miljontals kineser bort från striderna och repressionen under kulturevolutionen med fysiska och psykologiska ärr. Många blev misshandlade och torterade under ändlösa ”kampsessioner” medan andra skadades under fraktionsstrider, som blev alltmer våldsamma ju mer de förlorade sitt politiska syfte. Barn blev förföljda för påstådda politiska synder (eller social härkomst) som föräldrarna begått, och föräldrar blev angivna av sina barn. Miljontals blev godtyckligt arresterade och skickade i fängelse eller till arbetsläger och ett långt större antal forslades iväg för att arbeta eller nöta sina dagar i de mer avlägsna delarna av Manchuriet och Xinjiang. Människoliv slogs sönder och karriärer krossades. Vad kulturevolutionen än kan ha varit i övrigt var den en tid av oerhört mänskligt lidande.

Förföljelserna av intellektuella och kadrer har fått stor uppmärksamhet både i och utanför Kina. Mindre känt är att även om så gott som alla fraktioner som var aktiva under kulturevolutionen ägnade sig åt våldsamerhet och gjorde sig skyldiga till grymheter i vad som tycktes vara en ändlös cykel av våld och hämnd, så verkar de värsta grymheterna och den största delen av dödandet ha varit arméns verk, framför allt under det omfattande kväsandet av radikala rödgardister och arbetarorganisationer sommaren 1968. Det är inget att förvåna sig över att en beväpnad, organiserad militär styrka fick (eller tog sig) fria händer att rensa landet rent från en anarkistisk och dåligt beväpnad folklig rörelse, vars medlemmar tagit alltför bokstavligt på den maoistiska parollen ”Det är rätt att göra uppror”. Det var dessutom en armé, som främst bestod av unga bönder, som var instinktivt misstänksamma mot upproriska studenter i städerna. Det är heller inget att förvåna sig över att ledarna i Beijing, både under den maoistiska och post-maoistiska eran, vill sopa undan arméns roll i grymheterna under kulturevolutionen, för även om ”folkarmén” inte nödvändigtvis är ”den pelare som bär upp proletariats diktatur” är den däremot den pelare som bär upp den kommunistiska staten i

<sup>2</sup> Rättegången mot ”De fyras gäng”, förment ”radikala” lärjungar till Mao, som blev arresterade kort efter att deras beskyddare avlidit 1976 behandlas kortfattat i kapitel 22 nedan.

<sup>3</sup> *Beijing Review*, n° 48 (1980), sid. 9-28.

<sup>4</sup> Qi Hao (red.), *Guanyu Shebuizhuyi de Minzhu yu Fazhi*, Hongkong: Bibliothèque Asiatique, 1976, sid. 3, 167; Zi Chuan, ”Li Yizhe yu Wo”, *Bei Dou*, n° 4, 1977, sid. 15. Citerad i Stanley Rosen, ”The Democracy Movement in Guangzhou”, bidrag presenterat vid det möte Association for Asian Studies anordnade i april 1982, sid. 10-12. För hänvisningar till arméns massakrer på rödgardister i Guangdongprovinsen och på ön Hainan, se även Stanley Rosen, ”Guangzhou’s Democracy Movement in Cultural Revolution Perspective”, *China Quarterly*, n° 101, mars 1985, sid. 5.

<sup>5</sup> Agence France Press, Beijing, 3 februari 1979; FBIS-CHI 79-25, 5 februari 1979, sid. E2. Se även Roger Garside, *Coming Alive: China After Mao*, New York: Mentor, 1982, sid.45 (not), 47.

Kina. Hellre än att besudla bilden av armén, vars befälhavare är så intimt knutna till partiledningen, är det enklare för den senare att beskylla sina politiska fiender för allt det onda som hände. I anklagelseakten mot de Fyras gäng 1980, som uppger antalet döda i Yunnan-provinsen till 14 000, skylls tragedin på ”ultra-vänstern”, som, heter det, förtalat partiledaren i provinsen. Men inget nämns om det välkända faktum att större delen av de dödade var radikala rödgardister, som blev massakrerade av lokala enheter av den kinesiska armén. Inte heller har de styrande efter Mao medgett den blodiga terrorn mot radikala organisationer och påstådda ”vänsteravvikare” i Jiangsuprovinsen och staden Nanjing, som leddes av general Xu Shiyu, chef för den mäktiga militärregionen i Nanjing. General Xus repression mot radikala inleddes i början av 1967 och nådde sin kulmen 1970. Under en årslång ”dra ut 16 maj”-kampanj riktad mot en påstådd ”ultra-vänster” blev över 100 000 anklagade för vänsteravvikelser. Många avrättades, fängslades eller skickades iväg till arbetsläger.<sup>6</sup>

Om nu Beijings förvanskningar går att förstå politiskt, även om de är obehagliga, kan man höja på ett och annat ögonbryn över att utländska skribenter vidmakthåller dessa osanningar. Medan det lidande som intellektuella fick utstå under kulturrevolutionen skildrats i gräsliga detaljer är de massakrer som Folkets befrielsearmé utförde sällan omnämnda. I stället skyller man, åtminstone i populärskildringarna, grymheterna lite vagt på ”radikala maoister”. Men de radikala maoisterna var i själva verket lika mycket offer för kulturrevolutionen som Kinas intellektuella – och i långt större antal.

Icke desto mindre ledde kulturrevolutionen till omänskligt agerande i tillräcklig mängd för att alla inblandade grupper och institutioner ska få dela på skulden. Och en av följderna av åren 1966-69 var ett bittert arv av sorg, misstro, hat och törst efter hämnd.

Så såg den kusliga bakgrunden ut till den politik som fördes på 1970-talet.

## **Bönderna och förhållandet mellan stad och land**

Kulturrevolutionen var starkt koncentrerad till städerna. De stora politiska striderna utkämpades i städerna och de främsta revolutionära aktörerna var arbetare i städerna, studenter och intellektuella. Men de magra sociala landvinningarna kom landsbygden till del.

Under de år då tumult rådde i städerna var större delen av landsbygden politiskt stilla. Det hände att byar i utkanterna av städerna drogs in i striderna under kulturrevolutionen. Både gamla partiorganisationer och nya rebellgrupper försökte rekrytera bönder under sina strider i städerna. I de förhållandevis fåtal fall där bönderna agerade på egen hand åren 1966-1968 handlade det för det mesta om direkt ”ekonomiska” krav då de tågade in i städerna för att kräva utökade privata jordlotter och fria marknader. Men den stora majoriteten av bönderna var aldrig direkt involverade i de viktigaste politiska uppgörelserna under kulturrevolutionen. Det var i enlighet med önskemålen från ledarna i Beijing, som satsade på att hålla landsbygden utanför striderna i städerna. Rödgardisterna förbjöds att åka ut i byarna och trots att förbudet inte alltid respekterades var det svårt för studentrevoltörerna att där hitta någon publik redo att reagera på de revolutionära appellerna. Direktiv från Beijing uppmanade visserligen fattigbönderna att föra sin egen ”klasskamp” och bekämpa ”de fyra gamla”, men

<sup>6</sup> Den repression Xu Shiyu svarade för i Nanjing och Jiangsu skildras i Barrett McCormick, ”Political Reform in Post-Mao China: Democracy and Due Process in a Leninist State”, doktorsavhandling Department of Political Science, University of Wisconsin-Madison, 1985, sid. 61-63. General Xu förflyttades från Nanjing i början av 1970-talet och utsågs till befälhavare för militärområdet i Guangzhou. Xi Shiyu och Wei Guoqing, (förstesekreterare i partikommittén i Guangdong på 1970-talet, beryktad för sitt blodiga undertryckande av radikala rödgardister i Guangxi 1968) återfanns bland Deng Xiaopings mer framträdande militära och politiska bundsförvanter och båda skulle få höga ställningar tiden efter Mao. För ytterligare information om arméns repression i Nanjing och på andra håll under kulturrevolutionen, se Chang Ping och Dennis Bloodsworth, *Heirs Apparent*, London: Seeker & Warburg, 1973, sid. 94.

framför allt handlade direktiven om behovet av att upprätthålla och öka produktiviteten. Medan tillfälliga störningar kunde tolereras på fabriker var detta helt klart inte fallet inom jordbruket, ett känsligt område även i de bästa tider i Kina. När symboliska enheter ur Folkets befrielsearmé på sommaren 1967 skickades ut på landsbygden för att ”hjälpa jordbruket” och stödja ”fattig- och lägre mellanbönder” upptäckte de att många ute i byarna aldrig hade hört talas om kulturrevolutionen och att de flesta som gjort det förhöll sig likgiltiga till det som pågick i städerna. Hur som helst var soldaternas uppgift mindre att driva på klasskampen än att se till att den, i den mån den förekom, inte hindrade produktionen.

Först när kulturrevolutionen i städerna började mojna 1968-69 spreds rörelsen också till landsbygden. Det förekom politiska och sociala konflikter i byarna, men de var relativt godartade jämfört med som härjat städerna. Situationen varierade oerhört mellan olika regioner och olika byar. En del byar splittrades i politiska fraktioner, i en efterrapning av vad som pågick i städerna eller på skolor i närheten, men motsättningarna handlade ofta mer om gamla stridigheter mellan olika klaner och grannar än om politik.<sup>7</sup> På många ställen ökade klassmotsättningarna, men för det mesta var det mer föreningar av ”fattig- och lägre mellanbönder”, som grävt upp stridsyxan och gammalt agg till tidigare jordägare och rika bönder baserat på hågkomster av klassmotsättningar, som hade upphört att existera sedan lång tid. En sak som ofta inträffade var trakasserier av individer som försetts med ”dåliga” klasstämplar, men det var knappast fråga om den klasskamp på ”liv och död” som den officiella pressen talade om. Som Richard Kraus påpekat fanns det på landsbygden en särskilt stark tendens att översätta gamla klasskillnader till nya kastmässiga kategorier.<sup>8</sup> I många byar begränsades kulturrevolutionen och dess ”kamp mellan två linjer” i stort sett till den av armén ledda ideologiska kampanjer mot Liu Shaoqis ”revisionism” och anordnande av studiemöten om Mao Zedongs tänkande. Det enda gemensamma för kulturrevolutionen ute på landet var en grotesk ökning av Maokulten, där byar upprättade kommunala ”lojalitetsrum” tillägnade Maos tänkande och bondefamiljer hyllade Ordföranden framför ”lojalitetsbord” i hemmen, ungefär på samma sätt som man tidigare hyllat sina förfäder. Nästan lika omfattande var att det politiska livet i byarna urartade till en brutal maktkamp maskerad som ”klasskamp” och att kulturrevolutionens politiska paroller blev en förevändning för att reglera gammal ovänskap på det personliga planet.

Ändå medförde kulturrevolutionen stora förändringar i den sociala och ekonomiska politiken på landsbygden, även om det mindre berodde på den sorts politiska och sociala kamp som förekom i byarna än på beslut av stats- och partiapparaten, som nu stod under maoistisk kontroll. Således ersattes Liu Shaoqis jordbrukspolitik, som nu fördömdes som ”kapitalistisk” och ”revisionistisk” av den som Mao förordat under den misslyckade socialistiska skolningskampanjen i början av 1960-talet. Även om fattigbönderna blev något mer aktiva i byarnas och folkkommunernas socio-ekonomiska liv blev landsbygden på 1970-talet allmänt föremål för ökad politisk kontroll och ekonomiskt tvång från partiorgan på högre nivå och den statliga administrationen än som varit fallet på 1960-talet. Hur som helst medförde kulturrevolutionen inte att bönderna fick någon kontroll över de institutioner som bestämde över deras tillvaro.

Maoisternas jordbrukspolitik siktade främst på att sätta stopp för ”de spontana tendenser till kapitalism”, som tycktes ha spridit sig så snabbt i början av 1960-talet. Privata jordlotter, som vuxit till 15 procent eller mer av den odlade marken, reducerades nu till 5 procent. De fria

<sup>7</sup> William Hinton uppger att detta inträffade i byn Longbow i Shanxi-provinsen. William Hinton, ”Village in Transition” i Mark Selden och Victor Lippit (red.), *The Transition to Socialism in China*, Armonk: N.Y.: M E Sharpe, 1982, sid. 107. För en detaljerad redogörelse för kulturrevolutionen i byn Longbow, se Hintons utomordentliga *Shenfan*, New York: Random House, 1983, kap. VI-IX.

<sup>8</sup> Om omvandlingen av klass till kast efter 1956, se Kraus, *Class Conflict in Chinese Socialism*, kapitel 6. På landsbygden utvecklades detta ofta till motstånd mot att gifta sig med ättlingar till f d jordägare och rika bönder.

marknaderna på landsbygden avskaffades inte helt och hållet, men reglerades strängt och bönderna utsattes för starka politiska och ideologiska påtryckningar att sälja varor som producerats ”vid sidan om” till statliga försäljningsorganisationer till statligt bestämda priser. Nya försök gjordes att få bukt med det kroniska problemet med korruption bland kadrerna vid fördelningen av arbetspoäng för kollektivt arbete, en av de viktigaste orsakerna till den växande ojämlikheten åren före kulturrevolutionen. Men systemet med arbetspoäng upphörde inte och baserade sig (åtminstone i teorin) på den uttalat icke egalitära socialistiska principen om ”åt var och en efter arbete” i stället för den kommunistiska principen om ”åt var och en efter behov”.

Även om de egalitära strävandena i praktiken avvisades på de flesta håll på landsbygden lades stor vikt vid en kampanj om ”att lära av Dazhai”, en brigad som symboliserade maoismens ideal med kollektivism och att lita till egna krafter. I en ganska avlägsen och ödlig del av Shaanxiprovinsen hette det att en grupp osjälviska bönder hade spontant organiserat sig och skapat ett blomstrande socialistiskt samhälle utifrån vad jorden hade att erbjuda. De hade sagt nej till privata jordlotter och utvecklat ett nytt system av kollektivt arbete och avlöning som kallades ”självvärdering och öppen diskussion”, där arbetspoängen bestämdes utifrån sådana kriterier som politisk medvetenhet, ärlighet och inställning till det arbete som utfördes för hela samhällets bästa. Det sades att de hämtat inspiration från Maos tänkande och byggt upp ett till stora delar självförsörjande samhälle genom att fullt ut mobilisera den arbetskraft som tidigare undersysselsatta bönder kunde svara för. Brigaden och inte produktionslaget var den enhet man utgick från. Redan 1964 hade Mao lyft fram experimentet i Dazhai och under kulturrevolutionen blev det en nationell förebild. Ledaren för Dazhaibrigaden, Chen Yonggui, blev ett namn på nationell politisk nivå, invald i partiets centralkommitté 1969 och i politbyrå 1973. Men oavsett hur progressivt och ekonomiskt framgångsrikt Dazhai var blev det aldrig något mer än en romantiserad modell, ett exempel på de spartanska och egalitära principer, som maoisterna ansåg att jordbrukssamhällena skulle organiseras efter, men kanske inte hur livet på den kinesiska landsbygden verkligen såg ut eller höll på att bli.<sup>9</sup>

Det socialt mest betydelsefulla, och ekonomiskt mest framgångsrika, resultaten av den nya jordbrukspolitik som kulturrevolutionen ledde till var förmodligen att programmet med att skapa industriföretag på landsbygden återupptogs. Industrialisering av landsbygden hade varit ett av de mål som angetts för kulturrevolutionen, när den inleddes. 1966 hade Mao skrivit, ”Medan huvuduppgiften för bönderna på folkkommunerna är jordbruk bör de samtidigt studera militära frågor, politik och kultur, [och] där möjlighet finns bör de också kollektivt sköta små fabriker.”<sup>10</sup> Detta var ingen ny målsättning. Många småindustrier hade skapats på landsbygden under det Stora språnget, men de flesta hade endera inte visat sig vara livskraftiga eller förtvinat under den ekonomiska kris som följde och försöken hade till stora delar avbrutits. Efter kulturrevolutionen återupptogs programmet och frodades sedan som en av de främsta innovationerna inom den maoistiska utvecklingsstrategin, ett förbud till den enorma industrisatsningen i småstäder och byar åren efter Mao. Maoisternas syfte var både socialt och ekonomiskt: socialt genom löftet att reducera två av ”de tre stora skillnaderna” – mellan arbetare och bönder, mellan stad och landsbygd; och ekonomiskt genom användning av lokal arbetskraft och lokala tillgångar, som annars skulle gå till spillo, och därmed bidra till utveckling av landsbygden och den nationella ekonomin i allmänhet.

<sup>9</sup> Om Dazhaimodellen och dess politiska historia, se Tang Tsou, Marc Blecher och Mitch Meisner, ”National Agricultural Policy: The Dazhai Model and Local Change in the Post-Mao Era”, i Selden och Lippit (red.), *The Transition to Socialism in China*, sid. 266-99.

<sup>10</sup> Brev från Mao till Lin Biao, engelsk översättning i *Current Background*, n° 891, sid. 56. Den följande diskussionen om industrialiseringen av landsbygden bygger delvis på Jon Sigurdsons utmärkta artikel ”Rural Industry and the Internal Transfer of Technology” i Stuart R Schram (red.), *Authority, Participation and Cultural Change*, Cambridge: Cambridge University Press, 1973, sid. 199-232.

De flesta industrierna på landsbygden upprättades för att bidra till produktionen inom jordbruket. Betoningen låg på att skapa småföretag för produktion och reparation av jordbruksmaskiner och redskap, tillverkning av konstgödsel, framställning av lokala jordbruksprodukter och små tekniska center för att förbättra utsädet och sprida ny jordbruksteknik. I slutet av den maoistiska eran 1976 producerades hälften av all konstgödsel i Kina av lokala industrier, liksom en stor del av den snabbt växande tillverkningen av jordbruksmaskiner. Dessutom producerade många små fabriker på landsbygden cement, tackjärn, byggmateriel, elektricitet, kemikalier, läkemedel och en rad mindre konsumtionsvaror. I mitten av 1970-talet var det inte ovanligt att det i ett enda distrikt (*xian*) kunde finnas mer än hundra små fabriker, som tillverkade flera hundra olika varor.<sup>11</sup>

Programmet för industrialisering av landsbygden var en del (och sannolikt den mest framgångsrika) av en mer omfattande maoistisk plan för att ge delar av landsbygden samhälls-ekonomiskt oberoende och minska klyftan mellan stad och landsbygd. I slutet av den maoistiska eran kunde programmet peka på en rad framsteg: nästan 20 miljoner bönder hade omvandlats till industriarbetare på heltid eller deltid och, för de mer framgångsrika företagen, bidragit till att skapa nytt kapital åt jordbruket och återge folkkommunerna rollen som livskraftiga samhälls-ekonomiska organ åren efter kulturrevolutionen, där några av de mer avancerade folkkommunerna blivit små teknologiska centra, som spred vetenskapligt kunnande och teknisk färdighet till omkringliggande jordbruksområden. Även om satsningen på industrier på landsbygden inte fick någon statistiskt betydelsefull effekt på klyftan mellan inkomstnivåerna i städer och landsbygd, som förblev lika stor efter kulturrevolutionen som före, var det ett program som till stora delar framskred enligt de teser Mao hade formulerat 1961:

Trängs inte i städerna. Utveckla kraftfullt industrier på landsbygden och gör bönder till arbetare omedelbart. Detta är en mycket viktig politisk fråga; och det handlar om att levnadsstandarden på landsbygden inte får vara lägre än i städerna. Den kan vara ungefär densamma eller något högre än i städerna. Varje folkkommun måste skapa sitt eget ekonomiska center och sina egna institutioner för högre utbildning för att fostra egna intellektuella. Bara på detta sätt kan vi verkligen lösa problemet med alltför stor befolkning på landsbygden.<sup>12</sup>

Kulturrevolutionen ledde också till en förändring av betoningen, från stad till landsbygd, på två andra livsviktiga områden: hälsovård och utbildning. I samband med de åtstramningar som genomfördes i början av 1960-talet efter katastroferna med Stora språnget stängdes över 200 000 av sammanlagt 280 000 vårdcentraler på landsbygden, medan antalet i städerna nästan fördubblades.<sup>13</sup> 1965 klagade Mao Zedong över att läkare utbildades ”bara till förmån för städerna” i ett land, där den stora majoriteten av befolkningen bodde på landsbygden och kom med några radikala förslag för att råda bot på detta:

Det finns inget behov av att bara acceptera utexaminerade från högre mellanskolan eller lägre mellanskolan till medicinarutbildningen. Det skulle vara tillräckligt att ge sådana som gått ut högre grundskolan tre års [medicinsk] utbildning. Sedan kunde de studera och höja sin standard främst genom praktiken. Om man skickar ut denna sorts läkare på landsbygden så skulle de, även om de inte är speciellt talangfulla, göra större nytta än kvacksalvarna och häxdoktorerna och byarna skulle ha bättre råd att hålla dem.

<sup>11</sup> Se Mark Selden, *The People's Republic of China: A Documentary History of Revolutionary Change*, New York: Monthly Review Press, 1979, sid. 125. För en övergripande rapport om industrialiseringen på landsbygden sommaren 1975, se Dwight Perkins (red.) *Rural Small-Scale Industry in the People's Republic of China*, Berkeley: University of California Press, 1977.

<sup>12</sup> Mao Tse-tung [Mao Zedong], ”Reading Notes on the Soviet Union's 'Political Economy'” *Mao Tse-tung ssu-hsiangwan-sui*, Taipei: 1969, sid. 389-90. [ Annan engelsk översättning: [Reading Notes on the Soviet Text 'Political Economy'](#), citatet i sista stycket ]

<sup>13</sup> Byung-joon Ahn, *Chinese Politics and the Cultural Revolution*, Seattle: University of Washington Press, 1976, sid. 155.



Mao föreslog också större tonvikt på förebyggande medicin och behandling av ”vanliga, ofta förekommande och vitt spridda sjukdomar” i stället för studier av ”sällsynta, djupa och svåra sjukdomar för vetenskapens så kallade höga syfte”. Han sammanfattade: ”Vi bör lämna kvar ett par av de mindre duktiga läkarna som utexaminerades för ett eller två år sedan i städerna, och resten bör ge sig ut på landsbygden ... I det medicinska arbetet och hälsoarbetet bör betoningen ligga på landsbygden!”<sup>14</sup>

Den politik som fördes efter 1969 följde i stort sett denna inriktning. När läkarutbildningen återupptogs efter störningarna under kulturrevolutionen minskades utbildningstiden från sex till tre år för att utexaminera läkare, vilket kunde svara mot de omedelbara behoven, och studierna inriktades på de problem som, med Maos ord, ”massorna har störst behov av en lösning på”. I de nya årsklasser som togs in 1971 återfanns ett långt högre antal studenter från landsbygden, många av dem unga ”barfotaläkare”, som saknade formell utbildning men hade skaffat sig stor praktisk kunskap och erfarenhet. Hela hälsovårdssystemet decentraliserades radikalt och sjukhus i städerna och läkarutbildningar upprättade kliniker och undervisningsmöjligheter i folkkommuner på landsbygden och försåg dem med läkare. Fler mobila läkar-team skickades ut på landsbygden från vårdcentraler i städerna eller via Folkets befrielsearmé (som har sitt eget system med läkarutbildning och sjukhus), och all medicinsk personal i städerna blev tvungna att tjänstgöra i sådana team eller på vårdcentraler i folkkommunerna enligt ett roterande system. 1969 ökades utbildningsprogrammet för barfotaläkare kraftigt och systematiskt. I mitten av 1970-talet ägnade sig över en miljon sådan ambulerande läkare (antalet hade mer än fyrdubblats sedan 1965) åt förebyggande behandling; svarade för hälsovårdsupplysning och information om födelsekontroll och metoder för detta; behandlade vanliga sjukdomar medan mer allvarliga åkommor hänvisades till sjukhus på folkkommunerna eller i städerna. Även om det nya hälsovårdssystemet på landsbygden framför allt finansierades med lokala medel från folkkommuner, brigader och produktionslag var centralt stöd från regeringen väsentligt. Professionell medicinsk personal som var verksam på landsbygden var statligt avlönad, mobila medicinska team var statligt finansierade, och staten stod för huvuddelen av kostnaderna för att utbilda barfotaläkare. Sammantaget innebar detta en omfattande överföring av resurser från städer till landsbygd, även om nivån på vården fortfarande var betydligt lägre på landsbygden än i städerna.

Den radikala omvandlingen av utbildningssystemet under och efter kulturrevolutionen kom landsbygden till nytta på ungefär samma vis som reformerna inom hälsovården. De brister och den ojämlikhet som rått före 1966 var skriande och växande. Satsningarna koncentrerades till städerna, inte bara vad gäller universitet och gymnasier utan också beträffande kvantitet och kvalitet på grundskolorna. Inträdesprov och ett konventionellt betygssystem, fasthållande vid strikta åldersgränser för intagning och införande av avgifter ledde till begränsade utbildningsmöjligheter för de fattiga i städerna och än mer för landsbygdsungdomen. I stor utsträckning var utbildningens utformning och innehåll inriktade på att utbilda studenterna för yrkeskarriärer i städerna och bidrog till att vidmakthålla stadselitens privilegier. Delvis var detta med säkerhet avsikten. I början av 1960-talet hade antalet skolor på landsbygden, eller skolor på deltid, minskat medan speciella skolor avsedda för barn till parti- och regerings-tjänstemän ökade.<sup>15</sup> Dessutom var hela utbildningssystemet både dyrbart och ineffektivt. Universiteten släppte ut alltför många med specialinriktning på redan överfulla kontor inom regeringsadministrationen eller industrin, men bara ett fåtal med de teknologiska kunskaper som behovet var så stort av på landsbygden.

<sup>14</sup> Mao Tse-tung, ”Direktiv om folkhälsan”, 26 juni 1965 i Stuart R Schram (red), [Mao Tse-tung, Politiska skrifter. Tal och brev 1956-71](#), sv. utgåva 1976, sid. 136 [sidhänvisningen till nätutgåvan].

<sup>15</sup> John Gardner, ”Educated Youth and Urban-Rural Inequalities, 1958-66”, i John W Lewis (red), *The City in Communist China*, Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1971, sid. 235-86.

Utbildningssystemet hade utsatts för kritik under åren närmast före kulturrevolutionen. Den hårdaste kritikern var Mao Zedong, som 1964 sagt att ”dagens utbildningsmetoder förstör begåvningar och förstör ungdomen”. Han förespråkade att perioden av formell utbildning skulle kortas ned och ett nytt system baserat på ”enheten mellan utbildning och produktivt arbete” skulle ersätta det gamla systemet med boklig lärdom avskilt från det verkliga livet. Mao tryckte på sin gamla uppfattning att den bästa och mest kreativa formen av utbildning är den som grundar sig på lärande på egen hand genom praktik. Som stöd för sitt argument förvandlade han Konfucius till en fattigbonde, en ”all-round” person och rent av föregångare till ”masslinjen”.

Konfucius kom från en fattig bondfamilj; han var fåraherde och gick aldrig på något gymnasium eller universitet. Han var musiker, han kunde allt möjligt.... Han kunde också ha blivit bokhållare. Han kunde spela *ch'in* [ett luta-liknande instrument] och köra en stridsvagn, rida en häst och skjuta pilbåge... Han skapade sjuttio två visa män som Yen Hui och Tseng-tzu och han hade 3000 elever. I sin ungdom kom han från massorna och förstod en del av massornas lidanden.<sup>16</sup>

Men någon större utbildningsreform gjordes inte förrän kulturrevolutionen slog sönder den etablerade partiapparaten. När skolorna öppnade igen, efter att till stor del ha upphört att fungera under kulturrevolutionen, hade de antagit den nya maoistiska utbildningspolitiken. Och den allra viktigaste delen av den politiken var säkerligen satsningen på utbildning på landsbygden. Även om att lita till egna krafter utropades till den vägledande principen var ekonomisk hjälp från staten och statlig politik avgörande för hur och var utbildningen skulle lokaliseras. Den nya politiken gav prioritet åt grundskolorna och eftersom grundskoleutbildning redan var allmänt förekommande i städerna satte man nu som mål att införa minst fem års grundskola även i avlägsna delar av landsbygden. Under det nu så baktalade ”kulturrevolutionära decenniet” (1966-76) skedde en dramatisk ökning av satsningarna på grundskolan på landsbygden, där antalet inskolade på låg- och mellanstadium ökade från 116 miljoner till 150 miljoner på ett decennium och på högstadiet (inklusive två lägre former av gymnasieutbildning på grundskolorna i byarna) från 15 miljoner till 58 miljoner.<sup>17</sup>

Ökningen av skolor på landsbygden åtföljdes av försök att upplösa den statliga utbildningsbyråkratin och decentralisera skolsystemet. Före kulturrevolutionen hade skolor på landsbygden styrts av regeringar på distriktsnivå (organ för den statliga byråkratin) i enlighet med den allmänna nationella politiken. Den nya politiken gick ut på att kontrollen skulle vara lokal. Grundskolorna skulle i allmänhet skötas av produktionsbrigaderna och gymnasier av kommunerna i syfte att ge bönderna mer inflytande i valet av lärare och läromaterial, i rekommendationer om vilka som skulle få gå vidare till gymnasier och universitet, och så att undervisningen skulle anpassas till särskilda lokala behov.<sup>18</sup> Vidare avskaffades avgifter för undervisning, inträdesprov och åldersgränser. Man återinförde många av de program för studier på fritid och arbetstid, som införts under Stora språnget. Förändringar av intagningskriterier och läroplaner på gymnasier och universitet ökade möjligheterna för landsbygdsungdomen att komma i åtnjutande av högre utbildning. Inträdesproven till universiteten

<sup>16</sup> Mao Tse-tung, ”Yttranden vid Vårfestivalen”, 13 februari 1964, i Schram (red.) a.a., sid. 111-121.

<sup>17</sup> Suzanne Pepper, ”Chinese Education After Mao: Two Steps Forward, Two Steps Back, and Begin Again?”, *The China Quarterly*, n° 81, mars 1980, sid. 6-7. Lågstadienivån minskades från sex till fem år, medan två lägre mellanstadieklasser tillfogades till lågstadieskolorna i byarna, vilket var orsaken till den oerhört snabba ökningen av skolor på mellanstadienivå. Ibid. sid. 11.

<sup>18</sup> Lokal förvaltning av skolorna åtföljdes av lokal finansiering av utbildningen via ekonomiska medel från folkkommuner och brigader, med statliga bidrag till lärarlönerna. Ibid. sid. 7. Den lokala autonomin begränsades förstås av en nationell politik med krav på att politisk skolning skulle ingå på alla nivåer, framför allt studier av ”Mao Zedongs tänkande”, militär utbildning och regelbundet deltagande i kroppsarbete. För en analys av kulturrevolutionens följder för utbildningspolitik och praktik, se John Gardner och Wilt Idema, ”China’s Educational Revolution”, i Schram (red.), *Authority, Participation and Cultural Change*, sid. 257-89.

ersattes med ett system av rekommendationer från lokala produktionsenheter och urval på basis av politiska kriterier i lika stor utsträckning som akademiska färdigheter och där man prioriterade fattigbönder, arbetare, soldater och kadrer på lägre nivå. För att komma in på universitetet måste man ha fullbordat flera år av arbete i produktionen och studenterna avkrävdes att återvända till och arbeta i sin hembygd efter avklarad examen.

Den energi som det nya utbildningssystemet på landsbygden genomfördes med i början av 1970-talet stod i bjärt kontrast till det dystra tillståndet för utbildningen (framför allt högre utbildning) i städerna åren efter kulturrevolutionen. Men om bönderna allmänt drog nytta av de sociala reformer som kulturrevolutionen ledde till, gav omvälvningarna ytterst få, om några alls, ekonomiska fördelar för dem. I motsats till vad som påstods vid denna tid ledde kulturrevolutionen inte till några större störningar av jordbruksproduktionen, som fortsatte med en blygsam tillväxttakt på cirka 3 procent om året i slutet av 1960-talet och början av 1970-talet.<sup>19</sup> Men böndernas inkomster stagnerade i stort sett med tanke på den årliga befolkningsökningen på 2 procent och det förekom ingen förbättring av levnadsstandarden på landsbygden eller konsumtion per capita. Som varit fallet före kulturrevolutionen fortsatte landsbygden att vara ekonomiskt exploaterad av städerna och förblev huvudkällan för statens kapitalackumulation för de investeringar som behövdes i städernas industri. Överskottet från landsbygden, som kunde ha gått till att förbättra böndernas levnadsstandard, fortsatte att flyta in i statens kassakistor via skatter, tvångsrekvisitioner av spannmål och statlig prispolitik. Även om åtskilliga bönder fick del av programmen för industrialisering av landsbygden och reformerna av utbildning och hälsovård ledde kulturrevolutionen inte till någon grundläggande förändring av relationerna mellan stad och land.

### **Arbetarklassen och arbetsdelningen inom industrin**

Medan kulturrevolutionen medförde ett visst mått av sociala, om än inte ekonomiska, framsteg för bönderna gav den ingenting till städernas arbetare, som ju hade varit huvudaktörer under den revolutionära dramatiken 1966-68. Det gavs förstås stor uppmärksamhet åt maoistiska påståenden om att kulturrevolutionen lett till en revolutionär omvandling av arbetsdelningen inom industrin, förändringar som en skribent omtalade som ”att [i] efterhand upphäva åtskillnaden mellan verkställande och ledande uppgifter, mellan kroppsarbete och intellektuellt arbete”.<sup>20</sup> Det finns inte mycket som stöder så storvulna anspråk, allt tyder på att produktionsförhållandena på fabrikerna var de samma efter 1969 som de varit under åren före kulturrevolutionen.

Under kulturrevolutionen gjorde rebelliska arbetargrupper förvisso breda attacker på det organisationssystem som rådde inom industrin, och ibland fick detta stöd av de mer radikala ledarna i Beijing.

Krav framfördes om att de direkta producenterna skulle ta kontroll över produktionsmedlen, att löneskillnader och bonussystem skulle avskaffas och ersättas med ett mer egalitärt avlöningssystem, att systemet med tillfälliga arbeten och kontraktsarbeten skulle avskaffas, att arbetarna skulle ha rätt att arbeta på fabriker och företag efter eget val och inte på ställen som staten beordrat och att de av partiet kontrollerade fackföreningarna skulle bort.

Sådana krav ignorerades inte helt och hållet under den nya industripolitik som fördes efter kulturrevolutionen.<sup>21</sup> Fackföreningsbyråkratin, som fallit samman samtidigt med de lokala

<sup>19</sup> Några av de problem jordbruket hade att brottas med på 1970-talet behandlas kort i Del VI (kapitel 21 och framåt) nedan.

<sup>20</sup> Bettelheim, [Kulturrevolution & industriell organisering i Kina](#), sid. 3.

<sup>21</sup> För tre skilda tolkningar av karaktären av och följderna av industripolitiken under kulturrevolutionen, se Stephen Andors, *China's Industrial Revolution*, New York: Pantheon Books, 1977, kap. 7-9; Andrew Walden,

partiorganisationerna åren 1966-1968, avskaffades formellt tillsammans med det centrala arbetsministeriet. Individuella bonussystem och ackordsarbeten eliminerades som en del av en allmän politik som siktade på att sätta moraliska och politiska incitament före materiella. Företagens byråkratiska och hierarkiska karaktär mildrades genom minskning av den administrativa personalen och avskaffande av de ”orimliga regler”, som styrde arbetsorganisationen och fabrikenas sätt att fungera – de ”10 000 regler”, som brett ut sig under årens lopp och som skyldes på Liu-regimens byråkratiska sätt att fungera. Försök gjordes att minska skillnaderna i status och arbetssätt mellan arbetare och chefer och mellan kroppsarbete och intellektuellt arbete genom att den gamla traditionen återinfördes med att kadrer skulle delta i produktivt arbete och arbetarna få plats i ledningarna för företagen. Medan administrativa kadrer och tekniker fick order om att tillbringa en tredjedel av sin tid ute i produktionen skulle utvalda team av arbetare få delta i planering och beslutsfattande. Ansvar för att sköta företagen överfördes till revolutionära kommittéer på fabrikenas (baserat på en ”tre-i-ett”-kombination av representanter för arbetarna, kadrer och soldater), i syfte att ersätta det gamla auktoritära sättet att leda. Och ett försök gjordes att decentralisera statens industriella satsningar genom att kontrollen av många företag överfördes från ministerierna i Beijing till ledningssystem på provinsnivå.

Många av dessa initiativ reviderades delvis, om de över huvud taget överlevde, i början av 1970-talet, eller blev långt färre än vad som tycktes vara fallet. Och de mer grundläggande krav som uppstått under kulturrevolutionen struntade man antingen i eller också fördömdes de som ”vänsteristiska”. Faktum är att de mest framträdande dragen i industrins organisation efter kulturrevolutionen inte handlade om förändringarna utan allt som förblev sig likt. Kontrollen utifrån av arbetarnas rörlighet – som var mer strikt än vad som någonsin tillämpats i Sovjetunionen – bibehölls. Officiellt motiverades detta med att det var nödvändigt att kontrollera böndernas inflyttning till städerna. Rätten att välja arbete betecknades som ett exempel på Liu Shaoqis revisionism och denne anklagades också för att ha haft planer på att införa en arbetsmarknad av kapitalistiskt slag.<sup>22</sup> Den långtgående exploateringen av tillfälliga arbetare eller kontraktsanställda, som utgjorde nästan hälften av arbetskraften utanför jordbruket, fortsatte, trots att den under kulturrevolutionen allmänt kritiserats som en särskilt fördärlig form av utsugning och att utvidgningen av detta system i början av 1960-talet var något som lades Liu Shaoqis ”kapitalistiska” politik till last. Det grundläggande lönesystemet förblev intakt och modifierades bara genom att individuella bonus och värderingar avskaffades (en del av dem hade i själva verket avskaffats redan före 1966, medan andra fanns kvar under nya namn) och i form av politiskt-ideologiska kampanjer där ekonomiska incitament fördömdes och moraliska dygder som osjälviska och kollektivistiska uppoffringar för folket hyllades. Löneskillnaderna mellan anställda i statliga företag var ungefär samma som före kulturrevolutionen, med ett åttagradigt nationellt lönesystem för fabriksarbetare mellan 30 och 102 yuan i månaden, med ett genomsnitt på 54 yuan, medan genomsnittet för tekniker, ingenjörer och kadrer låg på cirka 150 yuan.<sup>23</sup> Trots maoisternas radikala retorik vid denna tid fördömdes förslag om mer egalitära lönesystem som ”vänsteristiska” och hela hierarkin bland arbetare och kadrer lämnades orörd.

Kampanjen för att återställa arbetsdisciplinen i fabrikenas efter oredan under kulturrevolutionen (och där måltavlan framför allt var de yngre arbetarna, som varit mer radikala politiskt)

---

”Some Ironies of the Maoist Legacy in Industry” i Selden och Lippit (red.), *The Transition to Socialism in China*, sid. 215-37; samt Andrew Watson, ”Industrial Management: Experiments in Mass Participation” i Bill Brugger (red.), *China: The Impact of the Cultural Revolution*, London: Groom Helm, 1978, sid. 171-202.

<sup>22</sup> Christopher Howe, ”Labour Organization and Incentives in Industry, Before and After the Cultural Revolution”, i Schram (red.), *Authority, Participation and Cultural Change*, sid. 242.

<sup>23</sup> Bettelheim, [Kulturrevolution & industriell organisering i Kina](#), sid. 5. Liknande och ibland större skillnader rapporterades från andra fabriker i olika delar av landet i början av 1970-talet.

åtföljdes för övrigt i början av 1970-talet av en gradvis återgång till många av de gamla regler och bestämmelser som hade avskaffats och av en ökad roll för administratörer och tekniska kriterier.<sup>24</sup> Radikal kritik av de rådande bestämmelserna på fabrikena betraktades som uttryck för den allestädes närvarande "ultravänsterismen". Också minskningen av fackföreningarnas roll visade sig bara vara temporär. I mitten av 1973 bildades nya officiella fackföreningar på provinsnivå som ersättning för, eller för att suga upp, de "kongresser med arbetarrepresentanter", som uppstått under kulturrevolutionen och en nationell landsorganisation skulle också bildas snart. De nya partikontrollerade fackföreningarna skilde sig inte i något viktigt avseende från dem som existerat före kulturrevolutionen.

En avgörande aspekt för att bedöma förändringarna av industrins organisering är emellertid vilken roll som de revolutionära fabrikskommittéerna fick. De revolutionära kommittéerna hade ju ändå högljutt prisats som det främsta organisatoriska framsteget under kulturrevolutionen och som den viktigaste institutionen för arbetarnas medverkan när ekonomiska och politiska beslut skulle fattas. Viktigt var här att de revolutionära fabrikskommittéerna snart hamnade under partiets kontroll genom beslutet 1969 att återuppbygga partiet och återställa partiorganisationernas auktoritet på provinsial och kommunal nivå, vilket snabbt åtföljdes av att partikommittéer återinfördes på fabrikena. 1969 stod det klart – och detta än mer de närmaste åren – att de revolutionära kommittéerna på fabrikena skulle underordnas partikommittéerna där, vilka i sin tur var ansvariga inför högre nivåer inom partiet. Majoriteten av medlemmarna av de revolutionära fabrikskommittéerna var partimedlemmar och sekreteraren för partikommittén var nästan alltid ledare för den revolutionära kommittén samtidigt som han var fabriksdirektör. Makten att fatta ekonomiska beslut eller beslut om skötseln av fabriken låg ytterst hos partikommittéerna, och de revolutionära kommittéerna var inte mycket annat än redskap för att verkställa dessa beslut.

I Kina, både under den maoistiska eran och efteråt, stod det kollektiva arbetet inte under kollektiv kontroll. Vilket klimat som än må ha rått på fabrikena i Kina på 1970-talet, såg den grundläggande strukturen av produktionsförhållanden inte ut på något annat sätt än vad som varit fallet tidigare. Påståendet att kulturrevolutionen medförde en radikal förändring av arbetarklassens ställning håller inte för en seriös granskning, och än mindre att det skulle ha varit fråga om en revolutionär förändring av arbetsdelningen. För städernas arbetare, som utgjort manskapet i de "revolutionära massornas" bataljoner åren 1966-68 såg tillvaron och arbetsförhållanden ut på ungefär samma sätt även i fortsättningen. Och det går heller inte att påstå att massan av arbetare kände någon större otillfredsställelse med detta. För även om kulturrevolutionen visat på ett samhälle som sjöd av ekonomiskt och politiskt missnöje, visade det sig också att majoriteten av det existerande proletariatet (dvs statsanställda arbetare med jobbtrygghet på livstid) stödde den etablerade partiapparaten och på ett konservativt sätt slog vakt om den rådande ordningen inom industrin.

## **Intellektuella, studenter och kulturen**

Ingen samhällsgrupp eller institution i det kinesiska samhället kom oskadd ur kulturrevolutionen, men ingen hade drabbats så hårt som Kinas intellektuella. Ironiskt nog såg många medlemmar av intelligentsian sig själva som intellektuella arvingar till den första kinesiska "kulturrevolutionen" 1915-19, en rörelse för modernt upplysningstänkande, som bröt många av den kulturella och politiska despotismens tusenåriga bojar – och gav upphov till den kommunistiska rörelsen i Kina. Ett halvsekel senare startade ledaren för den framgångsrika rörelsen, han var själv en produkt av den första kulturrevolutionen, en ny kulturrevolution, där

<sup>24</sup> För konkreta exempel på dessa tendenser, se Howe, "Labor Organization and Incentives in Industry", särskilt sid. 248-50, och Watson, "Industrial Management: Experiments in Mass Participation", sid. 180-99.

intellektuella blev de främsta offren. Den andra kulturrevolutionen var en karikatyr av den första; politisk förföljelse, intellektuellt förtryck och kulturell tillbakagång blev snart dess varumärke – och såren skulle ristas in djupast på dem som Mao betecknat som ”den stinkande nionde kategorin”, de intellektuella.

Under en revolution där det så starkt betonades den ”proletära” aspekten, och som lade en så extrem betoning på ”klass” och ”klasståndpunkt” var intellektuella suspekta redan från början. Deras kunskaper skilde dem från massan av arbetare och bönder liksom deras relativt privilegierade materiella ställning. Under en rörelse riktad mot ”bourgeoisin” föreföll de intellektuella vara det mest ”borgerliga” i ett samhälle där det inte längre fanns någon bourgeois. De blev måltavlor som var lätta att tillgripa, ofta för opportunisterna. De intellektuella, som var relativt försvarslösa, blev politiska syndabockar för alla de fraktioner, som var involverade i kulturrevolutionen, radikala som konservativa. De blev jagade av rödgardister, som nitiskt var ute efter att dra fram ”bourgeoisin”, och attackerades av partiföreträdare, som försökte avleda den politiska stormen bort från sig själva. Intellektuella, och partikadrer, tillhörde de första offren för kulturrevolutionen, deras hem plundrades, deras böcker brändes och deras manuskript förstördes, deras påstådda politiska försyndelser drabbade också deras barn och familjer, medan de själva ofta utsattes för både fysiskt och psykiskt plågsamma sessioner av ”studier och kritik”. De var mer sårbara än partirepresentanterna, som i alla fall hade en organisatorisk struktur att söka skydd hos. Även om många intellektuella var partimedlemmar – de var faktiskt mer representerade i partiet än någon annan samhällsgrupp – hade de sällan någon ställning med verklig politisk makt. De var de mest försvarslösa och därmed de mest förföljda. Och tiden av förföljelse förlängdes. Attackerna på partiföreträdare upphörde i stort sett efter maoisternas beslut i slutet av 1967 att återuppbygga kommunistpartiet, och många kadrer som ”störtats” i början av kulturrevolutionen återfick sina positioner efter 1969. Häxjakten mot intellektuella fortsatte däremot i olika grader av intensitet under återstoden av Maos era. En hel del arresterades och sattes i fängelse, eller skickades iväg till arbetsläger i ödsliga delar av Xinjiang och norra Manchuriet. Ofta handlade det om personliga och politiska vendetter av gammalt ursprung. Flera miljoner skickades ut på enkelt kroppsarbete på landsbygden, där de försmäktade i årtal och ibland utsattes för ytterligare förödmjukelser av lokala kadrer och bönder. Märkligt nog fick de behålla sina formella positioner inom de olika institutioner där de tidigare varit verksamma och lönerna fortsatte att betalas ut. Byråkratin fungerade mer eller mindre normalt, fast tillvaron hade blivit abnorm. De som blivit kvar i städerna blev återupprättade efter en tid av ”proletarisering” genom arbete på åkrar och i ladugårdar men fick ofta inte mycket att göra. Forskning inom samhällsvetenskap och humaniora hade nästan helt upphört medan naturvetenskapliga och teknologiska institut var förlamade av politisk osäkerhet och brist på utrustning och tillgångar. 1975 kommenterade Deng Xiaoping den fortsatta stagnationen inom naturvetenskap och teknologi:

Av de 150 000 naturvetenskapliga och tekniska forskarna inom Vetenskapsakademien törs ingen gå in i forskningslaboratorierna. De är alla rädda för att avfärdas som ”vita” specialister. De unga är rädda och de gamla är rädda ... forskarna läser inga böcker nuförtiden.<sup>25</sup>

Tillståndet var inte mycket bättre inom den statliga högre utbildningen. Efter att ha tömts på studenter återupptogs verksamheten vid universiteten i begränsad form åren 1970-72, vanligen skedde det under politisk övervakning av soldater. I mitten av 1970-talet var intagningen på gymnasier bara cirka en tredjedel av vad som varit fallet tio år tidigare. Campus på universiteten var livlösa och dystra ställen, i stort sett utan något som helst intellektuellt eller verkligt politiskt liv. De demoraliserade (och ofta akademiskt illa rustade) studenterna och fakulteterna utförde bara apatiskt de erforderliga politiska och akademiska ritualerna. I

<sup>25</sup> Citerat i Roger Garside, *Coming Alive: China After Mao*, New York: Mentor, 1982, sid. 64.

officiella rapporter hette det att universiteten var föremål för en långsiktig process av experiment och reformer och debatten om utbildningspolitiken var hetsig, men inte mycket gjordes för att råda bot på avdomningen. Maoistiska kulturrevolutionärer hade slagit sönder det gamla elitistiska utbildningsetablissemang, men med undantag för elementär utbildning på landsbygden skapade kulturrevolutionen inget livskraftigt system i dess ställe.

Kulturliv och utbildning tycktes ha återgått till en mörk och upplysningsfientlig epok. Författarna fick inte skriva eller publicera vad de ville, eftersom inte mycket publicerades förutom Maos texter och den politiska debatten bara handlade om de aktuella ideologiska kampanjerna. Konstnärer målade inte och skådespelare och musiker uppträdde inte, med undantag för det fåtal som höll på med Jiang Qings ”revolutionära” baletter och operor, kulturrevolutionens främsta ”kulturella” resultat. Få nya filmer producerades och de som gjorts före 1966 visades inte. De flesta muséer med traditionell eller modern konst var stängda för allmänheten. Hyllorna i bokhandlarna var i stort sett tomma efter att det mesta av såväl kinesisk som utländsk litteratur rensats bort. Så gott som alla akademiska, vetenskapliga och kulturella tidskrifter hade stängts 1966 och bara några få fick komma ut på nytt under återstoden av Maos era. Studiet av marxismen reducerades till rituella kommentarer om ett relativt litet antal officiellt godkända klassiska texter, eller delar av sådana. Till och med tillgången till bibliotek hade begränsats. För intellektuella var åren 1966-76 i sanning ”tio förlorade år” och för landet som helhet var det ett tragiskt slöseri med talang och kunnande, vilket bara ökade på dysterheten, framför allt i städerna. Skulden till detta ligger till stor del hos den kraftfulla anti-intellektuella och stadsfientliga tankegångar, som länge hade karakteriserat maoismen och som nått sitt zenit strax före kulturrevolutionen. När Mao 1964 sade att ”vi måste driva bort skådespelare, poeter, dramatiker och författare från städerna och forsla ut dem på landsbygden” var det inte många som kunde föreställa sig att detta också skulle bli verklighet.

Studenterna i städerna hade det inte mycket bättre än de intellektuella – och på lång sikt faktiskt värre. När maoistiska ledare i Beijing i slutet av 1967 bestämde sig för att avsluta kulturrevolutionen och upplösa de röda gardena uppmanade Mao Zedong de unga utbildade i städerna att ”fara ut på landsbygden och omskolas av fattig- och lägre mellanbönder”. Det program med förvisning till landsbygden som nu återupptogs<sup>26</sup> och som behölls i massiv skala under återstoden av Maos era draperades i revolutionära ideal om att minska klyftan mellan stad och land. Men framför allt tjänade det politiska och ekonomiska syften genom att politiskt oroliga rödgardister fördes bort från städerna och att dessa områden dessutom befriades från miljontals personer, som annars skulle ha hamnat på listan över arbetslösa. Demobiliserade röda garden fick snart sällskap av vanliga gymnasieelever och åren 1967-76 skickades cirka 17 miljoner ungdomar från städerna, mer eller mindre frivilligt, iväg för att leva ute i byarna. Den form av revolutionär idealism, som kanske en gång hade underlättat denna utflyttning till landsbygden tynade snabbt bort och ersattes med känslor av förräderi och politisk cynism. De ”förvisade” ungdomarna, som berövats möjligheterna till högre utbildning eller att få jobb i städerna och fick utstå oväntade vedermödor och fattigdom på landsbygden, skulle till sist komma att betrakta som ”den förlorade generationen”. Detta blev ödet för den stora majoritet av dem som varit först med att följa Ordförande Maos uppmaning om att ”det var rätt att göra uppror”.

### **Politisk makt och samhällsklasser: Statens dominans över samhället**

Det främsta misslyckandet för den Stora Proletära Kulturrevolutionen var inte att den inte medförde omfattande samhälleliga förändringar. I en situation av ekonomisk knapphet skulle

<sup>26</sup> Om ”utflyttningen på landet” av ungdomar från städerna, se Thomas P Bernstein, *Up to the Mountains and Down to the Villages*, New Haven: Yale University Press, 1977.

alla försök till radikal förändring av den rådande arbetsdelningen och att avskaffa klasskillnaderna med säkerhet ha lett till kaos och social tillbakagång. Kulturrevolutionens verkliga misslyckande var att den inte skapade några demokratiska politiska institutioner, som kunde ha gett det arbetande folket möjlighet att ta kontrollen över produktionsmedlen och till sist, när moderna produktivkrafter utvecklats, leda till socioekonomisk frigörelse och samhällelig frigörelse över huvud taget.

Inledningsvis verkade det som om kulturrevolutionen kunde leda till grundläggande politiska förändringar. I de "Sexton artiklarna" i augusti 1966 talades det om bildande av "permanenta massorganisationer" som "redskap för makten" på alla nivåer av politik, ekonomi och samhällsliv och dessutom om införande av "ett system av allmänna val liknande Paris-kommunens". På samma gång hade Mao själv förutspått att Kina snart skulle få uppleva "en helt ny form av statsmakt" och antytt att den skulle organiseras i överensstämmelse med de principer som rått under Pariskommunens marxistiska modell. Men kulturrevolutionen handlade till stor del om reträtter från sådana socialistiska ideal. Reträtten började med att Mao tog avstånd från Shanghaikommunen 1967 till förmån för militärt dominerade revolutionskommittéer och när han 1969 fullföljde med att återställa partiets auktoritet, något som snart förvandlade revolutionskommittéerna till byråkratiska organ för att genomföra hans politik. Vilka Maos avsikter än var i början av kulturrevolutionen ledde det ändå i slutändan till att han valde att återupprätta ett parti som påstods vara ideologiskt korrigerat och en statsbyråkrati, som också påstods vara reformerad.

Kulturrevolutionens misslyckande med att skapa nya politiska institutioner är särskilt anmärkningsvärt med tanke på maoisternas argument att det var just i den politiska överbyggnaden, som den avgörande kampen stod mellan "socialism" och "kapitalism". Maoisterna började kulturrevolutionen från utgångspunkten (oerhört profetisk kan det tyckas nu) att den existerande parti- och statsapparaten höll på att föra Kina tillbaka till kapitalism. Detta härrörde från två viktiga, om än ofta underförstådda, maoistiska uppfattningar. Den första var att tjänstemän inom de övre skikten av partibyråkratin, på grund av sin makt och ställning inom statsapparaten, höll på att tillägna sig materiella privilegier och börja exploatera samhället i dess helhet. I praktiken höll de på att till sitt funktionssätt utvecklas till en bourgeoisie, även om det handlade om en vars privilegier härstammade ur politisk makt och inte ägande. Den andra tankegången var att en väl förankrad byråkrati hade ett egenintresse av att slå vakt om den samhällsordning man härskade över och som gav den dess privilegierade ställning, och att den därför motsatte sig radikala sociala förändringar och var benägen att tolerera (och kanske rent av befrämja) kapitalistiska samhällsekonomiska relationer och ideologier i hela samhället.

Ändå slutade kulturrevolutionen med att man återställde just den politiska struktur som pekats ut som huvudkällan till de "revisionistiska" tendenser, som riskerade att leda till "en borgerlig återkomst". Visserligen förekom förändringar av den politiska apparaten under kulturrevolutionen, men de skilde sig inte på något avgörande sätt från tidigare försök att korrigera och kontrollera byråkratin. I överensstämmelse med maoisternas förkärlek för "enkel administration" sades det att antalet regeringsorgan och funktionärer skulle reduceras, i varje fall på högre nivåer inom den statliga administrationen. 1970 uppgav Zhou Enlai att 90 departement direkt under centralregeringen hade slagits ihop till 26 och att personalen minskat från 60 000 till 10 000 personer. Men samtidigt sade Zhou också att 95 procent av de partifunktionärer som officiellt avskedats under kulturrevolutionen hade återinsatts<sup>27</sup> och betydligt fler återfick sina poster under de närmaste åren. Helt klart klarade sig den gamla byråkratiska apparaten närmast helskinnad genom kulturrevolutionen, om än med vissa förändringar av personal och

<sup>27</sup> Edgar Snow, *Den långa revolutionen*, Borås: Askild & Kärnekull Förlag AB, 1972, sid. 19-20.



organisation.<sup>28</sup> Byråkratin inte bara överlevde, den gjorde det dessutom i uppgraderad form. Många av de politiska aktivisterna under kulturrevolutionen måste bli belönade och den vanligaste belöningen var att ge dem en officiell ställning. Många blev medlemmar av kommunistpartiet och fogades till rullorna över dem som innehade poster inom byråkratin. En av de ironiska följderna av kulturrevolutionen, som ju utgett sig för att vara riktad mot byråkratin och byråkratiska privilegier, var att den ökade antalet byråkrater i Kina, framför allt på låg- och mellannivå inom den politiska hierarkin.

Det förekom förstas en rad uppmärksammade kampanjer mot byråkratisk högfärd och borgerliga vanor, och förnyad betoning av masslinjens goda sidor. Men mer betydelsefullt var att ingen förändring gjordes av det ytterst formella kadersystemet, som baserades på en hierarki med 24 olika tjänster och med lönenivåer långt över vad som gällde för arbetare och bönder. Inte heller gjordes några seriösa försök att avskaffa de många privilegier, som de som satt på officiella positioner vant sig vid. Exempelvis gratis måltider och betalda omkostnader för uppdrag i tjänsten – för personer allra högst upp också bostäder, tjänstefolk, bilar med chaufför, tillgång till speciella butiker och varor samt semester på officiella semesteranläggningar. Detta halvt dolda men väl etablerade system av byråkratiska privilegier och förmåner överlevde kulturrevolutionen och dess egalitära ideologi, liksom byråkratin själv. Även om de materiella fördelarna för dem som satt på officiella poster kanske inte visades upp på ett lika iögonfallande sätt under några år.

Maoisternas botemedel mot ”byråkratismen” var att tjänstemän och alla ”hjärnans arbetare” regelbundet skulle delta i produktivt arbete för att inte bli ”skilda från massorna”. Kulturrevolutionen skapade mer eller mindre institutionaliserade former för detta i form av ”Sjunde maj”-kaderskolor på landsbygden. Redan första året skickades 3 miljoner tjänstemän ut i dessa nyupprättade folkkommuner (den första stod klar den 7 maj 1968) och ytterligare flera miljoner fick vara med om denna process av ”ideologisk revolutionering” de närmaste åren. Tanken var att tjänstemännen, som hade dagen indelad i produktivt arbete med inriktning på självhushåll samt intensiva studier av marxism-leninism och Maos tänkande under perioder som kunde variera mellan ett halvår och två år, skulle botas från sina byråkratiska tendenser genom ”att lära av bönderna” och ”smälta samman med massorna”. Men hur välment det än kan ha varit att låta byråkraterna lämna sina kontor och arbeta på åkrarna, framför allt i ett land där klyftan alltid hade varit så vid mellan intellektuellt arbete och kroppsarbete, lämnade detta system åtskilligt övrigt att önska när det gällde att avhjälpa byråkratiseringen. Om tanken var att lära tjänstemän att ”smälta samman med massorna” var det märkligt att ”Sjunde maj”-skolorna ofta låg fysiskt åtskilda från intilliggande folkkommuner. Under alla omständigheter förblev bönderna bönder och tjänstemännen tjänstemän. Samtidigt som de höll på med arbete och studier på landsbygden (som, hette det, de anmält sig frivilligt till och såg som en ära) fick de behålla sina officiella titlar och fortsatte att få lön i överensstämmelse med sin ställning. Efter denna kur fick de vanligen återgå till sina tidigare poster, eller motsvarande. Och även om erfarenheten hade välgörande effekter på kadrens beteende och inställning gentemot massorna, som det gjordes gällande, skedde ingen förändring av de grundläggande och funktionsmässiga skillnaderna mellan styrande och styrda. Om de politiska reformer kulturrevolutionen medförde något mildrade de mest skriande uttrycken för byråkratisk elitism ändrade de inte på något fundamentalt vis relationerna mellan stat och

<sup>28</sup> Även personalförändringar var små. I mitten av 1970-talet var exempelvis de allra flesta av ledarna för de nya revolutionskommittéerna på provinsnivå folk, som haft byråkratiska positioner på provinsnivå före kulturrevolutionen. Om bildandet av, karaktären hos och nedgången för revolutionskommittéerna på provinsnivå, se David S G Goodman, ”The Provincial Revolutionary Committee in the People’s Republic of China, 1967-1979: An Obituary”, *The China Quarterly*, n° 85, mars 1981, sid. 49-79.

samhälle. Och de relationerna, för att uttrycka det rakt på sak, handlade om att staten (och de byråkrater som representerade den) utövade en överväldigande makt över samhället.

Politikens dominans över det sociala var förstås knappast någon ny företeelse. Det hade karakteriserat hela Folkrepubliken och även det moderna Kinas historia. Men sällan hade det varit så utpräglat som under och efter kulturrevolutionen, och frågan hade sällan varit i så skriande behov av en lösning. I marxistiska termer (som inte var något som maoisterna eller deras efterträdare uppskattade) handlar det om den urgamla frågan om ”alienerad social makt”, dvs den process genom vilken staten, som produkt av samhället, höjer sig över samhället, blir främmande för det och kommer att dominera samhällslivet. Kulturrevolutionen gav ingen lösning på problemet, utan befäste det. Ja snarast förvärrade den det. De bittra fraktionsstrider kulturrevolutionen gav upphov till och det allmänna sönderfallet för sedvanliga politiska procedurer under de sista åren av Maos era ledde till en situation där statsmakten fick allt mer godtyckliga och despotiska drag.

Kulturrevolutionen misslyckades inte bara med att skapa några permanenta institutioner för folkligt självstyre, den misslyckades också med att lösa mer omedelbara frågor om politisk succession. Ett av de ursprungliga målen för kulturrevolutionen hade varit att ”skola upp revolutionära efterträdare”. Men sommaren 1968, då Mao kallade samman ledarna för rödgardisterna till sitt ”proletära högkvarter” för att informera dem om att det nu var dags för dem att avsluta sitt uppror (för att sedan skicka iväg de flesta av deras anhängare ut på landsbygden) var det ett erkännande av att den unga generationen inte klarat av det politiska testet. Inte heller kunde kulturrevolutionen ge något svar på den kortsiktiga frågan om politisk succession på toppnivå – i själva verket frågan om vem som skulle (eller på något sätt kunde) efterträda Mao. Och om massorna höll sig lugna efter 1968 var detta inte fallet i politbyrån, där de frågor kulturrevolutionen inte gett något svar på skulle blossa upp i hetsiga politiska strider på 1970-talet och deltagarna slungas in i en bysantinsk värld av politiska intriger.

## 20. Efterspelet till kulturrevolutionen och slutet för den maoistiska eran, 1969-76.

Knappt hade det kinesiska kommunistpartiets nionde kongress avslutats i april 1969, där den Stora Proletära Kulturrevolutionen utropats till en lysande triumf och betecknat sig själv som ”enhetens och segerns” kongress, förrän nya politiska strider satte igång och satte punkt för den ”enhet” som uppnåts. Striderna handlade om frågor som uppstått under kulturrevolutionen – och som den lämnat olösta – och tillspetsades av de politiska känslor den stora omvälvningen fortsatte att ge näring åt. Men i motsats till under själva kulturrevolutionen, då massorna var inblandade i strider mot byråkratisk auktoritet återgick kinesisk politik nu till fraktionsuppställningar mellan kommunistledarna inom byråkratin och var helt dolda för allmänheten.

### Lin Biaos fall

Två frågor dominerade kinesisk politik åren efter att nionde partikongressen tycktes ha skrivit slutkapitlet för kulturrevolutionen. Den ena var frågan om Folkrepubliken plats på en internationella arena som dominerades av två fiendliga ”supermakter”, USA och Sovjetunionen. Den andra var frågan om partiets ställning i den samhällsordning som hade uppstått efter kulturrevolutionen. De båda frågorna var på ett märkligt sätt sammankopplade, för båda hade sitt ursprung i vad som hänt under kulturrevolutionen, och om detta var meningarna delade bland de ledare som fanns kvar.

Vid en första anblick är det svårt att se något betydande samband mellan kulturrevolutionen och frågor som rörde utrikespolitiken. Mellan 1966 och 1969 tycktes Kina ha dragit sig in i sitt skal när ledarna förstärkte den nationella isolering, som först genomdrivits av ett fiendligt USA och sedan av ett lika fiendligt Sovjetunionen. De maoistiska ledarna var upptagna av inre konflikter och verkade nöjda med att hålla Kinas internationella relationer på sparlåga. 1967 kallade man till och med hem de flesta av landets ambassadörer. När kulturrevolutionen startade 1966 trappade USA upp sitt militära engagemang i Vietnam i massiv omfattning, bombningar skedde mycket nära den kinesiska gränsen och USA hotade med att utvidga kriget också till Kina. Men kulturrevolutionen kom inte till på grund av det hot USA:s intervention i Kina utgjorde, som en del bedömare spekulerade om vid denna tid,<sup>1</sup> utan snarare trots den. Vad ordet ”världsrevolution” beträffar brydde sig maoisterna mycket mer om den inre kampen i Kina än om de strider som rasade i Vietnam. Det hade varit Liu Shaoqi, och inte Mao, som kommit med de starkaste varningarna om att Kina var redo att hjälpa Vietnams folk i kampen mot USA-imperialismen. Och 1970 hade Mao ju öppenlydligt sagt till Edgar Snow att en av de viktigaste orsakerna till att han valt att göra sig av med Liu Shaoqi var Lius tankar på att blåsa nytt liv i den kinesisk-sovjetiska alliansen för att avvärja det amerikanska hotet i Vietnam, något som skulle ha fördröjt kulturrevolutionen.<sup>2</sup>

Ett oerhört mått av nationell egoism avspeglades i maoisternas uppfattning att världsrevolutionens öde var avhängigt den kinesiska revolutionens öde. Vad kineserna såg som ”proletär internationalism” hade fått sitt mest överdrivna uttryck i Lin Biaos broschyr från 1965, ”Leve segern i folkkriget”, ett ytterst maoistiskt dokument som målade upp de revolutionära erfarenheterna från Kina som en modell för en revolutionär process, där den ”revolutionära landsbygden” – de ekonomiskt efterblivna länderna i Asien, Afrika och Latinamerika – skulle inringa och inta de utvecklade ”städerna” i Europa och Nordamerika.

<sup>1</sup> Exempelvis Franz Schurmann, ”What Is Happening in China: An Exchange”, *New York Review of Books*, 12 januari 1967.

<sup>2</sup> Edgar Snow, *Den långa revolutionen*, a.a., sid. 25.

Även om det mer handlade om fromma förhoppningar om världsläget än någon bruksanvisning för kinesiskt agerande internationellt, var det icke desto mindre den syn på omvärlden som ledarna för kulturrevolutionen hade. Man hävdade att framgången för socialismen i Kina, som skulle befästas genom en framgång för kulturrevolutionen, skulle stå som modell för framgångsrika socialistiska revolutioner på andra håll. Ett socialistiskt Kina skulle därmed bli ”revolutionens hemland” och ersätta ett moraliskt bankrutt och ”kapitalistiskt” Sovjetunionen, vars revisionism på hemmaplan och opportunistiskt internationellt ledde världsrevolutionens krafter vilse.

Kinas nationella isolering under kulturrevolutionen framställdes på ett hycklande vis som att den skedde i ”den proletära internationalismens” namn. Under de åren hördes glödande deklamationer från Beijing om solidaritet med revolutionära rörelser i hela världen<sup>3</sup>, ackompanjerade av svepande kritik av reaktionära regeringar och ledare överallt, från ”fascisten” Ne Win i Burma till de Gaulle i Frankrike, och givetvis Lyndon Johnson och Leonid Brezjnev. 1967 kallade Mao inte bara Kina för ”världsrevolutionens politiska centrum”, utan föreslog också att det skulle bli ”världsrevolutionens militära och tekniska centrum”.<sup>4</sup>

Innan kulturrevolutionen hann avslutas skulle emellertid Sovjetunionens agerande inkräkta våldsamt på denna ”internationalistiska” revolutionära vision. I augusti 1968 invaderades Tjeckoslovakien av sovjetiska trupper, något som Beijing fördömde i hårdare ordalag än någon annan huvudstad i världen. Även om de kinesiska kommunisterna hade ytterst lite till övers för Dubceks experiment med demokratisk socialism hade de alltid tryckt hårt på rätten till nationell suveränitet, både som princip sak och av rent nationellt egenintresse. Ockupationen av Tjeckoslovakien visade på risken för krig med Sovjetunionen, för den åtföljdes av den beryktade ”Brezjnev doktrinen” om ”begränsad suveränitet” för socialistiska länder, dvs att Sovjetunionen hade ”rätt” att intervensera militärt i de länder som ingick i vad som en gång var känt som ”det kommunistiska lägret”. För Kina var det ett olycksbådande och direkt hot, ryssarna hade nämligen kommit med lätt maskerade varningar om en ”förebyggande” attack (helst tillsammans med USA) mot Kinas nukleära anläggningar, där också vätebomber ingick sedan 1967. Över en miljon sovjetiska trupper placerades längs den 800 mil långa gränsen till Kina. Hundratals sovjetiska kärnvapenmissiler riktades mot städer i Kina och antalet gränsintermezzon ökade och blev alltmer intensiva. När KKP:s nionde kongress öppnades i april 1969 hade kinesiska och sovjetiska styrkor precis utkämpat blodiga strider på den frusna Ussurifloden i norra Manchuriet.

I form av Lin Biaos rapport jämförde de kinesiska kommunisterna på denna kongress sovjetisk ”socialimperialism” och amerikansk imperialism, båda som principiella fiender till förtryckta nationer och till Kina. Medan den amerikanska imperialismen i vanlig ordning fördömdes som ”den grymmaste fienden till världens alla folk” kom Lin med lika hårda ord om Sovjetunionen. De ”nya tsarerna”, sade han, var i färd med att upprätta kolonier, ”liksom Hitlers ’nyordning’” och ägnade sig åt ”fascistiska bandithandlingar”. Men Lin avslutade optimistiskt med att både imperialism och socialimperialism skulle möta sin dom i form av världsrevolutionens folkliga krafter.<sup>5</sup>

För Mao och Zhou Enlai räckte det inte med att bara fördöma Sovjetunionen och USA som lika onda och förlita sig på världsrevolutionen som en *deus ex machina* för att bemöta faran

<sup>3</sup> Kinas stöd för väpnad revolutionär kamp var förstås i huvudsak verbalt. Det var också ytterst selektivt, Che Guevaras död omnämndes exempelvis inte alls i kinesiska tidningar.

<sup>4</sup> Från kommentarer Mao gjorde sommaren 1967 och som fick stor spridning i hela Kina i form av en broschyr. För en översättning av texten, se Jean Daubier, *A History of the Cultural Revolution*, New York: Vintage Books, 1974, Appendix 4, sid. 307-13.

<sup>5</sup> Lin Piao [Lin Biao], [Rapport till Kinas Kommunistiska Partis nionde nationalkongress..](#)

från norr. Zhou förespråkade, med all säkerhet med Maos stöd, en ny global diplomati baserad på tämligen klassiska principer om nationell suveränitet, fredlig samexistens och upprättande av vänskapliga relationer ”mellan stater med olika samhällssystem”. I denna strategi definierades Sovjetunionen som huvudfiende, vilket logiskt också ledde till en taktisk anpassning till USA. Det råkade vara så att denna strategi stämde överens med amerikanska intressen och snart skulle det leda till att Henry Kissinger och Richard Nixon åkte till Beijing. Denna nya diplomati stred förstås helt med den princip om ”proletär internationalism” (som bättre skulle kunna betecknas som utslag av en messiansk revolutionär nationalism), som ett kort tag varit rådande. För Lin Biao framstod detta som kanske inte så mycket ett förräderi mot en princip som ett politiskt skadligt avståndstagande från den vision om världsomfattande ”folkkrig”, som han kommit att bli så intimt förknippad med. Därmed blev frågan om Kinas utrikespolitik, framför allt när det gällde närmandet till USA, en av stridslinjerna mellan Mao och den han utsett till sin ”efterträdare”.

En annan stridslinje gällde en andra och nära relaterad fråga: takten i och det sätt på vilket Mao och Zhou ville återuppbygga kommunistpartiet och återställa dess auktoritet. Det handlade inte om huruvida partiet skulle återuppbyggas – kulturrevolutionen hade inte lett till några institutioner i stånd att ersätta det – utan i stället om huruvida det skulle ske på dess gamla leninistiska grunder, om det skulle återfå sin tidigare monopolställning och behålla de flesta av de ledare som funnits före kulturrevolutionen. För Mao, och framför allt för Zhou Enlai, stod en snabb återuppbyggnad av partiet först på dagordningen inrikespolitiskt, inte minst för att kunna korrigera de abnorma politiska följderna av kulturrevolutionen, då armén blivit den dominerande kraften i landets politiska liv. Oavsett vilka proletära dygder som Folkets befrielsearmé kunde uppvisa, så gav hela situationen anledning till oro för bonapartistiska tendenser, och Mao började kritisera militärbefälhavarna för ”arrogans”. Den växande oron för det ryska hotet gjorde det dessutom så mycket mer angeläget att skapa en stabil ordning på hemmaplan. Maoisternas betoning låg nu på nationell enhet och försoning under det återuppväckta och återuppbyggda partiet och Mao gav nu öppet sitt godkännande till att de flesta tidigare partiledarna skulle få återkomma och omfattande rehabilitering av de kadrer, som blivit så hårt fördömda (och ofta ”störtade”) under kulturrevolutionen. Ja Mao kunde nu rent av påstå att han från allra första början av kulturrevolutionen varit emot att partimedlemmar ”behandlades illa” och pekade på detta olyckliga arv som ett viktigt hinder för att kunna återuppbygga partiet.<sup>6</sup>

För de återstående radikala ledarna i Beijing, som hittills hade undkommit de pågående utrensningarna av ”ultravänster”, framför allt Chen Boda, fick nu gamla ”kapitalistfarare” återkomma i glansen med uppseendeväckande brådska. Nya ledare utsågs mindre i överensstämmelse med kulturrevolutionens kriterier för politiska dygder än på basis av administrativ kompetens och politiska överväganden. Lin Biao var också kritisk till att gamla kadrer fick komma tillbaka, mindre kan man misstänka på grund av någon större bundenhet vid de kulturrevolutionära principer han åberopade än på grund av att återuppbyggnaden av partiet enligt leninistisk modell utgjorde ett hot mot hans politiska ambitioner. Ju mer partiet stärktes genom att tjänstemän från tiden före kulturrevolutionen återkom, desto mer minskade Lin Biaos förmåga att bestämma kursen för politik och händelser. På nionde partikongressen föreslog Lin därför att Gruppen för kulturrevolutionen, som hade stått under ledning av Chen Boda sedan den bildats tre år tidigare, skulle få fortsätta. Inte för att Lin hade något politiskt stöd i Gruppen för kulturrevolutionen; i själva verket hade han sedan 1968 varit inbegripen i en bitter konflikt med de flesta inom den på grund av det brutala sätt armén, under hans ledning, slagit ned de radikala rödgardisterna. Men uppenbarligen kalkylerade han med att

<sup>6</sup> Som han berättade för Edgar Snow i december 1970. Snow, *Den långa revolutionen* [*The Long Revolution*, sid. 174].

Gruppen skulle kunna utgöra en motvikt mot politbyrån och bromsa in processen med att återuppbygga partiet. Hur som helst avslogs Lins förslag och i december 1969 upplöstes Gruppen för kulturrevolutionen.

De politiska strider som följde på nionde partikongressen, eller i varje fall konflikten mellan Lin Biao och Mao Zedong, går inte att bara tolka som någon enkel kamp mellan militären och den civila makten, mellan armén och partiet, hur frestande det än skulle vara att göra så för att få någon ordning på en episod som fortfarande är höljd i dunkel. När den striden i skymundan växte fram mellan 1969 och 1971 är det osannolikt att Lin talade för armén i dess helhet eller ens uppfattade sig själv som dess talesman. När Folkets befrielsearmé på sommaren 1967 utsattes för attacker av den kulturrevolutionära vänstern höll Lin delvis med angriparna och gjorde sig därmed till ovän med många befälhavare inom armén. Det var Zhou Enlai snarare än Lin som hade trätt fram och försvarat armén de dagarna. Lin hade förvisso sina anhängare inom arméledningen och arbetade förtvivlat för att locka till sig andra för att kunna stärka sin ställning som Maos förmente efterträdare, men de var betydligt färre och inte lika mäktiga som dem som stod i skuld till Mao och Zhou. Lins utmaning mot Ordföranden handlade inte om en militär utmaning mot den civila makten, utan var politisk.

Och samtidigt var det en politisk utmaning av den mest dubbeltydiga och tveksamma sort och gällde frågor som mer handlade om makt och opportunism än om något med verkligt politiskt och samhälleligt innehåll. Det finns inte mycket stöd för uppfattningen att konflikten mellan Lin och Mao var en sammandrabbning mellan ”radikala” och ”moderata”. Det strider mot all trovärdighet att utmåla Lin som företrädare för kulturrevolutionens principer, som någon som förgäves motsatte sig maoisternas förräderi mot dessa principer efter nionde partikongressen. Även om de kinesiska ledarna efter Mao av politiska skäl gärna velat klumpa ihop ”Lin Biao och de Fyras gäng” som ”ultravänster” och ge dem skulden för det mesta av det onda under ”kulturrevolutionens årtionde” är sanningen den att Lin och de som senare skulle stämplas som ”Gänget” var de allra bittraste motståndare politiskt. En av de blivande medlemmarna av Gänget, Jiang Qing, bildade 1968 en allians med Zhou Enlai (trots allt som skilde dem åt) mot Lin Biao, en allians som skulle bli avgörande för Lins politiska fall 1971.<sup>7</sup> Och Zhang Chunqiao, en annan medlem av den sorgliga kvartetten, var ett av de tilltänkta målen för Lin Biaos kuppöversök 1971.<sup>8</sup> Bland alla anklagelser som senare skulle riktas mot Lin Biao, och de inbegrep så gott som allt på det kinesiska kommunistpartiets långa lista över ideologiska och politiska brott, verkar den mest trovärdiga vara den som går ut på att han var ”karriärist” och ”konspiratorisk”. Det är svårt att inte hålla med om William Josephs slutsats att Lin Biao inte var något annat än ”en politisk opportunist som stödde all politik som gynnade hans egen maktställning”.<sup>9</sup>

Bland det som kunde stärka hans makt var hans kritik mot den omfattande återuppbyggnaden av partiet och närmandet till USA. Motsättningarna mellan Mao och Lin, plus Maos ökade misstankar mot Lins personliga ambitioner och konspiratoriska agerande, ledde till en öppen sammandrabbning mellan dem när centralkommittén samlades till sitt andra plenum i Lushan i slutet av augusti 1970. Eller snarare, konflikten avslöjades då öppet för centralkommitténs

<sup>7</sup> Om koalitionen mellan Zhou Enlai och Jiang Qing mot Lin Biao, se Hong Yung Lee, *The Politics of the Chinese Cultural Revolution*, Berkeley: University of California Press, 1978, kap. 8 och sammanfattningen.

<sup>8</sup> Som framgår av ”Utkast till ’Projekt 571’”. Se not 18 nedan.

<sup>9</sup> William Joseph sitt insiktsfulla arbete *The Critique of Ultra-Leftism in China, 1958-81*, Stanford, Calif: Stanford University Press, 1984, sid. 145. För andra redogörelser och tolkningar av Lin Biaos fall, se Michael Y M Kau (red.), *The Lin Piao Affair: Power Politics and Military Coup*, White Plains, N Y: International Arts and Sciences Press, 1975, Japan Ginnekan, *The Rise and Fall of Lin Piao*, New York, Avon Books, 1977; Live Maitan, *Party, Army and Masses in China*, London: New Left Books, 1976; samt Philip Bridgham, ”The Fall of Lin Piao”, *The China Quarterly*, N° 5, 1973, sid. 427-49.

medlemmar; befolkningen i Kina fick inte veta något om den politiska kampen i ledningen förrän två år senare, och då bara i form av segrarens version av de frågor som det hela handlat om. I motsats till under kulturrevolutionen var en offentlig debatt om politiken inte längre på modet.

Enligt vad Mao senare uppgav stod Lin Biao och Chen Boda (som vid denna tidpunkt var åtminstone tillfälliga taktiska allierade) för en ”övertäckningsattack” på mötet i Lushan. Mao beskrev sina motståndares ”program” som tvåsidigt: först att utse en statschef för att fylla tomrummet efter Liu Shaoqi och sedan ett tillägg till förslaget om ny konstitution för staten där Mao prisades som ”geni”.<sup>10</sup> ”Övertäckningsattacken” bestod av tal med kritik av Zhou Enlais utrikes- och inrikespolitik, där det enda som var överraskande var att innehållet inte hade diskuterats med Mao i förväg. Förslaget att utse en statschef stred mot Maos beslut några månader tidigare att inte omnämna det ämbetet i den nya konstitutionen – i själva verket att avskaffa det – förmodligen på grund av att han var rädd för att det skulle gå till ”efterträdaren” Lin Biao och därmed kunna underminera premiärminister Zhou Enlais makt över den statliga administrationen. Förslaget att utropa Mao till ”geni” var en lite mer gåtfull historia. Mao skulle senare kalla det ”en teoretisk fråga”. Vid denna tid framstod det emellertid som en ytterst praktisk politisk fråga. Att upphöja Mao till geni låg helt i linje med kulturrevolutionen, framför allt de stämningar som Folkets befrielsearmé hade underblåst, då Mao stod högt över alla institutioner som högste ledare och utopisk profet med direkta band till massorna. Att 1970 framhäva Maos genialitet var ett försök att återskapa den situation som hade rått under kulturrevolutionen då all politisk visdom och makt legat hos Mao och hans tänkande och inte hos kommunistpartiet. Därmed var det ett försök att dämpa den pågående kampanjen för att återge partiet den dominerande ställning av leninistisk typ, som det haft före kulturrevolutionen. Mao insåg snabbt den politiska innebörden av detta senkomna försök att använda kulten av honom mot den leninistiska syn på partiet som han nu stod för. Han avstod från denna upphöjelse och skulle senare säga följande om dess politiska innebörd: ”Men det geniala beror inte på en person eller ett fåtal människor. Det beror på ett parti, det parti som är proletariats förtrupp.”<sup>11</sup>

Centralkommittén utsåg varken någon statschef eller utropade Mao till geni. I stället kritiserades Lin Biao och Chen Boda för att stå i vägen för processen med att bygga upp partiet på nytt. Vidare godkändes, uppenbarligen efter en hetsig debatt, den nya utrikespolitik som Zhou Enlai utformat. I den officiella kommunikén efter det två veckor långa mötet bakom lyckta dörrar hette det att Kinas utrikespolitik baserades på principen om ”fredlig samexistens mellan länder med olika samhällssystem”.<sup>12</sup> Det var första gången på över fem år som denna fras hade hörts av.

Mötet i Lushan innebar också slutet för Chen Boda, Maos långvarige personlige sekreterare, förtrogne och maoistisk teoretiker *par excellence*. Kulturrevolutionen hade fört Chen till makens höjder som en av de fem medlemmarna av politbyråns ständiga utskott tillsammans med Mao, Lin Biao, Zhou Enlai och Kang Sheng. Nu föll han offer för en kort förtalskampanj. Han anklagades för en rad ”vänsteristiska” avvikelser och bannlystes som ”Kinas Trotskij”.

Att bli av med Lin Biao var mer krävande. Lin var inte bara utsedd till Maos officiella efterträdare och försvarsminister, han hade också under kulturrevolutionen skaffat sig en ställning i landet som bara Ordföranden själv överträffade. Ända sedan Nanchangupproret 1927 hade

<sup>10</sup> ”Sammandrag av Ordförande Maos samtal med ansvariga kamrater på olika platser under hans resa i provinserna”, augusti-september 1971, i Stuart R Schram (red.), [Mao Tse-tung, Politiska skrifter. Tal och brev 1956-71](#), a.a., sid. 178-79.

<sup>11</sup> *Ibid.*, sid. 179.

<sup>12</sup> ”Communiqué of the Second Plenary Session of the Ninth Central Committee of the Communist Party of China”, *Peking Review*, 11 september 1970.

han varit en av den kinesiska revolutionens stora hjältar och en av Maos närmaste medarbetare alltsedan deras första sammanträffande 1928. Dessutom var man inte på hösten 1970 säker på hur mycket militärt stöd Lin kunde mobilisera. Strategin för att få honom på fall skulle ta ett år att utveckla.

Konflikten mellan Mao och Lin var förstas helt dold för allmänheten. För Kinas folk framstod Lin fortfarande som den efterträdare Mao hade utsett. Han fortsatte att hålla tal och leda officiella sammankomster. Foton av honom i tidningarna var nästan lika vanliga som Maos. Första maj 1971 stod Lin och Mao tillsammans på podiet på Tienanmentorget. Men bakom en fasad av enighet utåt skärptes den politiska kampen, där Mao avlägsnade en rad politiska och militära ledare, som misstänktes ha sympatier för Chen Boda eller Lin Biao, från makten. Bl a Li Xuefeng, politisk kommissarie för militärområdet i Beijing. Mao försäkrade sig också om lojalitet från arméenheter i och kring huvudstaden genom att (i januari 1971) förflytta trupper under Lin Biaos direkta kommando från Beijing till deras egentliga bas i norra Manchuriet under förevändning att avvärja ett sovjetiskt hot.

Samtidigt som Lin Biaos fall höll på att förberedas sattes också den politik han kritiserat i verket. Processen med att återuppbygga partimaskineriet påskyndades kraftigt. Under 18 månader efter nionde partikongressen hade det visat sig omöjligt att etablera partikommittéer på provinsnivå. Mötet i Lushan innebar att de politiska hindren försvann. Mellan december 1970 och augusti 1971 bildades partikommittéer i alla provinser, vilket innebar att de överordnades revolutionskommittéerna där. Samtidigt började Zhou Enlais nya diplomati bära de frukter man förväntat sig. I november 1970 sade Zhou till Edgar Snow att den kinesiska regeringen svarat positivt på trevare från Washington om att återuppta de kinesisk-amerikanska diskussioner som avbrutits i Warszawa ett år tidigare, men helst på en annan plats.<sup>13</sup> Beijing skulle bli den platsen. I december lät Mao Snow få veta att Richard Nixon var välkommen till Kina, endera som turist eller president.<sup>14</sup> Budskapet förmedlades snabbt till Washington och Snow fick tillstånd att publicera intervjun med Mao. Den publicerades i *Life Magazine* i april 1971 vid samma tidpunkt som Lin Biao och hans anhängare gjorde sin sista framstöt inför politbyrån i ett försök att ändra kurs på landets utrikespolitik. Men epoken med ”ping-pong-diplomati”<sup>15</sup> hade redan börjat och den skulle snart ersättas av realpolitik. Den 11 juli kom det uppseendeväckande meddelandet att utrikesminister Henry Kissinger varit i Beijing i två dagar för diskussioner med premiärminister Zhou Enlai och då förberett president Nixons dramatiska besök i februari året därpå. Det var en diplomatisk triumf för båda parter.

I september, två månader efter Kissingers besök, försvann Lin Biao från den politiska scenen. Ingen förklaring skulle ges förrän efter tio månader. Den 28 juli 1972 kom den första officiella redogörelsen för vad som skulle bli känt som ”den tionde stora striden mellan de två linjerna i det kinesiska kommunistpartiets historia”. Det uppgavs att Lin Biao hade planerat en statskupp, som också gick ut på att Mao Zedong skulle mördas. När komplotten misslyckades försökte han fly till Sovjetunionen med ett jetplan tillsammans med sin hustru och son och andra medbrottslingar. Men planet störtade i Folkrepubliken Mongoliet, varvid samtliga omkom.

Givetvis finns inga möjligheter att vare sig bekräfta eller avfärda den officiella versionen. Som så ofta i liknande fall finns inte mycket annat att tillgå än den versionen och de dokument som överlevande och segrare valt att offentliggöra. Allt som med någon rimlig säkerhet

<sup>13</sup> Snow, *Den långa revolutionen*, sid. 16-18. Sedan mitten av 1950-talet hade kinesiska och amerikanska ambassadörer haft över 100 fruktlösa möten i Warszawa.

<sup>14</sup> *Ibid.*, sid. 176.

<sup>15</sup> Namnet uppstod sedan ett kinesiskt bordtennislag på turné i Japan i början av april 1971 bjudit in ett amerikanskt lag att besöka Folkrepubliken. De amerikanska spelarna åtföljdes av ett stort antal amerikanska journalister.



går att säga är att en större politisk kris inträffade i september 1971, som medförde en omfattande utrensning av högre nivåer både inom militären och den civila administrationen och där elva av de tjugo medlemmarna av politbyråns avsattes och att Lin Biao dödades i samband med detta, antingen på det jetplan av Tridentmodell som kraschade i Yttre Mongoliet den 13 september eller på något annat sätt vid någon annan tidpunkt.<sup>16</sup>

På senare år har det kommit en uppsjö av ”avslöjanden” om Lin Biao från Beijing och andra håll, men förutom detaljer om det påstådda försöket till statskupp har de inte gett särskilt mycket nytt om bakgrunden till och karaktären av krisen i september 1971 än som var känt på sommaren 1972. Det kan knappast betvivlas att det förekom komplotter och motkomplotter på alla högsta nivå inom partiet och statsapparaten under det år som följde på mötet i Lushan – och de utgör ett sorgligt bokslut över kulturrevolutionens följder för det politiska livet i Folkrepubliken. Men det går inte att ta för givet att det var Lin och hans anhängare, som låg bakom sammansvärjningen från början. Det verkar troligt att det var Mao som tog det första steget politiskt i syfte att undanröja Lin och hans anhängare av både politiska och rent maktpolitiska skäl. I slutskedet av 1970 började Mao rensa ut de militära och politiska anhängarna till Lin Biao och i början av 1971 hade han omorganiserat om Beijings militär-område runt enheter inom armén, som han kunde lita på. När Ordföranden den 18 augusti 1971 gav sig ut på sin ”inspektionstur” ute i landet var syftet uppenbart att mobilisera stöd bland lokala armébefälhavare för kampanjen mot Lin och förbereda den upplösning som skulle äga rum månaden därpå. Vid denna tidpunkt hävdade Mao att han hade försökt värna om Lin och tillämpat politiken med att ”bota sjukdomen för att rädda patienten”. Han talade om att det kanske fortfarande var möjligt att korrigera Lin men tillade hotfullt: ”Det är svårt för någon som varit ledande när det gällt att begå principiella misstag ... att bättra sig”.<sup>17</sup>

Mao var uppenbart ute efter att föra konflikten till ett avgörande och han hyste inte några större förhoppningar om att Lin Biao skulle gå att ”förändra”. Och det är sannolikt att Lin Biao replikerade på Maos hotfulla politiska manövrer med att planera vad som skulle visa sig bli det misslyckade kupp- och mordförsök, som de kinesiska myndigheterna påstod skulle ha skisserats ett år tidigare och som dokumenterats i vad som kallades ”Utkast till ’Projekt 571’”. Enligt senare uppgifter från Beijing skulle de sammansvurna ha planerat att i början av september 1971 attackera Ordförande Maos specialtåg med eldkastare och granatgevär, placera dynamit på järnvägsbron nära Suzhou, som tåget väntades passera, bombardera tåget från luften eller spränga en oljedepå i Shanghai. Om alla dessa planer misslyckades fanns ytterligare en plan som gick ut på att en av Ordförandens livvakter skulle skjuta honom vid ankomsten till Shanghai.<sup>18</sup> Men, som Zhou Enlai erkände vid ett möte med en grupp amerikanska chefredaktörer i slutet av 1972, började ”Projekt 571” aldrig verkställas. I själva verket hade det aldrig förekommit något mordförsök på Mao och inga försök att genomföra den påstådda kuppen. När Lin blev orolig för att komplotten hade avslöjats flydde han på det plan som sedan kraschade i Mongoliet.<sup>19</sup> Men vilka Lin Biaos motiv än kan ha varit och vad han än kan ha haft för sig innebar utrensningen av hans anhängare i partiet, armén och de

<sup>16</sup> Ett kinesiskt jetflygplan av Tridentmodell störtade nära Under Khan i Mongoliet den 13 september, men kinesiska och ryska redogörelser skilde sig åt beträffande offrens identitet.

<sup>17</sup> ”Sammandrag av Ordförande Maos samtal med ansvariga kamrater på olika platser under hans resa i provinserna”, augusti-september 1971, Schram (red.), [Mao Tse-tung, Politiska skrifter. Tal och brev 1956-71](#), a.a. sid. 180. Mao räknade upp de främsta namnen i de första nio ”stora striderna” i KKP:s historia, från Chen Duxiu 1927 till Liu Shaoqi 1966. Lin Biao skulle förstås snart bli nummer tio.

<sup>18</sup> New China News Agency, 17 november 1980, (*The New York Times*, 18 november 1980). För en partiell översättning till engelska av ”Utkast till ’Projekt 571’” [”Outline of the ’571 Project”], och som de flesta bedömare bedömer som mer eller mindre autentisk, se *Issues and Studies*, VIII, N° 8, maj 1972, sid. 72-73. [En dansk översättning finns på marxistarkivet: [Projekt 5-7-1 – statskuppsförsök?](#)]

<sup>19</sup> *The New York Times*, 12 oktober 1972, sid. 3.

revolutionära kommittéerna<sup>20</sup> att de sista hindren var borta för den ordning Mao och Zhou tänkte sig efter kulturrevolutionen.

Lin Biaos fall följdes av en rad anklagelser om ”ultra-vänsterism” mot den som Mao en gång utsett till sin ”efterträdare”. Förutom att han sades ha konspirerat för att mörda Mao och upprätta en militärdiktatur, ägnat sig åt ”olagliga relationer” med Sovjetunionen och gått emot Maos politik med rehabilitering av partikadrer och hans ”revolutionära linje” i utrikespolitiken, anklagades Lin också för att ha överdrivit massornas spontanitet, överbetonat de mänskliga och mentala faktorerna i produktionen, undergrävt stabiliteten på landsbygden genom brådstörtade försök att sprida Dazhaimodellen och för att ha förespråkade en mer eller mindre omedelbar övergång till kommunismen, samt för att alltför nitiskt ha underblåst Maokulten och att lära sig citat av Ordföranden utantill i stället för seriösa studier av dennes verk. 1972 framstod det för ett antal utländska observatörer som att Lin Biao avslöjats som den mest prominente inom ”ultra-vänstern”.<sup>21</sup> Och högt uppsatta kinesiska företrädare uppgav också för utländska besökare att Lin ”bakom kulisserna” varit ledaren för den radikala 16 Maj-gruppen under kulturrevolutionen.<sup>22</sup> De påstådda vänsteristiska avvikelserna var kanske mindre avslöjande om Lin Biao än om den fortsatta reträtten från kulturrevolutionens politik under ledning av Mao Zedong och Zhou Enlai.

Avradikaliseringen av kulturrevolutionen accelererade märkbart de två åren efter Lin Biaos fall. Det var framför allt en process som präglades av återupprättandet av kommunistpartiets ställning och snart var det inte mindre dominerande inom det politiska och ekonomiska livet i nationen än vad som varit fallet åren före kulturrevolutionen. Det var inte bara själva institutionen som återställdes, utan också det stora flertalet av de gamla ledarna. Alltfler av de tjänstemän och kadrer som kritiserats och avsatts som ”kapitalistfarare”, ”djävlar” och ”monster”, återfick sina ställningar och ledande positioner – och utan någon officiell förklaring, utom anklagelser om att ”excesserna” under kulturrevolutionen till stor del berodde på Lin Biaos ondskefulla manövrerande. De flesta av de gamla partiledarna på provinsnivå och deras närmaste medarbetare återinsattes på höga poster, om än, för att minska det pinsamma i det hela, stationerade i andra provinser än dem de styrte över 1966.<sup>23</sup> För det mesta gick äldre och mer konservativa kadrer före yngre och mer radikala, som stigit uppåt under kulturrevolutionen. I denna ”rehabiliteringsprocess” uteslöts inte sådana framträdande ”monster” som Chen Zaidao och Zhong Hanhua, ledarna för myteriet i Wuhan 1967, som återdök upp i offentliga sammanhang 1972 och tilldelades nya militära befälsuppdrag. De gamla partikontrollerade massorganisationerna återkom också; ett omorganiserat kommunistiskt ungdomsförbund i stället för de upplösta röda gardena och en rekonstruerad officiell facklig landsorganisation i stället för arbetarkongresserna.

Medan partiet återuppbyggdes minskade den politiska betydelsen för de revolutionära kommittéerna och armén. De revolutionära kommittéerna hade i själva verket blivit anakronistiska, eftersom syftet med dem till stor del bestått i att representera de folkliga massorganisationerna, som nu försvunnit. De fortsatte ändå att existera, delvis av administrativa bekvämlighetsskäl, delvis som en ideologisk nödvändighet. Att formellt avskaffa dem skulle

<sup>20</sup> Ett antal militära ledare på högsta nivå blev arresterade som medbrottslingar i komplotten, bl a Huang Yongshen, överbefälhavare för Folkets befrielsearmé, och Wu Faxian, flygvapenchef.

<sup>21</sup> Se exempelvis William Hinton, *Turning Point in China*, New York: Monthly Review Press, 1972, sid. 39-40 och Charles Bettelheim, [Kulturrevolution & industriell organisering i Kina](#), sid. 61-66.

<sup>22</sup> Exempelvis Parris H Chang, ”Political Rehabilitation of Cadres in China: A Travellers View”, *The China Quarterly*, april-juni 1973, sid. 333.

<sup>23</sup> En bedömning på besök i Folkrepubliken på hösten 1972 kunde identifiera minst 50 partisekreterare och vice sekreterare, som hade återfått sina poster. Antalet var med största säkerhet större och ökade de närmaste åren. *Ibid.*, sid. 335, not 11.

kunna ses som ett avståndstagande från kulturrevolutionen. Under tiden förlorade Folkets befrielsearmé, som rensats på påstådda anhängare till Lin Biao, gradvis den dominerande politiska ställning man fått anta under kulturrevolutionen. Att partiet åter skulle ha befälet över geväret var något som Mao gjort klart under sin resa ute i landet 1971 då han kommit med följande råd till militära befälhavare: ”Ni bör ägna er åt militära angelägenheter ... Om frågor som regionala partikommittéer redan fattat beslut i senare skulle överlämnas för diskussioner i arméns partikommittéer vore som att spänna vagnen före hästen.”<sup>24</sup> Tio år tidigare hade magistern betecknat Folkets befrielsearmé som ett allmänt föredöme, men nu började parollerna handla om att armén skulle lära sig av ”den goda arbetsstilen” i partiet och ”lära av folk runt om i landet”.

Återuppbyggandet av partiet åtföljdes logiskt av en partiell reducering av Maokulten. Den hade varit en företeelse med Janusansikte. Å ena sidan var det ett extremt uttryck för hur folket hade hamnat vid sidan av samhällsmakten, för det handlade inte bara om att massorna skulle dyrka makten hos en stat som stod över dem, utan om att fullständigt underkasta sig (och sin makt) den yttersta auktoriteten hos en enda person, som uppfattades som förkroppsligandet av deras kollektiva vilja och källan till all visdom. Men under kulturrevolutionen hade kulten varit det främsta verktyget för att uppmuntra medborgarna att angripa den byråkratiska apparat, som härskade över dem och rättfärdiga upproret mot auktoriteter. Mao var säkerligen ytterst medveten om den politiska nyttan och möjligheterna att använda kulten, om än inte om dess främmande och alienerande karaktär. I sitt samtal med Edgar Snow i december 1970 medgav han åter utan omsvep existensen av en ”personkult” (vilket han också hade gjort 1965) och hävdade dessutom att det varit ett nödvändigt vapen för att rasera en partibyråkrati, som han inte längre kontrollerade. Nu då situationen hade rättats till var tiden mogen för att ”frysa ner” kulten, även om Mao antydde att detta kunde ta sin tid. Det var svårt, sade han, för folk att göra sig av med ”3 000 års traditioner av dyrkande av kejsaren”.<sup>25</sup> Att Mao jämställde sin egen ”personkult” med denna gamla tradition antyder att han var väl medveten om de sociala rötterna till företeelsen, medveten om att kulten blomstrade på grund av att Kina fortfarande i grunden var ett bondeland dominerat av gamla lantliga traditioner. Poängen i hans kommentarer var att han hade utnyttjat denna situation av kulturell efterblivenhet för att mystifiera sin egen makt i syfte att avmystifiera det kinesiska kommunistpartiets auktoritet.

Kulden ”svalkades av” åren efter 1971. Även om varken Mao eller hans tänkande led någon brist på smicker från offentligt och officiellt håll låg betoningen nu på partiet som högsta auktoritet (fast inte nödvändigtvis att det var absolut ofelbart). Partiet självt leddes, naturligtvis, fortfarande av en nu mer leninistiskt inspirerad Mao och förmodades vara väglett av hans tänkande. Överdrifterna och de mer irrationella inslagen i kulden skyldes på Lin Biao. Denne hade förvisso varit den mest glödande tillskyndaren av kulden, men det finns inga tecken på att Mao hade haft några invändningar mot ansträngningarna från den som före 1970 varit hans ”närmaste vapenbroder”.

Åren efter Lin Biaos död började den nya utrikespolitik Zhou Enlaid designat ge stor utdelning på det nationalistiska planet, men till enorma kostnader för Kinas uttalade principer om ”proletär internationalism”. I oktober 1971 gjorde Folkrepubliken ett triumfatoriskt intåg i FN genom att USA inte längre var villigt eller i stånd att fortsätta den obstruktionspolitik man ägnat sig åt i två decennier. Den ”Shanghaikommuniké” som avslutade president Nixons

<sup>24</sup> ”Sammandrag av Ordförande Maos samtal med ansvariga kamrater på olika platser under hans resa i provinserna”, i Schram (red.) [citatet: ”Ni bör uppmärksamma de militära frågorna... Det skulle vara att sätta kärran före hästen om de frågor som redan beslutats av de regionala partikommittéerna senare lämnades över till arméns partikommittéer för diskussion”.] [Mao Tse-tung, Politiska skrifter. Tal och brev 1956-71](#), sid. 182.

<sup>25</sup> Snow, *Den långa revolutionen*, sid. 24-25, 174-175.

omtalade besök i Kina i februari 1972 anslöt sig till stora delar till de ståndpunkter kineserna lyft fram sedan 1949; den utlovade en slutlig normalisering av de diplomatiska relationerna mellan de båda länderna, talade om att USA:s militära styrkor så småningom skulle dras bort från Taiwan och erkände att Taiwans framtid var en intern kinesisk angelägenhet. Genomförandet av dessa överenskommelser skulle under lång tid försinkas av Watergate och olika outgrundliga inslag i såväl kinesisk som amerikansk inrikespolitik. Under tiden tillämpades politiken med ”fredlig samexistens mellan länder med olika samhällssystem” i överkant på sina håll. Helt ”fredliga relationer” upprätthölls med Pakistans regering under revolten i Bengalen och med madame Bandanaraike under det revolutionära upproret på Ceylon 1971. De beryktade ”julföreläsningarna” av Nordvietnam 1972 ledde till verbala protester från Beijing men i tillräckligt återhållsamma ordalag för att kunna bevara de hjärtliga relationerna med Henry Kissinger och Richard Nixon. Alla sorters feudala monarker och militärdiktatorer (av vilka många tidigare fördömts som fascister eller värre) gav sig ut på pilgrimsresor till Beijing och togs emot med alla vederbörliga hedersbetygelser. Normala diplomatiska och handelsförbindelser upprättades med Francoregimen i Spanien och med den fascistiska militärjuntan i Grekland. Under den sista delen av Maos era framstod Kina som en av de stora anhängarna av Nato och var ett av få länder i vad som en gång gått under namnet ”det socialistiska blocket” att behålla formella diplomatiska och handelsförbindelser med de chilenska militärer, som så brutalt hade störtat Salvador Allendes marxistiska regering. Och i början av 1976 hamnade Kina på samma sida i Angola som USA och apartheidregimen i Sydafrika. Dessa rätt besvärande inslag, som blev följden av Kinas nya diplomati och landets inträde i internationell maktpolitik, berodde på en politik som underordnade allt under den övergripande kampen mot ”Sovjets socialimperialism”. Taktiken, som motiverades av överväganden av nationellt egenintresse i allmänhet och av det ytterst påtagliga hotet från Sovjetunionen i synnerhet, upphöjdes till en doktrin som förkunnade att alla revolutionära rörelser intressen sammanföll med de nationella intressena hos ”det socialistiska Kina”. Det var en doktrin som både var präglad av Stalins doktrin om ”socialism i ett land” och avspeglade maoismens djupt nationalistiska innehåll.

Om det på det utrikespolitiska området tillkom en ny inriktning i början av 1970-talet, i varje fall när det handlade om relationerna med USA, var detta däremot inte fallet inom inrikespolitiken, där det i huvudsak handlade om en försiktig reträtt från radikalismen under kulturrevolutionen. Ett kort försök 1968-69 att väcka liv i den ekonomiska politiken från det Stora språnget hade visat sig misslyckat och 1970 gick politiken (till stora delar utformad under ledning av Zhou Enlai) ut på att betona stabil och lugn ekonomisk tillväxt. Inom jordbruket vidgades Dazhaimodellen till att innebära distrikt av ”Dazhaityp”, mindre någon modell för samhällsförändring än för förbättringar av produktionstekniken. Inom industrin återfick fabriksdirektörer som avskedats under kulturrevolutionen sina gamla poster under ackompanjering av uppmaningar om att stärka direktörernas ställning, arbetsdisciplinen och regler och förordningar på fabriker – och kamp mot ”anarkism” och ”ultravänsterism”. Det skedde en dramatisk ökning av utrikeshandel och import av utländsk teknologi.<sup>26</sup> Partiveteraner som hade angripits under kulturrevolutionen ”rehabiliterades” i allt snabbare takt; 1973 konstaterades

<sup>26</sup> Kinas utrikeshandel, som minskat 1967-68, hade i slutet av 1968 återfått samma nivåer som före kulturrevolutionen. Mellan 1969 och 1975 ökade värdet av utrikeshandeln från cirka 4 miljarder USA-dollar till 14 miljarder om året. Joseph Cheng, ”Strategy for Economic Development” i Bill Brugger (red.), *China: The Impact of the Cultural Revolution*, Groom Helm, 1978, sid. 140-41. Från slutet av 1972 till våren 1975 importerade Folkrepubliken hela industrianläggningar till ett värde av 2,8 miljarder USA-dollar, främst från Japan och Väst-europa. Kojima Reitsu, ”Accumulation, Technology, and China’s Economic Development” i Mark Selden och Victor Lippit (red.), *The Transition to Socialism in China*, Armonk, N Y: M E Sharpe, 1982, sid. 248-49.

det att ”kadrer från tiden före kulturrevolutionen ledde regeringsministerierna”.<sup>27</sup> Och det förekom en märkbar lättnad i den kulturella tvångströjan med framträdanden av västliga symfoniorkestrar i Shanghai och Beijing och att ett stort antal tidigare förbjudna böcker och filmer åter blev tillgängliga. Förutom på utbildningsområde, där försöken att verkställa kulturrevolutionens radikala reformer fortsatte (även om inträdesprov till universiteten delvis återinfördes 1972) var den allmänna tendensen att återgå till den ordning som hade rått före kulturrevolutionen. Men denna tendens omfattades inte helt och hållet av alla grupperingar inom partiet, vilket snart skulle framgå.

Den utrikes- och inrikespolitik som Mao och Zhou stod bakom fick ändå formellt godkännande på kommunistpartiets tionde kongress i Beijing 24-28 augusti 1973. Kongressen samlades utan något offentligt tillkännagivande och under större sekretess än vanligt. Men det verkliga syftet utåt var att försöka visa både partimedlemmar och massorna utanför partiet att de kvarvarande ledarna, trots Lin Biaos fall, var fortsatt trogna mot kulturrevolutionens anda och principer, att det var Lin som inte hållit fast vid dessa principer och att han i själva verket aldrig gjort det. Viljan att dokumentera kontinuiteten till kulturrevolutionen var en stor orsak till beslutet att låta Wang Hongwen, en f d fabriksarbetare från Shanghai och ung partiaktivist som under kulturrevolutionen hade slungats upp i den högsta politiska ledningen nationellt, svara för en av de båda viktigaste rapporterna inför kongressen.

Den andra rapporten stod Zhou Enlai för. Mao satt ordförande på kongressen, men höll uppenbarligen inte något anförande för de församlade, även om han helt klart försökte jämka samman, om än inte försona, de ”radikala” och ”moderata” grupperingarna i partiet, som på kongressen representerades av Wang Hongwen respektive Zhou Enlai.

Både Zhou och Wang bemödade sig om att betona det korrekta i den allmänna politiska inriktning som fastslagits vid nionde partikongressen, och därigenom den inriktning som förenade den nuvarande ledningen med kulturrevolutionen, trots de spänningar som rådde. Bägge framhöll partiets totala överhöghet och dess orubbliga roll av avantgarde. ”Vi bör stärka partiets centrala ledande roll”, sade Zhou. ”Av de sju sektorerna – industri, jordbruk, handel, kultur och utbildning, armén, regeringen och partiet – är det partiet som utövar det övergripande ledarskapet.”<sup>28</sup> Wang Hongwen svarade för en än mer fundamentalistisk syn på det leninistiska partiet. ”Partiet måste ha ledningen på alla områden”, betonade han. Visserligen framhöll Wang också den gamla maoistiska maximen om att partiets kadrer måste ”godta kritik och övervakning av massorna”. Och han anslog ett lätt kulturrevolutionärt tonfall genom att förklara att ”en riktig kommunist måste agera utan några själviska överväganden och våga gå mot strömmen, varken frukta att bli av med sin ställning, bli utesluten ur partiet, hamna i fängelse, stå ensam eller giljotinen”.<sup>29</sup> Men i efterdyningarna till Lin Biao-affären var det högst osannolikt att många var särskilt ivriga att ta sig an den sortens utmaningar. Kongressens huvudbudskap var hur som helst att godkänna att partiet återställdes i sin ortodoxa leninistiska form; de dokument som framkom vid mötet i Folkets stora sal betonade gång på gång (och alltid med kraftig fetstil) att ”det är partiet som utöver det övergripande ledarskapet”.

Att systemet med total dominans för partiet, som nu lades fast i både teori och praktik, krävde en absurd omarbetning av kulturrevolutionens historia. Den reviderade partistadgan deklare-

<sup>27</sup> Hong Yung Lee, ”Deng Xiaopings Reform of the Chinese Bureaucracy” i *The Limits of Reform in China*, Washington: The Wilson Center, 1982, sid. 31.

<sup>28</sup> Chou En-lai [Zhou Enlai], ”Report to the Tenth National Congress of the Communist Party of China”, 24 augusti 1973 i *The Tenth National Congress of the Communist Party of China*, Documents, Peking: Foreign Languages Press, 1973, sid. 34.

<sup>29</sup> Wang Hung-wen [Wang Hongwen], ”Report on the Revision of the Party Constitution”, 24 augusti 1973, *ibid.*, sid. 48-54.

rade såldes högtidligt att ”de stora framgångarna under den Stora Proletära Kulturrevolutionen” hade skett under det kinesiska kommunistpartiets ledning.<sup>30</sup> Och Wang Hongwen slog fast att kulturrevolutionen i själva verket handlat om ”en rörelse för att stärka partiet”.<sup>31</sup>

Zhou Enlai tog upp det internationella läget (”karakteriserat av stor oreda på jorden”)<sup>32</sup> i allmänna och välkända ordalag, men hans direkta realpolitik fick konkret uppbackning genom att utrikesministern Ji Pengfei och hans närmaste medarbetare valdes in i centralkommittén. Detta samtidigt som antalet representanter för armén i centralkommittén reducerades kraftigt.

Den svåraste utmaning kongressen stod inför var att kunna ge en förklaring till Lin Biaos fall. 1972 hade Lin och Chen Boda betecknats som ”ultravänster”. Snart skulle man emellertid inse att den sortens anklagelser mot två av de mest framträdande ledarna för kulturrevolutionen skulle kunna leda till tvivel på innehållet i hela företaget eller tvivel på att de nuvarande ledarna verkligen representerade dess upphöjda anda och principer. I stället blev Lin och Chen i all hast omvandlade till ”ultrahöger” och formellt uteslutna ur partiet – Lin postumt som ”borgerlig karriärst, konspiratör, kontrarevolutionär dubbelspelare, renegat och förrädare” och Chen som ”ledande medlem av Lin Biaos partifientliga klick, antikommunistiskt Guomindangelement, trotskist, renegat, fiendeagent och revisionist”. Zhou Enlai gjorde energiska försök att koppla samman Lin och Liu Shaoqi.<sup>33</sup> Lin anklagades för att ha motsatt sig doktrinen om ”att fortsätta revolutionen under proletariats diktatur” och för att ha hävdad att huvudmotsättningen i det kinesiska samhället gick mellan ”det framskridna socialistiska systemet och de efterblivna produktivkrafterna” (och inte den maoistiska tesen om att den gick mellan ”proletariatet” och ”bourgeoisin”), och därmed stått för den avskyvärda uppfattningen att huvuduppgiften var att ”utveckla produktionen”. Hans mål hade varken mer eller mindre varit att förvandla KKP till ”ett revisionistiskt, fascistiskt parti ... omstörta proletariats diktatur och återinföra kapitalism ... införa en feodal-komprador-fascistisk diktatur, [och] kapitulera för sovjetisk revisionism och socialimperialism”. Och som detta inte var nog hävdade Zhou att Lins brott kunde spåras tillbaka till hans tidigaste dagar som kommunist. Mao, sades det, hade ”tålmodigt och allvarligt försökt omskola” Lin sedan 1929, men det skulle visa sig att ”Lin Biaos borgerligt idealistiska världsåskådning inte alls förändrats. Vid viktiga avgöranden för revolutionen gjorde han sig oavslåttligt skyldig till högeropportunistiska misstag och dubbelspel, uppvisade ett falskt anlete för att lura partiet och folket”.<sup>34</sup> Varför det tagit Mao över 40 år att avslöja falskspelet förklarades inte. Sådan var domen på en kongress, som uttalade sin tilltro och sitt stöd till massorna – men massorna ansågs verkligen inte värda förtroendet att få veta sanningen om sina ledare. Det var förvisso inte många som sörjde Lin Biao, men hela episoden – och partiets sätt att förklara den – tjänade bara till att öka den politiska cynism som spred sin varböld i det kinesiska samhället sedan de sista dagarna av kulturrevolutionen.

Partiets stadga reviderades, framför allt genom att man uttraderade den mest besvärande punkten om att Lin Biao var den Mao utsett till sin efterträdare. Den nya stadgan tog ytterligare ett steg mot att ”svalka ned” Maokulten genom att låta bli att nämna de mer storslagna uttalandena om kraften i Mao Zedongs tänkande från 1969, som gick att koppla samman med angreppen på partiet under kulturrevolutionen. Kontinuiteten till kulturrevolutionen markerades emellertid genom att man behöll den maoistiska tesen om att klasskampen

<sup>30</sup> ”Constitution of the Communist Party of China”, *ibid.*, sid. 61.

<sup>31</sup> Wang Hung-wen, ”Report”, sid. 44.

<sup>32</sup> Chou En-lai, ”Report”, sid. 21. En mer färgstark och bokstavlig översättning av frasen – som Mao gärna använde vid denna tid – är ”stor oreda under himlen”.

<sup>33</sup> Innan Lin Biaos fall avslöjades offentligt omnämndes han och hans anhängare som ”svindlare av Liu Shaoqis sort” i officiella uttalanden.

<sup>34</sup> Chou En-lai, ”Report”, sid. 5-20.

fortsätter i ett socialistiskt samhälle, teorin om ”fortsatt revolution under proletariats diktatur” och förutsägelsen att nya kulturrevolutioner skulle äga rum ”många gånger i framtiden”. 1973 föreföll den sortens tankegångar stå i skriande kontrast till maoismens betoning av politisk enhet, centralisering och konsolidering.

Slutligen bekräftade kongressen vederbörligen det politiska ledarskap som framträtt efter Lin Biaos fall, betonade det akuta behovet av att skola nya revolutionära efterträdare och, under tiden, införa ett system av mer eller mindre kollektivt ledarskap under Mao genom att utse fem vice ordförande: Zhou Enlai, Wang Hongwen, Kang Sheng, Ye Jianying och Li Desheng.<sup>35</sup> Ordföranden plus de fem vice ordföranden, samt Zhu De, Zhang Chungqiao och Dong Biwu, utgjorde politbyråns ständiga utskott i ledningen för ett parti där antalet medlemmar nu svällt till 28 miljoner.

### **Anti-Konfucius-kampanjen**

Strax efter att tionde partikongressen var avslutad, efter att ha pågått osedvanligt kort tid i fem dagar, blev det uppenbart att problemet med att begrava den redan döde Lin Biao var svårare än att bli av med Liu Shaoqi under kulturrevolutionen. Liu hade varit den främsta måltavlan för den stora omvälvningen, medan Lin varit en av de viktigaste ledarna för den. Svårigheterna med att ge en trovärdig förklaring till Lin Biaos fall växte med beslutet att till den långa listan av redan gjorda anklagelser också foga att han också varit en lärjunge till Konfucius.

1972 hade den maoistiska historikern och ideologen Guo Moruo startat vad som till synes var en akademisk diskussion om periodindelningen av forntida historia och då framför allt karaktären av och tidpunkten för Kinas övergång från slavsamhälle till feodalt under det första årtusendet före vår tideräknings början. Den historiska debatten kom att fokusera på Konfucius' roll under den övergångsepoken och där det rörde allmän enighet inte bara om att konfucianismen var en reaktionär filosofi i nutiden utan också om att Konfucius själv hade varit en reaktionär på sin tid, upphovsman till en doktrin som förhindrat den historiskt progressiva övergången från ”slaveri” till ”feodalism”. Sommaren 1973 började artiklar med angrepp på Konfucius och konfucianismen att publiceras i mer lästa tidningar och tidskrifter. Och efter tionde partikongressen i augusti kopplades korståget mot Konfucius, som varit död i över 2 000 år, till kampanjen mot Lin Biao, som bara varit död i två år.

”Pi Lin, Pi Kong”-kampanjen (”Kritisera Lin, Kritisera Konfucius”) skulle komma att dominera tidningar och offentlighet i över två år. Texterna av de mest engagerade i denna egendomliga kampanj var fyllda av dunkla historiska anspelningar och komplexa litterära allegorier, men huvudinriktningen handlade om att hylla det historiskt progressiva i Qindynastin (som enat Kina år 221 före vår tideräknings början), dess förste kejsare (Qin Shihuangdi) och dess auktoritära rättsdoktriner; samt i samklang med detta som historiskt reaktionära fördöma den konfucianska oppositionen, som representerade intressena hos den döende slavägande aristokratin, som klamrade sig fast vid uråldriga politiska och territoriella förhållanden. Qindynastiens förste kejsare (som låtit bränna konfucianska böcker och begravt konfucianska intellektuella levande) hade traditionellt betraktats som den värste tyrannen i Kinas historia, men framställdes nu som den store enhetsmannen i Kina. Hur hänsynslös han

<sup>35</sup> Ye Jianying (1898-1986), lärare vid Whampoakademin i mitten av 1920-talet, blev efter 1927 en av Röda arméns främsta ledare och verkade under Zhu De och Peng Dehuai som befälhavare för den största kommunistiska armén under Yan'an-tiden. Efter Lin Biaos fall 1971 framstod han som den mäktigaste militären i Folkrepubliken. Li Desheng (1916-) anslöt sig till Röda armén 1935, 19 år gammal. Han var egentligen yrkessoldat, men steg snabbt i graderna och blev befälhavare för en division åren efter revolutionen. Som orubblig anhängare till Mao Zedong under kulturrevolutionen blev han i april 1969 vald till suppleant i partiets politbyrå och utsågs 1970 till chef för den allmänna politiska avdelningen inom Folkets befrielsearmé.

än varit hade han agerat i samklang med historiens progressiva utveckling. Budskapet för samtiden var uppenbart. Mao Zedong, den moderne Qin Shihuangdi,<sup>36</sup> hade insett och agerat i samklang med den historiska förändringens objektiva krafter genom att befrämja nationell enhet, politisk centralisering och modern ekonomisk utveckling. Lin Biao däremot var den moderna inkarnationen av gamla konfucianska intellektuella (i synnerhet en reinkarnation av den svekfulle pro-konfucianske ämbetsmannen Lu Buwei), som hade satt sig upp mot de progressiva krafterna i historien, uppmuntrat politiska fraktioner, territoriell uppstyckning, föråldrade idéer och föråldrade samhällsförhållanden. Lin kunde således framställas som arvtagare till en reaktionär 2 500 år gammal ideologisk tradition. För att slutgiltigt dra den historiska parallellen rapporterade den officiella pressen om den chockerande nyheten att gamla konfucianska pappersrullar hade hittats på väggarna i Lin Biaos bostad.

Men kampanjen ”kritisera Lin, kritisera Konfucius” handlade mindre om Lin Biao eller Konfucius än om mot varandra stridande bedömningar av kulturrevolutionen och frågan om vem som skulle leda Kina in i den post-kulturrevolutionära epoken och i vilken riktning. Kampanjen antog proportioner långt utöver de tveksamma bidragen till historieskrivningen genom att den gav tillfället att avlossa de första salvorna i vad som skulle visa sig vara den slutgiltiga, omvälvande politiska striden under den maoistiska eran. På ena sidan stod veteraner bland tjänstemän och kadrer, de flesta gamla revolutionärer, som hade blivit attackerade och kritiserade under kulturrevolutionen – och som vände sig till premiärminister Zhou Enlai för ledarskap och vägledning. På andra sidan stridslinjen fanns kadrer, som stigit i graderna under kulturrevolutionen och strävade efter att försvara frukterna av omvälvningen, som de betecknade som ”nyheter inom socialismen”. De mest framträdande ledarna var de som snart skulle bli kända som ”De fyras gäng”: Jiang Qing, Yao Wenyuan, Zhang Chunqiao och Wang Hongwen, samtliga medlemmar av partiets politbyrå och där de båda sistnämnda dessutom tillhörde dess ständiga utskott. Konflikten mellan veteranerna bland partiledarna och kulturrevolutionärerna var delvis en kamp om makten inom byråkratin, delvis en konflikt om samhällspolitik i stort. De båda grupperingarna hade mer eller mindre agerat gemensamt, om än kortvarigt, mot Lin Biao 1971 och båda hade tjänat på att Lin försvunnit. Mao hade försökt tygla den byråkratiska kampen och jämka samman, om än inte försona, de båda stridande grupperingarna. På tionde partikongressen 1973 hade exempelvis Zhou Enlai och Wang Hongwen fått lika lång tid i talarstolen. Men oavsett hur anti-Konfucius-kampanjen hade börjat och de ursprungliga syftena med den, så blev den snart ett verktyg för att intensifiera den politiska konflikten. Båda grupperingar tog tillfället i akt att angripa rivalernas politik, om än draperat i akademiska studier av antiken. I de skenbart historiska debatter som följde tornade Zhou Enlais person och politik upp sig särskilt, även om premiärministern oftast framträdde i skepnad av någon från 300-talet före vår tideräknings början. Zhous anhängare framställde hans främsta historiska motsvarighet – Li Si, den lojale ministern under Qindynastins förste kejsare – som någon som stod för ekonomisk modernisering, teknologisk innovatör och arkitekten bakom en centraliserad stat som hade slagit ned militär separatism och verkat i enlighet med lag och rätt. Zhou Enlais kritiker, å andra sidan, betonade Li Sis kompromisslösa hållning till den upproriska konfucianska oppositionen (han var för att de skulle brännas levande och deras böcker eldas upp), en implicit kritik av Zhous politik att rehabilitera ämbetsmän som störtats under kulturrevolutionen. Den omfattande rehabiliteringen av kadrer, antyddes det, innebar att de statliga organen åter skulle bemannas av potentiellt upproriska kontrarevolutionärer. Andra samtida frågor som hamnade i de historiska kontroverserna – reformerna inom utbildningen, kvinnans ställning i samhället och

<sup>36</sup> I ”Utkast till ’Projekt 571’”, det dokument som uppgavs dra upp riktlinjerna för Lin Biaos sammansvärjning mot Mao, som fick stor spridning som internt studiematerial efter Lins död, betecknades Mao som ”en nutida Qin Shihuangdi”. Och Ordföranden var inte sen att använda sig av analogin. [ se not 18 ovan]



importen av utländsk teknologi – behandlades med lika förtäckta (och ofta än dunklare) historiska analogier. Det var en debatt som leddes av och var utformad för högt utbildade och som sannolikt till stora delar var obegriplig för huvuddelen av Kinas folk, vars bidrag inskränkte sig till att närvara vid rituella kritiksessioner där man fördömde nästan bortglömt konfucianskt hyckleri.

Hösten 1974 hade den anti-konfucianska litteraturen blivit än mer grumlig och kampanjen i största allmänhet höll på att tyna bort i välförtjänt glömska. Dess förespråkare och deltagare skulle ha haft svårt att förklara vad som hade uppnåtts. Vem som än hade vunnit den historiska debatten, och Zhou Enlai och veteranerna bland byråkraterna hade helt klart det politiska övertaget, vilket skulle framgå vid möten med partiets centralkommitté och nationella folkkongressen i januari 1975. Men innan den anti-konfucianska kampanjen nått sitt dystra och allt annat än övertygande slut hade Zhou Enlai blivit livshotande sjuk. Han drabbades av lungcancer och togs in på sjukhus i maj 1974. Från sjuksängen fortsatte han tappert att sköta statens affärer. Medan Zhou låg döende gjorde Mao det också. I slutet av 1974 var den 81-åriga ordföranden vid märkbart dålig hälsa och, som han ofta sade till sina besökare, ”på väg att förbereda sig att möta Gud”. Verkningarna av den Parkinsons sjukdom han lidit av i ett decennium gick inte längre att dölja.<sup>37</sup> När Folkrepublikens båda stora ledare var på väg att gå bort, båda skulle för övrigt avlida samma ödesdigra år 1976, fick frågan om den politiska successionsordningen en ny och akut dimension och fick de infekterade fraktionsstriderna att blossa upp i en rasande politisk och ideologisk kamp under den maoistiska epokens sista 18 månader.

En ny aktör, som skulle spela en ytterst framträdande roll i dessa strider, hade i all stillhet några år tidigare glidit in på den politiska scenen. Bland de många högt uppsatta från tiden före kulturrevolutionen, som hade rehabiliterats i början av 1970-talet fanns Deng Xiaoping. När partiets tidigare generalsekreterare på våren 1973 började visa sig vid officiella banketter noterade ingen, åtminstone inte öppet, att han bara några år tidigare blivit dömd till en uppenbar politisk skärseld som ”den andre ledande person i maktställning, som slagit in på den kapitalistiska vägen”. Med en rask serie politiska språng, vars historiska betydelse vid denna tid var svårt att riktigt bedöma, utsågs Deng till vice premiärminister under Zhou och på tionde partikongressen i augusti 1973 återvaldes han till partiets centralkommitté och politbyrå efter en sjuårig bortovaro. Våren 1974 ledde han Kinas delegation vid FN:s speciella sammanträde, där han tillkännagav att efterkrigstidens ”socialistiska block” inte längre existerade och att Kina hädanefter skulle betraktas som en del av Tredje världen.<sup>38</sup> Vid ett möte med partiets centralkommitté tidigt i januari 1975 invaldes Deng i politbyråns ständiga utskott och, vilket snart skulle avslöjas, utnämndes också till överbefälhavare för Folkets befrielsearmé. När fjärde nationella folkkongressen samlades senare samma månad tydde allt på att Deng var premiärminister Zhous klare arvtagare sedan han hade utnämnts till förste av tolv nya vice premiärministrar.

Zhou Enlais sista legat till revolutionen, som han ägnat sina krafter åt i mer än ett halvsekel, var en lidelsefull uppmaning till ”modernisering av jordbruk, industri, nationens försvar, vetenskap och teknologi” för att ställa Kina ”i världens frontled” före sekelskiftet. Politiken

<sup>37</sup> Maos fysiska nedgång var uppenbar för de utländska besökare han fortsatte att ta emot i sitt officiella residens 1975 och början av 1976. Uppenbarligen drabbades han av en stroke någon gång 1974, vilket ledde till att hans vänstra sida blev förlamad och försämrade talförmågan. Han fick ofta kommunicera via kryptiska skriftliga meddelanden.

<sup>38</sup> Det Deng senare skulle formulera som ”Teorin om de tre världarna” tillskrivs emellanåt Mao Zedong. Enligt denna ”teori” består den första världen av de båda supermakterna, USA och Sovjetunionen, den andra av de utvecklade kapitalistiska och socialistiska länderna i Väst- och Östeuropa, och den tredje av utvecklingsländerna i resten av världen. En potential enhet mellan de båda senare mot den första är underförstådd.

med ”De fyra moderniseringarna” skulle snart övertas och fullföljas av Deng Xiaoping, men den hade också sina rötter i den vision Mao Zedong lagt fram när Folkrepubliken grundades 1949 då han uttalade förhoppningen att Kina år 2000 skulle vara ”ett mäktigt land med en hög nivå av socialistisk industrialisering”. Zhous upprepning av detta ytterst nationalistiska mål kom vid det länge uppskjutna mötet med fjärde nationella folkkongressen, som ägde rum i Beijing 13-17 januari 1975. Det var det första mötet sedan 1964 med vad som formellt är ”statens högsta organ” i Folkrepubliken. Cirka 2 800 deputerade hade samlats för att ratificera de enorma förändringar, som hade skett i landet sedan detta organ senast sammanträtt, för att stadfästa en ny konstitution samt, i vanlig ordning, godkänna den politik och de förändringar på personnivå som partiets centralkommitté beslutat om vid ett möte en vecka tidigare. En döende Zhou Enlai lämnade sjukhussängen för att avge rapport om regeringens arbete, summera vad som uppnåtts under de gångna 25 åren (som Zhou med rätta kunde göra stora anspråk på) och uttrycka sina förhoppningar om att framtidens Kina skulle vara ”ett starkt och modernt socialistiskt land”, vilket förebådade det program (om än inte alla inslag där) som snart skulle sjösättas under parollen om de ”Fyra moderniseringarna”. Mao Zedong deltog inte på kongressen. Han hade stannat kvar i hemprovinsen Hunan, kanske av hälsoskäl, kanske för att uttrycka sitt ogillande av vad som pågick, kanske helt enkelt bara för att understryka att han gradvis var på väg att lämna den politiska scenen.<sup>39</sup>

Zhou Enlais rapport, som framhöll Kinas tidigare ekonomiska framsteg och än mer behovet av modernisering i framtiden, visade att oron under kulturrevolutionen inte på något allvarligt vis hade underminerat det rådande programmet med snabb industrialisering. Han uppgav att den sammanlagda industriproduktionen 1974 var 190 procent högre än 1964, bl a med en 120-procentig ökning av stålproduktionen, 650 procent för olja, 200 procent för elkraft, 330 procent för konstgödsel och en femdubbling av produktionen av traktorer. Jordbruksproduktionen uppgavs vara 51 procent högre än tio år tidigare. Zhou hävdade också att sedan Folkrepublikens grundande hade spannmålsproduktionen ökat med 140 procent medan befolkningen ökat med 60 procent.<sup>40</sup> Dessa påståenden fick i allmänhet stöd av de bedömningar flertalet utländska ekonomiska specialister gjorde, även om statistiken beträffande den totala produktionen, hur imponerande den än var, inte sade något om de allt svårare strukturella, och andra, problemen i kinesisk ekonomi, som ledarna för epoken efter Mao skulle tvingas ta ställning till.<sup>41</sup>

Den nya och relativt koncisa författning, som fjärde nationalkongressen godkände och som ersatte den från 1954, var ett starkt reviderat dokument som försökte ta hänsyn till de omfattande samhällseliga och ekonomiska förändringarna under de 20 år som gått samt de post-revolutionära omvandlingarna av den maoistiska ideologin. Utifrån antagandet att det ”borgerliga” stadiet av revolutionen hade avverkats framgångsrikt (ett antagande som snart skulle ifrågasättas) karakteriserades Folkrepubliken nu inte längre som någon ”folkdemokratisk stat”, utan snarare som ”en socialistisk stat med proletariats diktatur”. Partiets absoluta överhöghet gentemot statens förvaltning gjordes inte bara till lag utan också till ett faktum. Medan konstitutionen från 1954 förkunnade att ”All makt ... utgår från folket” tillade det nya dokumentet: ”Kommunistpartiet i Kina är kärnan i hela folkets ledarskap. Arbetarklassen utövar sitt ledarskap över staten genom sitt avantgarde, Kinas kommunistiska parti.”

<sup>39</sup> Mao deltog varken vid centralkommitténs plenum eller Nationella folkkongressen. Hur bräcklig hans hälsa än var hindrade det honom ändå inte från att ta emot Franz-Josef Strauss, oppositionsledare i Västtyskland, medan kongressen pågick.

<sup>40</sup> Chou En-lai, ”Report on the Work of the Government”, 13 januari 1975, *Peking Review*, 24 januari 1975, sid. 21-25.

<sup>41</sup> Om de ekonomiska framgångarna och misslyckandena under den maoistiska eran, se kapitel 21 nedan. Det mesta av statistiken tyder på att industriproduktionen ökade med 10 procent årligen under det ”kulturrevolutionära” decenniet, 1966-76.

Vidare fastslogs det uttryckligen att Nationella folkkongressen och statsmakten i allmänhet stod under partiets ledning.<sup>42</sup> I konstitutionen skrevs också in formuleringen att ”Marxism-leninismen Mao Zedongs tänkande är den teoretiska bas som vägleder vår nations tänkande”, samt flera direkt maoistiska tankegångar, framför allt synen att klasskampen består under socialismen och teorin om ”kontinuerlig revolution”. Folkkommunerna betecknades formellt som den grundläggande formen för såväl ekonomisk som politisk organisering på landsbygden, även om arbetslaget skulle förbli ”den grundläggande redovisningsenheten”, och rätten för medlemmarna av folkkommunerna att ha små privata jordlotter för personligt behov skrevs nu in i konstitutionen. Revolutionskommittéerna upphöjdes till permanenta institutioner, även om de mer betecknades som administrativa organ än politiska beslutsorgan. Principen om ”tre i ett”, som revolutionskommittéerna formellt vilade på, omdefinierade till ”föreningen av de gamla, medelålders och ungdomen”, en formulering som tveklöst avspeglade oro för politisk stabilitet och successionsordning. Frågan om posten som statschef, som hade blivit vakant efter utrensningen av Liu Shaoqi, löstes genom att man kort och gott avskaffade posten. De ceremoniella förpliktelser som ankom på Kinas formelle statschef tillföll nu den åldrige marskalken Zhu De i egenskap av ordförande för Nationella folkkongressens ständiga utskott. En avspeglning av de mer repressiva stämningar som rådde var att en del av de formella rättigheter som funnits i 1954 års konstitution försvann i det nya dokumentet, mest anmärkningsvärt där var ”medborgarnas rätt att ägna sig åt vetenskaplig forskning, litterärt och konstnärligt skapande och andra kulturella former” och ”rätten att välja bostadsort och rätten att byta den”. Å andra sidan, med lätt kulturrevolutionär återklang, förklarades det att folket hade rätt att tala öppet, organisera ”stora diskussioner” och skriva väggtidningar. En ny rättighet tillades på Maos direkta önskan: rätten för arbetarna att strejka. Det fanns inga höga förväntningar på att dessa rättigheter skulle respekteras på något bättre sätt än andra garanterade rättigheter som yttrandefrihet, pressfrihet, församlingsfrihet, föreningsfrihet och demonstrationsrätt.

Men om utsikterna till ökad frihet inte var mer lysande än tidigare, så verkade det i januari 1975 som om Zhou Enlai hade lyckats upprätta en stabil position – och efter kulturrevolutionens politiska oordning ha tryggt en smidig övergång till en epok då varken han själv eller Mao skulle finnas till. Zhou och veteranerna inom byråkratin hade helt klart dominerat både centralkommitténs möte och Nationella folkkongressen. Den överväldigande majoriteten av de 29 ministrar som statsrådet utnämnde var makthavare från tiden före kulturrevolutionen, de flesta med nära personliga och politiska band till Zhou. Bara kulturministeriet hade lämnats i händerna på vänstern. Och Deng Xiaoping, vars spektakulära politiska återkomst blivit en symbol för rehabiliteringen av gamla kadrer, verkade säkert förankrad som Zhous efterträdare – och kanske också Maos.

### **”De fyras gäng” – uppgång och fall**

Den enhet Zhou Enlai som tycktes ha modellerat i januari 1975 skingrades bara en månad efter avslutningen av Fjärde nationella folkkongressen. I februari gjorde vänstern inom partiledningen sin sista satsning på att ta makten med en kampanj om studier av det marxistiska begreppet proletariats diktatur. Attacken från vänstern var riktad mot Zhou Enlai eller, mer exakt, mot Deng Xiaoping, som var de facto regeringschef under de många månader då Zhou låg döende på sjukhus.

Den mest framträdande inom vänstern var Zhang Chunqiao (självutnämnd ledare för den misslyckade Shanghaikommunen), polemikern Yao Wenyuan (vars berömda artikel hade

<sup>42</sup> Denna fråga betonades speciellt i Zhang Chunqiaos tal där han presenterade konstitutionen för kongressen, då han betonade ”Partiets centraliserade ledarskap över statens struktur”. För en översättning till engelska av texten om konstitutionen 1975, se *Peking Review*, 24 januari 1975, sid. 12-17.

utgjort inledningen till kulturrevolutionen), Wang Hongwen (den tidigare textilarbetaren som på tionde partikongressen 1973 hamnat i toppen av partihierarkin), samt Jiang Qing (Maos hustru som såg sig som Kinas tsar på det kulturella området). De skulle senare bli kända som ”De fyra gänget”, men innan de fördömdes som ”Gänget” (i oktober 1976) tillhörde de det kinesiska kommunistpartiets högsta ledare. Alla fyra var medlemmar av politbyrån, och två (Zhang och Wang) tillhörde också dess ständiga utskott. Båda organen hade 1975 mer eller mindre likvärdigt delats upp mellan veteraner och kulturrevolutionärer. Men vänstern hade långt mindre makt än det föreföll, och med all säkerhet långt mindre än vad deras motståndare skulle hävda sedan de blivit utrensade. Inflytandet för De fyra och deras anhängare var mer eller mindre begränsat till kulturens område och officiella medier, som de rikligt använde sig av för att förstora sin betydelse långt bortom alla verkliga proportioner. Den verkliga makten inom statsbyråkrati och armé låg fast i händerna på veteraner från årgångarna före kulturrevolutionen. ”Gängets” politiskt framträdande roll, i själva verket deras politiska existens, hängde ytterst på beskydd av en åldrande och allt svagare Mao Zedong.

Maos beskydd var emellertid dubbelbottnat och relationerna mellan Ordföranden och dem som utgav sig för att vara hans trogna lärjungar förblir oklara. Mao själv gjorde anspråk på att ha myntat uttrycket ”De fyra gänget”, när han på ett möte med politbyrån i maj 1975 rekommenderade dem som utgav sig för att vara hans lärjungar att inte agera som ett ”gänget” efter att ett år tidigare ha varnat dem för deras konspiratoriska aktiviteter.<sup>43</sup> Det verkar sannolikt att Mao i största allmänhet var överens med den politik och ideologi, som De fyra förespråkade, fast inte med deras politiska metoder. Som utvecklingen skulle visa såg han dem med säkerhet inte som värdiga, eller ens acceptabla, efterträdare. I stället för att, som en del gör gällande,<sup>44</sup> Gänget manipulerade en Mao i utförsbacken kan det mycket väl ha varit så att Mao medvetet uppmuntrade dem att driva frågor om samhällsklasser och politisk makt, vilket slutligen skulle leda till deras politiska fall, men som ändå skulle få effekten att sätta sådana frågor på en framtida marxistisk agenda i Kina.<sup>45</sup>

Hur det än må vara med den saken, så var De fyra inte bara några enkla marionetter på snören som Mao drog i. De representerade mer än sig själva och sina personliga ambitioner, men inte de arbetare och bönder de påstod sig företräda. De visste lite om landsbygden och bland bönderna var de föga kända. Bland städernas arbetarklass kunde de bara göra anspråk på enstaka fickor av stöd; de massorganisationer under kulturrevolutionen där de en gång haft inflytande var sedan länge bortrensade, medan de konservativa massorganisationer som representerade massan av arbetarna sedan länge stödde veteranerna i partiledningen och Folkets befrielsearmé. Vad De fyra representerade var en sektor inom byråkratin efter kulturrevolutionen, framför allt de miljoner yngre kadrer och kadrer på lägre nivå, som kommit in i partiet eller hade stigit i graderna på grund av kulturrevolutionen. Det handlade inte om de verkliga radikalerna under kulturrevolutionen, av vilka alla nu hade försvunnit under den fortsatta utrensning av ultravänstern som inletts 1967, utan snarare om karriärister och opportunisterna (i likhet med de Fyra som de vände sig till som ledare) som hade klättrat uppåt i den politiska hierarkin genom att troget hänga med i alla turer och vändningar i den maoistiska linjen. De var knutna till vad en bedömare välfunnet betecknat som ”den etablerade

<sup>43</sup> *Peking Review*, 14 januari 1977, sid. 28-29.

<sup>44</sup> Exempelvis Roger Garside, *Coming Alive: China After Mao*, New York: Mentor, 1982, sid. 57. ”Under kulturrevolutionen hade [Gänget] agerat som [agenter] åt Mao, men under hans tid i utförsbacken verkade det ibland som om de manipulerade honom för egen räkning. Mao hade ingen annan att vända sig till, men lät sig inte duperas.”

<sup>45</sup> Som framhålls av Richard Krauss i *Class Conflict in Chinese Socialism*, New York: Columbia University Press, 1981, sid. 163.

vänstern”.<sup>46</sup> Om Deng Xiaoping representerade veteranerna och personifierade de gamla kadrens återkomst representerade Gänget de nya kadrens intressen. Till mycket stor del utgjorde de alltmer bysantinska politiska striderna 1975-76 en konflikt mellan gamla och nya byråkrater om kontrollen över partiet och statsapparaten. Med undantag av Mao Zedong, vars fortsatta insatser skapade en aura av palatsintriger kring det hela, satt veteranbyråkraterna på de flesta politiska och militära tillgångarna.

Men om sista rondan av den politiska kampen under den maoistiska eran främst bestod av en kamp mellan mot varandra stående byråkratiska intressen, så reste de åtföljande ideologiska striderna frågor av större samhällsrelig vikt. Den kampanj för studier av marxismens teori om proletariats diktatur, som inleddes i februari 1975 på direkt order av Mao, fokuserade på den politiskt explosiva frågan om förhållandet mellan social ojämlikhet och politisk makt. Teoretiker inom vänstern fortsatte att betona den politiska överbyggnadens avgörande betydelse och den revolutionära omvandlingen av samhällsreliga förhållanden som nycklar till att hitta den rätta vägen för ekonomisk utveckling, men detta kombinerade de nu med sökande efter en mer marxistisk förklaring till den ihärdiga sociala ojämlikheten. Här använde de sig framför allt av en text med en av Karl Marx´ fåtaliga kommentarer till övergångsperioden med proletär diktatur, hans *Kritik av Gothaprogrammet* från 1875. I Kritiken hade Marx särskilt pekat på lägre och högre faser av kommunism, där de förra oundvikligen ”var stämplade av födelsemärkena från det gamla samhälle ur vars mage den värkts fram”. Bland dessa födelsemärken fanns ”den borgerliga rättens trånga horisont”, som försåg det nya samhället med omfattande skillnader i individuell lön (baserade på individernas olika produktionsförmåga) och andra socioekonomiska skillnader. De maoistiska ideologerna blundade för mycket annat i Marx´ kritik och bet sig fast vid begreppet ”borgerlig rätt”, som de behandlade inte så mycket som ett oundvikligt arv från det kapitalistiska förgångna utan som ett hot mot den socialistiska och kommunistiska framtiden. ”Borgerlig rätt”, hette det, särskilt från Zhang Chunqiaos sida, som skrivit om ämnet nästan två decennier tidigare<sup>47</sup> kom till uttryck i Kinas varuekonomi, i det åttagradiga lönesystemet, i olika aspekter på privata och halvt kollektiva egendomsformer på landsbygden, samt i de ökande statusskillnaderna i produktionsprocessen, bland mycket annat. Detta var den materiella grunden, hette det vidare, till revisionistiska tendenser inom partiet, som kunde ge upphov till ”nya borgerliga element”, och till klasspolarisering i samhället i stort. Därför var det nödvändigt att reducera ”borgerlig rätt” genom ”proletariats diktatur” (dvs den kommunistiska staten) för att skydda vad som betecknades som ”nyttillkomna socialistiska inslag”, dvs kulturrevolutionens egalitära frukter (av vilka det till att börja med funnits ytterst få och än färre som blivit bestående). Vidare var det nödvändigt att reducera ”de tre stora skillnaderna” (mellan intellektuellt arbete och kroppsarbete, stad och land, arbetare och bönder) och därmed förhindra uppkomsten av en ny klass av kapitalistiska utsugare. Att inskränka ”borgerlig rätt” var kort och gott lika med statlig politik för att uppmuntra mer egalitära former av löner och distribution.

Vänsterns kritik av ”borgerlig rätt” ledde till långa och ofullgångna debatter mellan de olika politiska grupperingarna – som dessutom ägde rum inom de ideologiska gränserna för kampanjen för studier av proletariats diktatur – om tidens viktigaste politiska frågor: ekonomisk utvecklingsstrategi, det rådande lönesystemet, utbildningspolitiken – särskilt

<sup>46</sup> Begreppet används av Kjeld Erik Brodsgaard, ”The Democracy Movement in China 1978-1979”, *Asian Survey*, XXI, N° 7, juli 1981, sid. 751.

<sup>47</sup> 1958, mitt under Stora språnget, hade Zhang skrivit en artikel med rubriken ”Bryt med den borgerliga högerns idéer”. Zhang utgick från en kort kommentar av Mao och förordade att det relativt egalitära utbudssystemet från de revolutionära åren skulle ersätta det system med löneskillnader, som införts under den postrevolutionära epoken, och föreslog att det skulle gälla såväl byråkrater som kadrer och bönder i folkkommunerna. För en diskussion om artikeln och dess politiska betydelse, se Harry Harding, *Organizing China: The Problem of Bureaucracy, 1949-1976*, Stanford, Calif: Stanford University Press, 1981, sid. 190-93.

frågan om inträdesprov till universiteten, importen av teknologi från utlandet, politiken gentemot de intellektuella, privata jordlotter och marknader på landsbygden samt återkomsten av gamla kadrer som hade kritiserats under kulturrevolutionen. Medan de ideologiska debatterna rasade hela 1975 fortsatte Deng Xiaoping, i egenskap av förste vice premiärminister och därmed de facto regeringschef, så gott han kunde det moderniseringsprogram som Zhou Enlai hade skisserat i januari. Samtidigt som Deng formellt hyllade maoistisk ortodoxi och talade om det önskvärda i att inskränka ”borgerlig rätt” var han tämligen öppenhjärtig med att slå fast att all politik framförallt skulle bedömas utifrån ekonomiska kriterier eller, som han uttryckte det, ”huruvida de inskränker eller frigör produktivkrafterna”. För detta ändamål lät han statsrådet utge tre policydokument på hösten 1975 där man manade till rationaliseringar inom industrin genom att stärka direktörernas ställning och arbetsdisciplinen, att snabbt utveckla modern vetenskap och teknologi genom omfattande lån från utlandet och behovet av att vinna de intellektuellas stöd genom att höja deras status och blåsa nytt liv i systemet för högre utbildning.<sup>48</sup> De samhälleliga implikationerna av Dengs tankegångar, oavsett de ekonomiska förtjänsterna, innebar helt klart att ”borgerlig rätt” skulle expandera, inte inskränkas.

I frågan om ”borgerlig rätt”, och de flesta frågorna över huvud taget, åberopade sig ideologerna på båda sidor på Marx´ auktoritet, men vad de hade att erbjuda var inte mycket mer än ensidiga och mekaniska tolkningar av den marxistiska teorin, fast givetvis med olika utgångspunkter. Men debatten mellan gamla revolutionärer och kulturrevolutionärer skulle till sist avgöras inte av nivån på en raffinerad marxistisk teori utan genom militärt våld. Innan domen kunde avkunnas skulle emellertid den politiska och ideologiska striden fortsätta ytterligare ett år, från de sista månaderna 1975 till stora delar av 1976. Och den fördes i alltmer repressiva och terroristiska stämningar. När etablerade partinormer och rättsliga procedurer bröt samman under påfrestningar från fraktionsstriderna, kom den politiska makten att användas med allt större tvångsmetoder. Godtyckliga arresteringar och okontrollerad verksamhet från hemliga polisens sidas blev allt vanligare och landet sjönk ned i en atmosfär av rädsla och terror, framför allt i städerna. Mycket av skulden för detta låg hos medlemmar av och anhängare till det blivande Fyras gäng. Även om de knappast utövade någon brutal ”feodal-fascistisk” diktatur, som de senare skulle anklagas för, av det enkla skälet att de aldrig någonsin på riktigt kontrollerade staten, var de inte främmande för att använda tvång och terroristiska politiska metoder, där så var möjligt för dem. Detta var särskilt fallet i kulturfrågor, det enda område där Gänget verkligen hade någon makt, och repressionen drabbade särskilt hårt de intellektuella. Det var fallet i Shanghai, de Fyras viktigaste politiska fäste, och på det sätt hemliga polisen agerade under ledning av Kang Sheng och Wang Dongxing.

Men om Gängets politiska verksamhet begränsades av avsaknaden av verklig makt, så bidrog den ideologi de stod för mycket till den repressiva karaktären på politiken denna tid. En av de mer slående aspekterna av deras texter om ”proletariatets diktatur” var den enorma betoningen av de mer auktoritära dragen hos detta marxistiska begrepp. Behovet av att stärka ”proletariatets diktatur” och ytterligare centralisera statsmakten motiverades med det påstådda allvaret i klasskampen. Som Zhang Chunqiao skrev: ”Klasskampen mellan proletariat och bourgeoisie, klasskampen mellan olika politiska krafter, och klasskampen på det ideologiska området ... kommer också i fortsättningen att pågå länge och vara kvalfylld ... Också när alla

<sup>48</sup> De tre dokument som utformades i enlighet med Dengs instruktioner 1975 var ”The General Program for All Work of the Whole Party and the Whole Country”, ”Some Questions on Accelerating the Development of Industry” (”The Twenty Articles”), samt ”Report on the Work of the Chinese Academy of Sciences”. För översättningar till engelska av de ursprungliga texterna, se Chi Hsin, *The Case of the Gang of Four*, Hong Kong: Cosmos Books, 1977, sid. 203-295.

jordägare och kapitalister från den gamla generationen har dött kommer inte den sortens klasskamp på något sätt att upphöra och en borgerlig återkomst till makten kan fortfarande inträffa.”<sup>49</sup> I perspektivet av oupphörlig klasskamp var det nödvändigt att tillämpa vad Zhang betecknade som ”en omfattande diktatur över bourgeoisin”, vilket innebar en alltmer diktatorisk och repressiv stat. Det fanns också möjligheten att staten skulle agera på ett alltmer godtyckligt sätt, ty tidens ”vänsterideologi” hyllade våldet som en nödvändig och önskvärd aspekt av proletariats diktatur. ”Marxister är inte emot revolutionärt våld som stämmer överens med historiens utveckling, de hyllar det”, hette det.<sup>50</sup> Glorifieringen av ”revolutionärt våld” dominerade också diskussionerna om Pariskommunen, som ju fortfarande framhölls i litteraturen som en modell för proletär diktatur, men i skriande kontrast till kulturrevolutionens inledning talades det inte längre om den som modell för ”massdemokrati” och ”producenternas självförvaltning” och betydligt mer om dess repressiva sidor. Och egentligen sågs modellen nu som delvis missriktad, eftersom kommunarderna, hette det, hade gått för långt i ”välvilja” mot klassfienden och inte klarat av att fullt ut använda sig av statsmakten.

Den generella teoretiska slutsats som de maoistiska ideologerna härledde ur sin studie av begreppet proletariats diktatur var den centrala rollen hos ”överbyggnaden” – staten, dess ledare och deras ideologi – för att bestämma den historiska utvecklingens riktning och framför allt vad gällde att befämja övergången från ett produktionssätt till ett annat. Betoningen av statens (och dess repressiva funktioner) avgörande roll hade förstås varit ett huvudtema i den tidigare anti-Konfucius-kampanjen, med glorifiering av Qindynastins centraliserade stad och rättsväsendet. Men betoningen av betydelsen av en stark och centraliserad statsmakt nådde sin höjdpunkt under kampanjen för studier av proletariats diktatur. Det var, i bästa fall, en groteskt förvriden version av marxismen.

Samtidigt med den försvagning fraktionsstriderna medförde, harvade kampanjen om proletariats diktatur på hela slutet av 1975, med bara ett kort avbrott på hösten samma år för en märklig, kortvarig rörelse, som behandlade den populära historiska romanen *Berättelser från träskmarkerna* [*Shuihu Zhuan*], ett av Maos favoritverk inom klassisk kinesisk litteratur.<sup>51</sup> Den var skriven på 1300-talet och skildrar en upprorisk banditgrupps bedrifter under Songdynastin och där en av medlemmarna förrådde rebellerna och gick över till det kejsarliga hovet. Folk fick veta att kritik av romanens ”kapitulationsbenägne” skulle vara till nytta som garanti mot nutida risker för nationellt och klassmässigt förräderi. Medan Mao förmodligen hade Lin Biao i tankarna försökte några rikta rörelsen mot Deng Xiaoping – skyldig, antydde det, till klasskapitulation genom att förespråka att Kinas naturtillgångar (kol och olja) skulle säljas mot utländsk teknologi.

Oavsett vad de som låg bakom den haft för avsikter, fick *Shuihu*-kampanjen ingen märkbar effekt vare sig på Kinas utrikespolitik eller den politiska kampen på hemmaplan. Det som skulle bryta det inre politiska dödläget, fast på ett sätt som ingen kunde ha förutsett, var Zhou Enlais bortgång, som utgjorde inledningen på slutkapitlet i Maoepokens politiska historia. Efter att tappert ha försökt sköta statens affärer från sjukbädden i över ett år dukade premiär-

<sup>49</sup> Chang Ch’un-ch’iao [Zhang Chunqiao], ”On Exercising All-Round Dictatorship over the Bourgeoisie”, *Peking Review*, 4 april 1975, sid. 8. Detta var Chans främsta teoretiska bidrag till kampanjen om studier av proletariats diktatur. Det publicerades ursprungligen i *Röda Fanan* den 1 april. Se *Peking Review*, sid. 5-11 för en fullständig översättning till engelska. Yao Wenyuans mest kända bidrag, ”The Social Basis of the Lin Piao Anti-Party Clique” [Den partifientliga Lin Biao-gruppens samhälleliga grundval] hade publicerats i *Röda Fanan* en månad tidigare. För en översättning till engelska, se *Peking Review*, 7 mars 1975, sid. 5-10. [ En svensk översättning av artikeln ingår i artikelsamlingen [Kina 1975: Kampanjen om proletariats diktatur – bakgrund och dokument](#). ]

<sup>50</sup> Yu Tung [Yu Dong], ”Programme for Consolidation of the Dictatorship of the Proletariat”, *Peking Review*, 18 januari 1974, sid. 6.

<sup>51</sup> Romanen är i engelskspråkiga delen av världen mest känd som *All Men Are Brothers* genom Pearl Bucks översättning till engelska. [ För svenska översättningen svarar Göran Malmqvist].

minister Zhou under för concern den 8 januari 1976, 78 år gammal. Hans insatser och ledarskap prisades allmänt i västliga medier och han sörjdes av det kinesiska folket. Zhou efterträddes som premiärminister varken av Deng Xiaoping (som Zhou hade planerat och som man allmänt väntade sig) eller av Zhang Chungqiao, som var andre vice premiärminister efter Deng. Uppenbarligen litade Mao varken på ledaren för veteranrevolutionärerna eller ledaren för kulturrevolutionärerna. Till ställföreträdande premiärminister utsågs den relativt okände ministern för allmänna säkerheten, Hua Guofeng. Hua, en lojal maoist eller åtminstone orubbligt lojal gentemot Mao, hade som främsta merit att han hållit sig på respektabelt politiskt avstånd från båda rivaliserande grupperingar, vilket veteranbyråkraterna tyckte kunde gå an under en tid och som Gänget inte kunde tolerera. Hans uppgift var hur som helst att hålla samman regeringen och hålla fraktionskonflikten inom rimliga gränser.

Inte mycket hördes från Deng Xiaoping sedan han svarat för minnestalet vid Zhou Enlais begravning den 15 januari. Men det var mycket tal om honom på väggtidningar och i dagspressen, vilket blåste nytt liv i gamla kulturrevolutionära anklagelser om att han var ”Kinas nye Chrusjtjov” och en ”ledande uppsatt person som slagit in på den kapitalistiska vägen”. Det blev Jiang Qings uppgift att tillfoga ett nytt avslöjande: Deng, dundrade hon, var ”en internationell kapitalistisk agent”. Vänsterns tillfälle att för andra gången driva ut Deng i den politiska glömskan kom i april.

I början av april, då Qing Ming-festivalen nalkades – det traditionella tillfället att sörja de döda, tågade grupper av invånare i Beijing till Tiananmentorget och lade kransar vid Monumentet för folkets hjältar för att hedra Zhou Enlai. De kom från fabriker, skolor, regeringsministerier och närliggande folkkommuner – och de gjorde det i trots mot regeringen, som förklarade Qing Ming vara en uråldrig feodal sed och förbjudit läggande av kransar på torget. Ändå kom allt fler dit de närmaste fyra dagarna, inte bara försedda med kransar utan också med poem, väggtidningar och hyllningstal till Zhou Enlai, och i många fall förekom förtäckt kritik av de Fyras gäng. Söndagen den 4 april, dagen före Qing Ming, kom hundratusentals medborgare till Tianmen för att hedra den döde premiärministern och när natten inträdde var det väldiga torget fullt av både kransar och väggtidningar. I mörkret tidigt på morgonen samlade arbetare som var ditskickade av det kommunala styret hastigt ihop kransar och affischer och forslade bort dem på lastbilar. Dagen därpå tågade tiotusentals upprörda medborgare in på torget i protestdemonstrationer. Det ledde till kaos, men våldet var obetydligt, delvis på grund av att många av poliserna och säkerhetsstyrkorna sympatiserade med demonstranterna. De flesta av demonstranterna blev övertygade att dra sig tillbaka fredligt, men flera tusen som stannat kvar när det mörknade blev attackerade av stadsmilisen. En del skadades, många arresterades och flera hundra hamnade i fängelse.<sup>52</sup>

”Femte april-rörelsen”, som det hela kom att kallas, blev en kraftfull politisk symbol under de närmaste åren – en symbol för folkets motstånd mot en despotisk stat. Men den omedelbara följderna blev ett möte med partiets politbyrå den 7 april, som betecknade demonstrationerna på Tiananmen som ”en kontrarevolutionär händelse”, trots att de mest engagerade demonstranterna setts höja knutna nävar i en kommunistisk hälsning och hörts sjunga Internationalen.<sup>53</sup> Deng Xiaoping fick skulden för incidenten och han blev av med alla sina officiella positioner både i partiapparaten och inom statsförvaltningen, även om han fick behålla medlemskapet i kommunistpartiet ”så att man kunde se hur han skulle agera i framtiden”. Den som drog fördel av Dengs andra fall från makten var Hua Guofeng, och partiets politbyrå bekräftade nu hans ställning som premiärminister (trots att detta fortfarande krävde formell ratificering av

<sup>52</sup> För en gripande och ingående ögonvittnesskildring av händelserna på Tiananmentorget i början av april, se Garside, *Coming Alive*, sid. 101-26. Som Garside konstaterar inträffade liknande om än mindre demonstrationer för att hylla Zhou Enlai i städer runt om i landet.

<sup>53</sup> *Ibid.*, sid. 107 och 109.



Nationella folkkongressen) och upphöjde honom även till förste vice partiordförande och därmed den givne efterträdaren till Mao.

Sedan följde en kampanj med kritik av Deng Xiaoping, nu mest känd för läsarna av den officiella pressen som "en obotlig kapitalistfarare". Hans sätt att leda regeringen 1975, då Zhou Enlai låg döende, fördömdes som "en vind av högeravvikelser" och hans policydokument om modernisering betecknades som "de tre giftiga ogräsen". Kampanjen mot Deng, som tog sig formen av en massrörelse av kritik kännetecknades av ett oerhört lågt folkligt deltagande. Men den beledsagades av en ny våg av hemlig polisrepression då tiotusentals blev arresterade som påstådda "kontrarevolutionärer".

Medan kampanjen mot Deng Xiaoping harvade på under sommaren 1976 låg Mao Zedong döende och det samhälle han hade grundat verkade på väg att falla sönder. Industriproduktionen sjönk drastiskt när en våg av arbetarstrejker, maskningsaktioner och frånvaro svepte fram över städerna. Inom en demoraliserad befolkning återuppstod de gamla fraktionsstriderna från kulturrevolutionen ackompanjerade av ett uppsving för brottslighet och social oreda. Den 28 juli 1976 drabbades norra Kina av en av de svåraste jordbävningarna i kinesisk historia med epicentrum cirka 16 mil öster om Beijing. Den nyligen industrialiserade staden Tangshan utplånades och nära en fjärdedel av stadens en miljon invånare omkom. För att motarbeta den kvardröjande traditionella uppfattningen att naturkatastrofer förebådade en dynastis sammanbrott uppmanade vänsterledarna i huvudstaden de överlevande att starta en rörelse med kritik av begreppet Himlens mandat, och den vidskepelse som var kopplad till det, samtidigt som de uppmanades att fortsätta kampanjen mot Deng Xiaoping. Internationell hjälp avvisades med hänvisning till "själv tillit" och hjälpinsatserna överläts till armén, som också lyckades samordna en anmärkningsvärt effektiv medicinsk och ekonomisk återuppbyggnadskampanj, där man använde sig av resurserna i många provinser. I början av hösten hade många av kolgruvorna och stålverken i Tangshan återupptagit produktionen.

Mao Zedong hade gjort sitt sista officiella framträdande vid tionde partikongressen 1973 och därefter dragit sig tillbaka till avskildheten i sitt arbetsrum. Åldrad och allt svagare, tidvis inte fullt tillräckelig, ägnade han sig till stor del åt korta möten med tillresta utländska dignitärer, mestadels i sin bostad i den gamla kejserliga del av Beijing som tidigare hade kallats den Förbjudna staden. Maos roll i de politiska händelserna de sista åren är i bästa fall oklar, även om det är tänkbart att han hade avgörandet i de viktigaste politiska frågorna fram till början av våren 1976. Det var förvisso inte fallet i juni när det officiellt tillkännagavs att Ordföranden inte längre kunde ta emot utländska besökare. Den 9 september 1976 avled Mao Zedong, 82 år gammal.

Ledarna för de politiska och militära byråkratierna i Kina, som hade rest sig likt fågeln Fenix ur den Stora Proletära Kulturrevolutionens aska, slösade inte mycket tid innan de högg av de tunna band som återstod till den radikala maoistiska traditionen, även om detta skedde samtidigt som de återopade Maos namn och hans paroller. I början av oktober, då sorgperioden för den bortgångne Ordföranden knappt var avslutad, gjorde sig politbyrån av med sina mer radikala medlemmar. De som därefter skulle bli kända som de Fyras gäng arresterades genom en militärkupp och anklagades för att ha konspirerat för att gripa statsmakten, bland ett brett spektrum av andra anklagelser.<sup>54</sup> Hua Guofeng, som redan hade övertagit Zhou Enlais post som chef för statsrådet, utsågs nu också att ersätta Mao som ordförande för Kinas

<sup>54</sup> Arresteringen av "Gänget" (Zhang Chunqiao, Yao Wenyuan, Wang Hongwen och Jiang Qing) iscensattes av Hua Guofeng och försvarsminister Ye Jianying i samförstånd med de flesta högre ledarna inom Folkets befrielsearmé. Den egentliga insatsen skedde tidigt på morgonen den 6 oktober av soldater från elitstyrkan "Enhet 8341" under ledning av den framträdande maoisten Wang Dongxing.

kommunistiska parti. Hua gjorde entré på den politiska scenen varken som revolutionär ledare eller statsman, utan snarare som portvakt åt byråkratin.

År 1976 innebar inte bara slutet på den maoistiska epoken utan också att så gott som alla också föll bort från den ursprungliga generationen marxistiska revolutionärer i Kina, som växt till intellektuell och politisk mognad under Fjärde maj-rörelsen. Kulturrevolutionen och dess turbulenta efterdyningar hade lett till att ett enormt antal gamla revolutionärer (och ledare för landet) försvunnit, först som de "kapitalistfarare" som rörelsen ursprungligen varit riktad mot och sedan bland de maoistiska ledare, som ursprungligen lett rörelsen för att sedan falla offer för olika utrensningar av "ultravänster". Av mycket olika skäl överlevde ingen av Maos förmenta efterträdare, Liu Shaoqi och Lin Biao, uppståndelsen. Ålder och sjukdom gjorde att andra gamla revolutionärer försvann, sådana som politiskt hade överlevt en revolutionär process som förtärt så många av sina ledare och barn. Dong Biwu, en av de få återstående grundarna av det kinesiska kommunistpartiet, dog i april 1975. I december var turen kommen till Kang Sheng, som tjänat Mao som "Kinas Beria" sedan Yan'antiden. Zhou Enlai som tjänat honom långt bättre avled i januari 1976. Den 90-åriga Zhu De, skapare av Röda armén och en framträdande representant för revolutionär legitimitet och enhet, dog i juli 1976. Deng Xiaoping, den yngste av de gamla revolutionärerna, hade förvisats till den politiska skärselden för andra gången, och denna gång tycktes det vara för gott.

Med Maos bortgång var nästan hela Fjärde maj-generationen av kommunistiska revolutionärer borta. Under mer än ett halvsekel hade de varit bärare av den mest moderna revolutionära doktrinen i den äldsta av nationer. Historikerna kommer säkerligen att klassa dem bland de mest enastående och lysande av revolutionära intelligentsior, för de hade lett den största och mest dynamiska revolutionen i dagens värld och sedan gått i spetsen för inledningen till den moderna omvandlingen av världens folkrikaste land – och även ett av de mest efterblivna. Segern 1949 hade försett dem med makt, men i ett land som var ytterst förhärdat och med invånare pinade av det största elände och förtvivlan. Med de allra knappaste materiella resurser formade de Kina till en enad och modern nationalstat och lade grunderna till en modern industriell ekonomi.

Arvet från den maoistiska epoken, både positivt och negativt, kommer att behandlas i flera av de följande kapitlen. Vad som måste framhållas här är att målet för generationen av gamla revolutionärer var att göra Kina både modernt och socialistiskt. Hur bittra motsättningar om mål och metoder de än fick uppleva under sina sista år, förblev den första generationen fast besluten att fullfölja de marxistiska mål de hade omfattat i unga dagar. Nya generationer av ledare kommer att fortsätta att uppmuntra modern ekonomisk och poetisk utveckling i Kina och kan mycket väl visa sig framgångsrika när det gäller att uppnå dessa under lång tid flyktiga och ytterst nationalistiska mål om "rikedom och makt" (*fu jiang*). Men huruvida post-maoistiska ledare kommer att fortsätta att sträva efter en socialistisk framtid med samma glöd som föregångarna var en av de frågor som svävade över Kina när Maoepoken nalkades sitt slut.

## 21. Arvegodset från den maoistiska eran

De kinesiska kommunisterna kom till makten 1949 med löften om inte bara en revolution utan två: en borgerlig revolution som därefter genom historiens gång skulle följas av en socialistisk. Den borgerliga revolution som Chiang Kai-sheks nationalistiska regim hade lämnat oavslutad (i själva verket knappt påbörjad) fullbordades snabbt av de nya marxistiska härskarna i Kina. I början av 1950-talet omformade kommunisterna kvickt de sönderfallande bitarna i det gamla kinesiska kejsardömet till en modern nationalstat och inympade starka känslor av nationell identitet och en stark känsla av samhälleliga mål i den enorma befolkningen. Den länge fördröjda jordrevolutionen fullbordades genom kampanjen för jordreform 1952, varvid det ålderdomliga jordägande aristokratin avlägsnades från historiens scen och befriade den stora majoriteten av Kinas folk från gamla metoder för ekonomisk utsugning och socialt förtryck. Det territoriella enandet av landet, upprättandet av en stark centraliserad stat, framväxten av en nationell marknad och avskaffandet av förkapitalistiska sociala relationer på landsbygden skapade i sin tur de nödvändiga förutsättningarna för att utveckla moderna produktivkrafter. De enorma mänskliga och materiella tillgångar som slumrade på de stora landytorna kunde nu sättas in för att omvandla en efterbliven och sedan länge stagnerande ekonomi till ett modernt industriland.

Det som genomfördes under Folkrepubliken första år var i huvudsak det program som Sun Yat-sen, grundare av Guomindang och ”landsfadern”, hade lagt fram i början av seklet: nationellt enande, oberoende av utländsk imperialism, ”jorden åt den som brukar den” och en plan för modern industriell utveckling. Och kommunisterna, som fick i uppgift att förverkliga programmet, kan med rätta göra anspråk att vara de rättmätiga arvtagarna till denne mest framstående av de borgerliga revolutionärerna i Kina. Frukterna av Maos ”Nydemokratiska” revolution i början av 1950-talet är nu uppenbara. Kina, under lång tid (och för inte så länge sedan) ett av de mest eländiga och utarmade länderna hade verkligen ”stått upp” för världen, som Mao Zedong så stolt utropade 1949, och är idag en självständig, mäktig nation på väg att snabbt moderniseras.

Den kinesiska revolutionens borgerliga fas liknade ingen klassisk västlig modell för en revolution av kapitalistiskt slag. Kinas borgerliga revolution genomfördes under ledningen av ett marxistiskt politiskt parti, som förkunnade socialistiska och kommunistiska mål. Återstoden av den svaga bourgeoisin i Kina varken ledde den eller drog fördel av den. Det som hade varit den mest utmärkande aspekten av borgerliga revolutioner i väst – att skapa förutsättningar som gynnade uppblomstring av privategendom och kapitalistisk utveckling – var knappast något som utmärkte den maoistiska versionen. ”Nationell kapitalism” i städerna och enskilt ägande för enskilda bönder på landsbygden begränsades både i omfattning och varaktighet; begränsningarna sattes av en stat ledd av marxister, som siktade på att avskaffa privategendomen. Och när de kommunistiska ledarna i Beijing slog fast (kanske förhastat skulle det nu verka som) att de viktigaste ”borgerliga” historiska uppgifterna var fullbordade var de fast beslutna att sätta igång den andra av de två revolutioner som de hade utlovat. Epoken av ”övergång till socialismen” tillkännagavs 1953, mindre än fyra år efter upprättandet av Folkrepubliken och det skedde när den ekonomiska utvecklingen befann sig på en mycket låg nivå, rent av under allmän knapphet och fattigdom. Under de två återstående decennierna av Maoepoken skulle satsningen på modernisering och socialism ske samtidigt – i överensstämmelse med påbuden om ”permanent revolution”.

Ett tag trodde många bedömare att bland det som utmärkte Maoepoken var ett unikt försök att förena modern industrialisering med socialismens slutmål. Och otvivelaktigt var detta också Maos mål, under alla omständigheter var detta vad han gjorde gällande. Men i slutändan var Mao Zedong betydligt mer framgångsrik som moderniserare av ekonomin än som

byggare av socialismen. Den bedömningen strider förstas mot tidens gängse sanningar, där det heter att Mao offrade ”modernisering” på ”den ideologiska renhetens” altare och att ekonomisk utveckling försumrades genom att den hädangångne Ordföranden gav sig ut på en fruktlös jakt på en andlig socialistisk utopi. Men de verkliga historiska siffrorna har en tämligen annorlunda historia att berätta och då handlar det främst om en historia om snabb industrialisering. Senare kritiker av Maoepoken och maoismens ekonomiska arvegods, som mindre ägnar sig åt vad som uppnåddes än åt bristerna, visar icke desto mindre att värdet av industriproduktionen ökade 38 gånger under Maoperioden, och den tunga industrin 90 gånger, även om man startade från en oansenlig modern industriell bas, där produktionen halverats under härjningar av utländska invasioner och inbördeskrig. Men mellan 1952 (då industriproduktionen åter var uppe på de högsta förkrigsnivåerna) och 1977 ökade industriproduktionen i Kina med i genomsnitt 11,3 procent om året, en snabbare takt än något annat land någonsin kunnat uppvisa under en jämförbar period i modern tid.<sup>1</sup> Under Maoepoken ökade industrins del av den materiella produktionen i landet från 23 procent till över 50 procent, medan jordbrukets andel sjönk från 58 till 34 procent.<sup>2</sup> Som en ansedd australisk nationalökonom konstaterade:

Den dramatiska ökningen [med nära 30 procent] av industrins andel i Kinas nationalinkomst är en ovanlig historisk företeelse. I exempelvis Storbritannien ökade industrins andel med bara 11 procent under de fyra eller fem första decennierna av satsning på modern industrialisering (1801-41); och med 22 procent i Japan (1878/82-1923/27). Under efterkrigstiden är det nog bara Taiwan av de nyligen industrialiserade länderna, som uppvisat lika imponerande resultat som Kina i detta avseende.<sup>3</sup>

Kinas omvandling från ett i huvudsak jordbrukande land till en relativt industrialiserad nation avspeglades i dramatiska ökningar av produktionen av varor förknippade med modernisering, i varje fall före ”informationsepoken”. Mellan 1952 och 1976 ökade stålproduktionen från 1,3 till 23 miljoner ton, kol från 66 till 448 miljoner ton, elkraft från 7 till 133 miljarder kilowattimmar, råolja från i stort sett ingenting till 28 miljoner ton, konstgödsel från 0,2 till 28 miljoner ton och cement från 3 till 49 miljoner ton.<sup>4</sup> I mitten av 1970-talet tillverkade Kina jetplan, tunga traktorer och moderna oceangående fartyg i avsevärda mängder. Folkrepubliken producerade också kärnvapen och långdistansrobotar. Den första satelliten sändes upp 1970, sex år efter det första lyckade kärnvapenprovet.

Industrialiseringen började medföra stora förändringar av Kinas samhällsstruktur. Även om 75 procent av en arbetande befolkning på sammanlagt 400 miljoner under Maos epok fortfarande var sysselsatta inom jordbruket, ökade industriarbetarna från 3 miljoner 1952 till cirka 50 miljoner i mitten av 1970-talet. I den siffran ingår 28 miljoner bönder, som blivit arbetare på fabriker på kommun- eller brigadnivå under försöken med småskalig industrialisering av landsbygden. Dessutom var nära 20 miljoner anställda inom transport- och byggnadsarbete

<sup>1</sup> Ma Hong och Sun Shangqing, red., *Studies in the Problems of China's Economic Structure*, Beijing 1981, Vol I, JPRS-CEA-84-064-1, 3 augusti 1984, sid. 25-26; Nicholas R Lardy, *Agriculture in China's Modern Economic Development*, Cambridge, England, Cambridge University Press, 1983, sid. 3.

<sup>2</sup> Y Y Kueh, ”The Maoist Legacy and China's New Industrialization Strategy”, *China Quarterly*, n° 119, september 1989, sid. 421. Se även Lardy, *a.a.*, sid. 1. Andra beräkningsmetoder visar att värdet av industriproduktionens andel av den totala produktionen ökade från 30 procent till 72 procent under Maos era; Ma och Sun, sid. 25-26.

<sup>3</sup> Kue, *a.a.*, sid. 421.

<sup>4</sup> Data hämtade från CIA:s *People's Republic of China: Handbook of Economic Indicators*, Washington D C, 1976; US Department of Commerce, *The Chinese Economy and Foreign Trade Perspectives*, Washington D C, 1977; samt Joint Economic Committee of Congress, *China: A Reassessment of the Economy*, Washington D C, 1975, sammanställt av Mark Selden, *The People's Republic of China: A Documentary History*, Monthly Review Press, 1979, Tabell 13 och 14, sid. 135-136.

nära kopplat till industrin.<sup>5</sup> En ny teknologisk intelligencia skapades. Antalet vetenskapsmän och tekniker ökade från 50 000 1949 (och 425 000 1952) till 2,5 miljoner 1966 och 5 miljoner 1979. Av dem hade 99 procent fått sin utbildning efter 1949.<sup>6</sup> Gigantiska konstbevattnings- och vattenkraftsprojekt skapades under Maos epok, vilket skapade förutsättningar för uppsvinget inom jordbruksproduktion och produktivitet i början av 1980-talet.

Många felsteg gjordes under den maoistiska industrialiseringskampanjen, och det hela skämdes av det irrationella och de obalanser, som Maos efterträdare skulle peka på. En del av felstegen, framför allt Stora språnget, var av monumental karaktär och krävde ett högt pris både i människoliv och ekonomiskt. Andra ekonomiska svagheter blev kroniska inslag i det post-revolutionära ekonomiska utvecklingsmönstret, i varje fall i praktiken om än inte avsiktligt, som ihärdigt trotsade alla maoistiska recept och ideologiska uppmaningar. Den allra största svagheten var helt klart den låga tillväxten inom jordbruket, som gjorde maoisternas oerhörda ideologiska betoning av att utveckla landsbygden till ett narverk. Medan industriproduktionen ökade snabbt med en årlig tillväxt på 11 procent mellan 1952 och slutet på Maos era, ökade jordbruksproduktionen med enbart 2,3 procent årligen<sup>7</sup>, vilket innebar att den nått och jämt klarade av att hålla samma takt som den årliga befolkningsökningen på 2 procent – vilket ledde till att befolkningen i det närmaste fördubblades under Maos 25 år vid makten.

Inte heller den moderna industrisektorn var fri från allvarliga brister. Även om Maos politik mildrade mycket av den mer förfärande sociala ojämlikhet som en industrialisering av stalinistiskt slag lett till, lyckades den inte på något grundläggande sätt ändra den industriella struktur som byggts upp på 1950-talet med Sovjet som exempel. I slutet av Maoepoken led den kinesiska industrin följaktligen av samma problem som plågade dess motsvarigheter i Sovjetunionen och Östeuropa och som snart skulle leda till sammanbrott där. Slöseri, ineffektivitet, för många anställda, byråkratisk tröghet, låg produktivitet, och småkorruption hade blivit kroniska inslag inom kinesisk industri. Folkets levnadsstandard offrades för att skapa allt högre nivåer av kapitalackumulation och investeringar inom tung industri. Handel och service försumrades, liksom konsumtionsvaruindustrin. Och en demoraliserad arbetarklass lämnades åt sitt öde. Även om industriproduktionen fortsatte att öka med 10 procent per år under de sista åren av Maos styre (med undantag för det ödesdigra året 1976) gick det inte att upprätthålla denna tillväxttakt utan allvarliga försämringar av kvaliteten på vad som producerades och utan att öka statens insatser på investeringssidan inom den moderna industrisektorn. Ackumulationsnivån (dvs den del av den materiella produktionen som inte får gå till konsumtion och som investeras för att öka produktionskapaciteten) ökade från cirka 23 procent i början av 1960-talet till 33 procent i början av 1970-talet för att 1978 ha nått den ohållbara siffran 36,7 procent.<sup>8</sup> Statliga fonder användes främst för att finansiera tillväxten inom den tunga industrin, bara 12 procent av de statliga investeringarna gick till jordbruket under Mao-åren och knappt 5 procent till att främja produktionen av konsumtionsvaror.<sup>9</sup> Denna politik ledde till mycket höga tillväxtsiffror av ekonomin men tryckte ner konsumtionen och folkets levnadsstandard.

<sup>5</sup> K C Yeh, "Macroeconomic Changes in the Chinese Economy During the Readjustment", *China Quarterly*, n<sup>o</sup> 100, december 1984, Tabell A2, sid. 716.

<sup>6</sup> Tong Dalin och Hu Ping, "Science and Technology" i Yu Guangyuan, red., *China's Socialist Modernization*, Beijing: Foreign Languages Press, 1984, sid. 644.

<sup>7</sup> Lardy, a.a., Tabell 3-7, sid. 130.

<sup>8</sup> Dong Furen, "On the Relation between Accumulation and Consumption in China's Development", dokument presenterat vid den amerikansk-kinesiska konferensen om alternativa strategier för ekonomisk utveckling, Racine, Wisconsin, 21-24 november 1980, sid. 26 *Ibid.*, Tabell 1.1, sid. 2. Citerat i Carl Riskih, *China's Political Economy: The Quest for Development Since 1949*, New York: Oxford University Press, 1987, sid. 271.

<sup>9</sup> Lardy, a.a., Tabell 3-7, sid. 130.

Problemen inom industrin förvärrades av teknologisk efterblivenhet. Även om satsningen på självförsörjning begränsade (om än inte på något vis helt satte stopp för) tillgången till utländsk teknologi fick kulturrevolutionen förödande effekter inom högre utbildning, grundforskning och för moralen hos den teknologiska intelligentian – vilket bidrog till att de industriärläggningar som upprättats på 1950-talet blev föråldrade och resulterade i allvarlig brist på kvalificerade vetenskapsmän under de sista åren av Maoregimen.

Men trots alla dessa misslyckanden och bakslag går det inte att komma ifrån den historiska slutsatsen att Maoepoken var liktydig med tiden för den moderna industriella revolutionen i Kina. Från att i början av 1950-talet ha haft en industriell bas lägre än Belgiens hade Kina, som så länge förhånats som ”Asiens sjuke man”, i slutet av Maoepoken tagit sig in bland de sex största industriproducenterna i världen. Nationalinkomsten ökade fem gånger under tjugofemårsperioden 1952-1978, den ökade från 60 miljarder yuan till 300 miljarder yuan, där industrin stod för huvuddelen av tillväxten. Per capita ökade index för nationalinkomsten (i fasta priser) från 100 1949 (och 160 1952) till 217 1957 och 440 1978.<sup>10</sup> Under Maoepokens sista decennier, från 1957 till 1975 (en period som Maos efterträdare inte ger mycket för), och även med hänsyn till de ekonomiska katastroferna under Stora språnget, ökade Kinas nationalinkomst med 63 procent per capita under en tid av snabb befolkningstillväxt, och totalt mer än fördubblades den.<sup>11</sup>

Hur missvisande Maoepokens ekonomiska slutfacit än må vara, är det trots allt siffror över en epok då grunderna för modern industrialism lades. I själva verket är det siffror som framstår som fördelaktiga om man jämför med liknande stadier av industrialisering i länder som Tyskland, Japan och Ryssland – som länge betraktats som de mest framgångsrika fallen (bland större länder) av sentida modernisering. I Tyskland var den ekonomiska tillväxten åren 1874-1929 33 procent per decennium. I Japan under samma period var den 43 procent per decennium.<sup>12</sup> För Sovjetunionens del åren 1928-58 handlade det om 54 procent per decennium. I Kina låg tillväxten per decennium på 64 procent under perioden 1952-72.<sup>13</sup> Detta handlar knappast om någon ekonomisk utveckling ”i snigelfart”, som utländska journalister envisas med att desinformera sina läsare.<sup>14</sup>

Dessa ekonomiska resultat var än mer anmärkningsvärda genom att de åstadkoms av det kinesiska folket på egen hand och på grundval av de egna magra ekonomiska resurserna, med litet stöd eller bistånd eller utifrån. Med undantag av den begränsade sovjetiska hjälpen på 1950-talet, som helt och hållet var återbetald (och med ränta) i mitten av 1960-talet, så fortgick industrialiseringen under Maoepoken utan tillgång till lån eller investeringar från utlandet. Det var lika mycket den fientliga omgivningen internationellt som den en gång så hyllade principen om ”självförsörjning”, som tvingade fram något som så gott som handlade om självförsörjning ända till slutet av 1970-talet. I slutet av Maoepoken var Kina ensamt bland utvecklingsländerna om att kunna tala om att landets ekonomi varken tyngdes av utlandsskuld eller inhemsk inflation.

Även om det inte längre är på modet att framhålla allt som åstadkoms under Maos tid, så kvarstår ändå faktum att Maos regim medförde enorma framsteg när det gällde att driva på Kinas moderna industriella omvandling. Och detta skedde under svåra inre och yttre förhållanden. Utan Maoepokens industriella revolution skulle inte de ekonomiska

<sup>10</sup> *Ibid.*, Tabell 1.1, sid. 2.

<sup>11</sup> *Ibid.*

<sup>12</sup> Simon Kuznets, *Economic Growth of Nations: Total Output and Production Structure*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1971, Tabell 4, sid. 38-39.

<sup>13</sup> Gilbert Rozman, *The Modernization of China*, New York: The Free Press, 1981, sid. 350.

<sup>14</sup> Som Maoepokens ekonomiska historia vanligen framställs, se exv. John Burns i *The New York Times*, 31 mars 1985, sid. E-4.

reformivrare, som fick sådan betydelse under epoken efter Mao inte ha haft mycket att reformera.

Maos industriella revolution avkrävde folket hårt arbete och stora uppoffringar, precis som varit fallet med industrialiseringen i Japan och Ryssland tidigare. Folkets konsumtionsnivå och levnadsstandard fick stryka på foten när den kommunistiska staten tillskansade sig allt större andelar av överskottet för att finansiera den moderna industriella basen. För att uttrycka det enkelt, exploaterade staten det folk den styrde över, i synnerhet bönderna, för att kunna bygga upp en bas av tung industri och hålla den växande byråkrati den hade under sig under armarna. Men det stämmer inte, som en del av de mest nitiska marknadsförespråkarna hävdar, att Kinas folk inte drog nytta av åren av industrialisering under Maoregimen. Sant är att den kraftiga ökningen av nationalinkomsten i Kina inte översattes till motsvarande inkomstökningar för det arbetande folket, vars insatser låg bakom tillväxten. En del av ökningen sögs upp av en snabbt växande befolkning, som delvis var resultatet av ineffektiviteten i en sent påkommen politik av födelsekontroll. Men större delen av överskottet strömmade in i statens kassakistor (och därifrån till den moderna industrisektorn och byråkratin där) och kvar blev bara en snål tilldelning till folkets inkomster under de två sista decennierna av Maoregimen. Medan inkomsterna för statligt anställda, och för fabriksarbetarna, ökade avsevärt i slutet av Maoepoken, så hade inkomsterna för bönderna, som utgjorde 75 procent av den arbetande befolkningen, ökat bara lite, eller inte alls, efter 1957.<sup>15</sup> Men bland de landvinningar som inte är lätta att beräkna ekonomiskt, men är avgörande för att bedöma folkets levnadsstandard, måste man också se den omfattande utbyggnaden av skolor och utbildningsmöjligheter under Maoepoken, att en till stora delar icke läs- och skrivkundig befolkningen omvandlades till en i huvudsak läs- och skrivkundig sådan, och skapande av ett relativt heltäckande hälsovårdssystem, där det tidigare inte funnits något alls. Att den förväntade livslängden nästan fördubblades under Maos kvartssekel vid makten – från 35 år i genomsnitt tiden före 1949 till 65 år i mitten av 1970-talet – utgör ett dramatiskt statistiskt belegg för de materiella och sociala landvinningar, som kommunistregimen innebar för den stora majoriteten av befolkningen.

När den store brittiske historikern E H Carr var på väg att fullborda sin monumentala skildring av Sovjetunionens historia kom han med ett varningsord:

Risken är inte att vi ska dölja de enorma skamfläckarna på revolutionens meritlista, dess kostnader i mänskligt lidande, de brott som begåtts i dess namn. Risken är att vi frestas att glömma bort den helt och hållet, dess enorma landvinningar.<sup>16</sup>

Carrs ord kan vara värda att begrunda av såväl dem som studerar modern kinesisk historia som rysk historia, för revolutioner är inget som det är lätt att göra balanserade värderingar av. Stora sociala omvälvningar väcker normalt stora och ouppnåeliga förväntningar, och när dessa höga förhoppningar inte infrias leder det oundvikligen till långa perioder av besvikelse och cynism, samtidigt som de verkliga historiska landvinningarna ignoreras eller glöms bort. Det tar vanligen flera generationer, långt borta från den revolutionära epokens politiska och ideologiska strider, för att få rätt fokus på den historiska bilden. Det är fläckarna på maosismens sköld, i synnerhet Stora språnget och kulturrevolutionen, som nu djupast präglar vårt politiska och historiska medvetande. Att dessa äventyr var kolossala misslyckanden till sitt omfång, och att de krävde ett enormt mänskligt pris, kan inte och får inte glömmas. Men framtidens historiker kommer med säkerhet att skildra, utan att ignorera misslyckandena och förbrytelserna, Maos era av Folkrepubliken (oavsett hur de i övrigt kommer att värdera den)

<sup>15</sup> Tillgänglig statistik om kollektivt fördelad inkomst pekar på betydande tillväxt per capita under Maoerans två sista decennier. Men om andra faktorer inräknas, framför allt minskningarna av privata jordlotter och marknader efter 1966 är de flesta bedömare överens med Nicholas Lardys slutsats att ”per capita inkomsten reellt inom jordbruket ökade mycket blygsamt mellan 1956-57 och 1977”. Se Lardy, *a.a.*, sid. 160-163.

<sup>16</sup> Citerat i Tariq Ali, red., [Det stalinistiska arvet](#) (Ali citerar Carr i sitt förord)

som en av världshistoriens stora moderniseringsepoker, som medförde stora sociala och mänskliga vinster för Kinas folk.

Lättare än att ifrågasätta Mao Zedong historiska insatser under moderniseringen av landet är att ifrågasätta den bestående, om än något skamfilade, bilden av honom som byggare av ett socialistiskt samhälle. Om Maos välde lade grunden för den moderna industriella revolutionen av Kina, ledde det då också till en socialistisk omorganisering av det kinesiska samhället, som det en gång så högljutt förkunnades och som många fortfarande gör gällande – i synnerhet av dem som idag applåderar den omfattning av marknaden som skett efter Mao som ett tecken på att ”socialismen” övergivits? Vilka sociala resultat ledde Maoerans så upphäussade ”övergång till socialism” till i realiteten?

Den sociala och ekonomiska omvandlingen av Kina under Mao går inte att bara förstå som en variant av ”moderniseringsprocessen”, hur allmänt man än väljer att definiera detta ganska vaga begrepp. När allt kommer omkring är ju inte avskaffande av privategendom det som brukar känneteckna modernisering. Men det var just avsaknaden av privat ägande av produktionsmedlen, som i avgörande mening skulle komma att definiera det kinesiska samhället bara några år efter kommunisternas seger 1949. 1956 hade så gott som allt som återstod av en privat sektor av städernas ekonomi nationaliserats och jordbruket kollektiviserats och placerat ekonomierna i både stad och land under statlig kontroll. Om statligt (och ”kollektivt”) ägande av produktiv egendom, samt den uttalade principen om ”avlöning efter arbetsinsats” är avgörande tecken på socialism – och det var definitionen vid denna tid både i Beijing och på andra håll – då hade Kina mycket tidigt under Maos era blivit ett socialistiskt samhälle. 1956, då kinesiska kommunistledare från Mao Zedong till Deng Xiaoping förklarade att socialismen segrat var Kina också mycket riktigt inte mindre ”socialistiskt” än Sovjetunionen.

Precis som i Sovjetunionen åtföljdes nationaliseringen och kollektiviseringen i Kina av en intensiv satsning på industrialisering, och det är förstås kärnan i alla typer av modernisering. Men den industriella utvecklingen i Folkrepubliken, som helt försiggick under statlig kontroll, sågs till en början inte som ett mål i sig, utan som ett led på vägen mot socialism. De post-revolutionära regimerna i såväl Ryssland som Kina försökte införa socialism och modern industrialisering samtidigt och lämnade den ortodoxa marxistiska synen (om än på olika sätt) att industrikapitalism var förutsättningen för socialism. Men i många avseenden fullföljdes det socialistiska experimentet långt mer energiskt i Maos Kina än i Sovjetunionen, för, i motsats till Lenin och Stalin, var Mao motståndare till att låta den socialistiska framtiden helt få förlita sig på modern teknologi allena. Maoismen krävde att ekonomisk utveckling skulle åtföljas (egentligen föregås) av en ”permanent” process av radikal omvandling av de samhällsrelationerna och den folkliga medvetenheten. Mao förkunnade att socialistiska institutioner och kommunistiska värderingar måste skapas under just den process då de av marxismen definierade materiella grundvalarna byggdes upp. Maoismen avvisade den lättvindiga sovjetiska ortodoxin som gick ut på att produktivkrafternas utveckling mer eller mindre automatiskt skulle garantera den slutgiltiga kommunistiska utopin. Maoismen tryckte på att medlen för modern ekonomisk utveckling måste stå i samklang med de socialistiska målen och att detta måste ske här och nu. Det var en doktrin som förkunnade att det nya samhället förutsatte en ny människa och att skolningen av den socialistiska människan inte var mindre viktigt för uppbygget av ett socialistiskt samhälle än uppbygget av dess teknologiska bas. Maoismen slog därför fast att vägen till socialism inte bara hade att göra med den ekonomiska utvecklingsnivån, utan också med en reducering av ”de tre stora skillnaderna” – genom att ta sig an marxismens klassiska mål att eliminera urgamla skillnader mellan intellektuellt och fysiskt arbete, mellan arbetare och bönder, och mellan stad och land.

Ändå skulle Maos försök att bygga ett socialistiskt samhälle i ett ekonomiskt utvecklat land, trots de anmärkningsvärda framstegen i många avseenden, misslyckas genom motsättningarna



mellan Maos moderniseringsmål och hans socialistiska planer – ett nytt historiskt belägg för Karl Marx´ betoning av att socialismen bara kan byggas framgångsrikt på de materiella och samhällseliga grunder som kapitalismen står för. Precis som på andra håll, drev industrialiseringen i Kina sin egen agenda och skapade nya former av social ojämlikhet, som inte var förenliga med de socialistiska visionerna. Allt eftersom industrialiseringen fortskred uppstod nya byråkratiska och teknologiska eliter. Landsbygden exploaterades för att städerna skulle kunna industrialiseras i en allt snabbare process av ”primitiv ackumulation”. Och industrialismens värderingar om ekonomisk rationalitet och byråkratisk expertis blev dominerande sociala normer, som kom att få övertaget gentemot de socialistiska mål som industrialiseringen av Kina ursprungligen var tänkt att tjäna. Även om den maoistiska regimen mildrade dessa ojämlika tendenser, åtminstone jämfört med det sovjetiska exemplet, lyckades den inte på något sätt få stopp på dem. Industrialiseringen kräver en allt mer specialiserad arbetsdelning och i Kina, som på andra håll, ledde den nya arbetsdelningen till en ökning av, i stället för en minskning, av ”de tre stora skillnaderna”. Oavsett vad maoismen ideologiskt gjorde gällande eller försökte frammana.<sup>17</sup> Minskningen av klyftan mellan stad och land var det mest omhuldade maoistiska målet, likväl blev de faktiska ekonomiska skillnaderna mellan städerna och landsbygdsområdena större, både i relativa och absoluta tal, under Maoeran. Mellan 1952 och 1975 ökade den årliga konsumtionen per capita på landsbygden från 62 till 124 yuan (i fasta priser), medan den bland den del av befolkningen som inte var sysselsatt i jordbruket ökade från 148 till 324 yuan.<sup>18</sup>

En allvarligare skavank i det maoistiska socialistiska projektet var motsättningen mellan den kommunistiska staten och det kinesiska samhället. Ett tydligt resultat av revolutionens seger 1949 var att en mäktig centraliserad stat upprättades och att det skedde en oerhörd tillväxt av dess byråkratiska apparat. I marxistisk mening var det ironiskt (om än helt i överensstämmelse med stalinismens logik) att ju mer ”socialistiskt” Kina blev desto mer dominerande blev staten. För med exproprieringen av de egendomsägande klasserna, nationaliseringen av industrin och kollektiviseringen av jordbruket fick staten inte bara det politiska herraväldet i samhället, den fick också det ekonomiska herraväldet. Medan maoismens ideologer hyllade massornas spontanitet och kreativitet blev det maoistiska statsmaskineriet alltmer åtskilt från det samhälle som det styrde över, byråkratin blev allt större och främmande, och skillnaderna mellan styrande och styrda alltmer fördjupade. Gentemot statsbyråkratins makt låg samhället hjälplöst. Maoismen hade inget svar på dessa beklämmande uttryck för hur makten socialt var totalt underkastad den politiska makten – förutom att blåsa upp kulten kring en ledare, som gjorde anspråk på att förkroppsliga folkets kollektiva vilja. Kulten av Mao Zedong är ett av de mest extrema exemplen i historien på hur den sociala makten förfrämligats och gjorts till en fetisch av den politiska makten. Till sist stod alla monument över Mao som groteska påminnelser om ett monumentalt politiskt misslyckande.

Även om några av de socioekonomiska förutsättningarna för socialism skapades under Maos epok var det förvisso inte någon epok som präglades av den skapade de inte mindre väsentliga politiska förutsättningarna för socialismen. För socialismen kräver inte bara avskaffande av privategendom och upprättande av en nationaliserad industri. Socialismen innebär, om den ska vara meningsfull, ett system där den politiska makten utövas av hela det arbetande folket och ger det möjlighet att både kontrollera villkoren för och resultatet av sitt arbete. Det som utmärker socialismen är inte statligt ägande, utan i stället vad Marx betecknade som ”de förenade producenternas egendom”. Och den ”proletära diktatur” som så ofta framhölls under

<sup>17</sup> Om Maos sin på arbetsdelningen, se Maurice Meisner, ”Marx, Mao and Deng on the Division of Labor in History”, i Arif Dirlik och Maurice Meisner, red., *Marxism and the Chinese Experience*, Armonk, N Y, M E Sharpe, 1989, sid. 79-116.

<sup>18</sup> Riskin, *a.a.*, Tabell 10.8, sid. 241.

Maos era för att rättfärdiga den politiska despotismen handlar i själva verket om den period (enligt marxistisk teori) då den samhällseliga makt som staten lagt beslag på återförs till samhället som helhet, den tid då staten omvandlas till vad Marx omtalade som ”producenternas självstyre”. I Maos Kina var dessa elementära marxistiska politiska begrepp helt frånvarande, i såväl teori som praktik. Maoismen var en doktrin, som (även om den inte hade någon lösning) tog sig an dilemmat med att förena modern ekonomisk utveckling med de socialistiska målen, men den var ingen doktrin som erkände folklig demokrati som både nödvändig för att uppnå socialismen eller som något avgörande slutmål.

Vid två avgörande tillfällen under Maos epok restes frågan om förhållandet mellan den kommunistiska staten och det kinesiska samhället explicit och krävde en lösning. Under kampanjen med de Hundra blommorna tog Mao själv inledningsvis upp frågan om motsättningen mellan ”ledningen” och ”de ledda”, och rörelsen själv reste krav på politisk demokrati och intellektuell frihet. Men de kraven slogs ned under den häxjakt på ”högern” som följde och motsättningen mellan de styrande och de styrda förblev olöst. Kulturrevolutionen började med en bredsida mot byråkratin inom parti och stat och såg först ut att komma med löften om en demokratisk omorganisering av den politiska makten i enlighet med Pariskommunens marxistiska principer. Men de löfena skulle snabbt komma på skam och omvälvningen slutade med att det leninistiska partiets välde totalt återupprättades. Mao hade tagit initiativet till såväl de Hundra blommorna som kulturrevolutionen och bär därmed huvudansvaret för misslyckandet med att förverkliga löfena om att göra staten till samhällets tjänare och inte dess herre – och han är också ansvarig för det mänskliga lidande som båda dessa misslyckade rörelser orsakade.

Under många år, på 1960- och 1970-talet, pekade maoister på Sovjetunionen som ”negativt exempel” på byggandet av socialismen. Ändå struntade de i den uppenbara lärdom som det sovjetiska historiska exemplet förmedlar – att ”övergången till socialism” blir omöjlig utan frihet och folklig demokrati och att ekonomisk efterblivenhet och en fientlig internationell omgivning inte i det oändliga går att använda för att motivera avsaknaden av dem. Den gamla marxistiska drömmen om ”statens bortdöende” är kanske under all förutsägbar historisk framtid inte något mer än en utopisk förhoppning, men det ligger inte det minsta utopiskt i det kinesiska folkets krav på att få tillgång till sådana elementära demokratiska rättigheter som yttrande- och föreningsfrihet. Utan den sortens blygsamma inslag blir paroller om ”socialistisk demokrati”, hur glödande de än framförs, bara ihåliga ideologiska motiv för statens fortsatta dominans över samhället. Och några sådana blygsamma initiativ förekom aldrig under Maos era.

\* \* \*

Det arv Mao överlämnade till sina efterträdare var därmed både dubbelbottnat och motsägelsefullt, präglad av en djup klyfta mellan regimens progressiva samhällsekonomiska insatser och de bakåtsträvande politiska inslagen. Å ena sidan hade Mao ”skapat en nation”, som Deng Xiaoping uttryckte det, och i början av Folkrepubliken existens fullbordat många av de uppgifter som Guomindangs misslyckade borgerliga revolution inte klarat av. Maos regim skapade också vissa av socialismens förutsättningar. Den påbörjade Kinas moderna industriella revolution; den avskaffade privat ägande av produktionsmedlen, ett nödvändigt men på intet vis tillräckligt villkor för socialismen; och den höll vid liv (betydligt längre in i den post-revolutionära epoken än man hade kunnat förvänta sig) en levande socialistisk vision av framtiden. Å andra sidan höll Maos styre fast vid vad som i grunden var stalinistiska metoder för ett byråkratiskt politiskt välde; den skapade sin egen kult, ortodoxi och dogmer, och den tryckte oavslutligt ner allt som var avvikande intellektuellt och politiskt. Mao Zedong betraktade förvisso den kommunistiska byråkratin som något verkligt ont, men det enda botemedel han kunde komma på för att kontrollera sin egen skapelse var att förlita sig på sin egen per-

sonliga prestige och kraften i den egna personen. Varken på det teoretiska eller praktiska planet har Maoismen lämnat efter sig några meningsfulla institutionella skydd mot byråkratiskt välde.

I slutet av Maos era befann sig Kina således i den dimmiga historiska tillvaron av en byråkratiskt styrd samhällsekonomisk ordning, som varken är kapitalistisk eller socialistisk – och som i brist på bättre ibland fått heta ”post-kapitalistisk” eller bara ”post-revolutionär”. Maos Kina var inte kapitalistiskt eftersom man hade avskaffat kapitalismens grundförutsättning – privat ägande av produktionsmedlen. Det var heller inte socialistiskt eftersom massan av producenter, arbetare som bönder, inte hade rätt att kontrollera resultatet av och förutsättningarna för sitt arbete – och heller inte hade någon möjlighet att kontrollera staten, som alltmer stod över dem både som ekonomisk och politisk ”chef för samhället. Om Maos regim i stort sett lyckades med att fullborda det borgerliga stadiet av revolutionen var den inte i stånd att genomföra den omtalade ”övergången till socialism”. I slutet av Maos era verkade Kina

Vandra mellan två världar, en död,  
den andra ur stånd att kunna födas<sup>19</sup>

Det är högst osannolikt att dödläget hade kunnat brytas, och socialismen blomstra, om Mao och maoismen hade överlevt längre än vad man gjorde. Långt före Maos död hade maoismen tömt ut sin kreativa energi. Dess sätt att finansiera en modern industriell utveckling – i huvudsak genom exploatering av byarna – kunde inte ha varat länge till utan att helt utarma de bönder, som egentligen försett kommunisterna med maken. Kulturrevolutionen, Maos sista masskampanj, hade svikit sina uttalade mål och i tomrummet efter debaclet återstod bara en politiskt desillusionerad befolkning. Besvikelsen skulle snart åtföljas av cynism, när ett utmattat folk på avstånd iakttog de bysantinska politiska strider och palatsintriger, som rasade på 1970-talet och gav en så grotesk prägel åt det sista kapitlet i Maoepokens politiska historia. Maoismen visade sig oförmögen att komma med några verkliga botemedel på den folkliga politiska obehagskänslan och den ekonomiska kris som tornade upp sig. Ett folk som blivit cyniskt och politiskt apatiskt gick inte längre att få liv i med gamla revolutionära paroller och ideologiska uppmaningar. Läget i Kina under Maos sista år krävde en ny kurs, men en försvagad Mao Zedong och en alltmer förstelnad maoism klarade inte av att lyfta fram de idéer och den inspiration som krävdes för att blåsa nytt liv i revolutionen.

På sätt och vis hade maoismen sått fröna till sin egen undergång. Det som kom att hyllas som Mao Zedongs tänkande var en doktrin formad i de mest efterblivna områdena på landsbygden i ett av världens mest efterblivna länder; under maoismens baner hade bondeupprorets styrkor organiserats för att genomföra den största av moderna revolutioner. Efter att ha uppnått politisk framgång gick de segerrika revolutionärerna in för att både modernisera det vidsträckta land de tagit makten över och göra det socialistiskt. Vad gäller moderniseringen måste de få beröm för många slående framgångar, särskilt med tanke på den enorma uppgift de stod inför. De skapade en modern nationalstat, införde ett modernt utbildningssystem och tog de första stegen på den moderna industriella och teknologiska omvandlingen av Kina.

Men maoismens politiska metoder och ideologi fortsatte att avspegla många av dragen från den efterblivna omgivning där doktrinen fötts – och de metoderna och sättet att tänka blev alltmer otidsenliga när det gällde att modernisera ett Kina som alltmer bestod av generationer mer och mer främmande för de primitiva lantliga förhållanden som format revolutionen och mentaliteten hos många av ledarna för den. I många avseenden fortsatte maoismen att präglas av födelsemärkena av just den efterblivenhet den hade ställt sig uppgiften att eliminera. Och i den mån Maos regim lyckades modernisera Kina blev maoismen allt mindre i samklang med

<sup>19</sup> Matthew Arnold, ”Stanzas from the Grand Chartreuse”, *The Poems of Matthew Arnold*, Kenneth Allott, New York: Barnes & Noble, 1965, sid. 288.

moderna kinesiska förhållanden. Det var därför oundvikligt att Maos efterträdare, förr eller senare, skulle avfärda mycket av det som var mest utpräglat ”maoistiskt” i den politik och ideologi grundaren av Folkrepubliken stått för.

## 22. Deng Xiaopings uppgång och kritiken av maoismen

Epoken efter Mao började under täckmantel av en maoistisk fasad. Hua Guofeng, som lett ”krossandet av de Fyras gäng” i början av hösten 1976,<sup>1</sup> installerades omedelbart som ny ordförande för det kinesiska kommunistpartiet; detta legitimerades enbart av påståenden om att Mao Zedong på sin dödsbädd skulle ha gjort vissa ”arrangemang”. Den officiella pressen återgav upprepade gånger den papperslapp, som Mao skulle ha gett Hua. ”Med dig i ledningen kan jag vara lugn”, uppgavs Mao ha präntat ned. Under sin korta maktperiod gjorde Hua allt för att imitera sin föregångare, inte bara beträffande politisk stil och retorik utan också i klädsel och fysisk framtoning. Porträtt av Hua sattes upp på alla offentliga platser och hängdes alltid upp bredvid porträtt av den bortgångne ordföranden. Den nya regimen snålade heller inte på några offentliga medel för att bygga ett enormt mausoleum på Tienanmentorget, där Maos balsamerade kropp placerades för gott i en kristalllåda, så att, som det hette i det makabra tillkännagivandet, ”folkets breda massor för alltid ska kunna hylla hans kvarlevor”.

För att kunna visa kontinuiteten med Maos ekonomiska politik inkallade Hua en rad konferenser om jordbruket, det område där han skurit sina första politiska lagrar under ”den socialistiska högvattenperioden” 1955-56. Konferenserna hölls under den gamla parollen ”lära av Dazhai”, den brigad som Mao lyft fram som exempel på jämlikhetens och självtillitens dygder. I början av 1977 förband sig Hua, och en del andra av Maos lojala anhängare, något förhastat ”att stödja alla möjliga politiska beslut som Mao fattat” och ”orubbligt följa alla tänkbara instruktioner från Ordförande Mao”. Den sortens högtidliga förbindelser gjorde att Hua Guofeng och hans anhängare började kallas ”Allt möjligt”-fraktionen, den nedsättande etikett deras politiska motståndare skulle börja använda.

Men Hua Guofengs urval av den bortgångne Ordförandens ”instruktioner” var selektivt. Efter att omsorgsfullt ha byggt upp en politisk maoistisk fasad började han, om än långsamt och försiktigt, att överge den politik som hade förts i slutet av Maos epok och i stor utsträckning återgå till 1950-talets maoism. De första förändringarna kom inom kultur och utbildning, där de nu fängslade i de Fyras gäng haft störst inflytande. Den gamla maoistiska parollen om att ”låta hundra blommor blomma” återupplivades och den nya regimen kunde göra sig av med de mest upplysningsfientliga inslagen från den kulturrevolutionära tiden. Tidigare förbjudna teaterpjäser, operor och filmer kunde åter sättas upp. Kulturella och akademiska publikationer, som legat i träda sedan 1966 fick åter ges ut och fick sällskap av en växande mångfald nya tidskrifter och tidningar. Ett speciellt märkbart inslag i det kulturella tövädret tiden efter Mao var mängden noveller, där unga författare skildrade sina upplevelser under kulturrevolutionen – ”den sårade generationens litteratur” som den fick heta. Med hänvisning till det heliga maoistiska påbudet om att ”låta utländska saker tjäna Kina” satsade regeringen på internationellt kulturutbyte, uppmuntrade nyöversättningar av västliga litterära klassiker och tog avstånd från den utlänningsfientliga ängslan för ”borgerlig” smitta utifrån som kvävt det konstnärliga livet i mer än ett decennium. Intellectuella som fängslats eller skickats iväg för att arbeta i avlägsna områden på landsbygden, eller som tystats på annat sätt före eller under kulturrevolutionen, rehabiliterades i det tysta. Sakta fick de under åren 1977 och 1978 återvända till städerna och återuppta sitt arbete där.

Med liberaliseringen på kulturens område följde också en ny utbildningspolitik, eller, för att vara mer exakt, en återgång till vad som hade rått tidigare. Även om Hua i sina tal fortsatte att hylla kulturrevolutionen började han riva upp många av de egalitära reformer som omvälvningarna lett till. Därmed inleddes den process, som snart skulle leda till att det elitistiska utbildningssystem som byggts upp på 1950-talet var fullt ut återinfört. Den nya politiken inom

<sup>1</sup> Om Gängets fall, se kapitel 20 ovan.

kultur och utbildning syftade till att bygga upp stöd bland intellektuella för Huas regim och för de ”Fyra moderniseringarna”, ett begrepp som snabbt införlivades med nya grundsatser för parti och stat. Hua Guofeng, en som tjänat på kulturrevolutionen och iklätt sig maoistisk skrud, fick dock inte många nya politiska anhängare. Men hans politik gav nytt självförtroende åt städernas intelligentsia, där de flesta hyste anti-maoistiska åsikter och snart också skulle ge uttryck för dem.

Huas regering försökte mildra missnöjet bland arbetare och bönder men även bland intellektuella. Anställda vid statliga företag fick en tioprocentig löneförhöjning den 1 oktober 1977, på Folkrepubliken 28-årsdag. Detta var delvis tänkt som kompensation för införandet av striktare former av ”vetenskaplig företagsledning” och stramare arbetsdisciplin. Och samtidigt som den maoistiska Dazhaimodellen hyllades i den officiella ideologin började den statliga jordbrukspolitiken i praktiken tillåta större privata jordlotter som tillskott till produktionen och uppmuntra tillväxten av marknader på landsbygden.

Hua Guofeng försökte ge sitt bidrag till Folkrepubliken historia som någon som stod för ekonomisk modernisering. Hans ekonomiska förslag förgylldes av rikliga inslag av maoistisk retorik med särskild tonvikt på Maos texter från tiden före Stora språnget. Bilden av Zhou Enlai lyftes ständigt fram för att göra de Fyra moderniseringarna populära. Men Huas ekonomiska program baserades i huvudsak på de politiska dokument som Deng Xiaoping hade lagt fram för Statsrådet på hösten 1975, även om Deng inte gavs något erkännande. 1977 ökade Huas regering kraftigt inköp av modern teknologi från de utvecklade kapitalistiska staterna, vilket Deng föreslagit två år tidigare. Detta finansierades i huvudsak genom export av kol och olja. Stor vikt lades vid att snabbt få tillgång till modernt teknologiskt kunnande och utbildning av en teknologisk intelligentsia och då var återinförandet av det system inom den högre utbildningen som varit rådande före kulturrevolutionen en förutsättning. Planer gjordes för att mekanisera jordbruket. Inom industrin ökades både produktiviteten och produktionen genom en kombination av strängare arbetsregler på fabrikerna och ökade materiella incitament för arbetarna.

En avspegling av tidens vindar var att de ekonomiska planerna från 1950-talet åter dök upp, de hade satts på sparlåga under den senare delen av Maos era. Den politiskt mest betydelsefulla bland dem var Chen Yun, en av dem som utformat den första femårsplanen 1953-57 och som förespråkade marknadsmekanismer som komplement till statlig planering.

Hua Guofengs mest ambitiösa försök att fullborda de Fyra moderniseringarna var hans Tioårsplan – för åren 1976-85 – som försenat presenterades i februari 1978. Det var en lätt reviderad version av ett dokument som Statsrådet hade diskuterat 1975 (då det organet verkade under ledning av Deng Xiaoping) och planen talade om en ny kraftig satsning på tung industri i enlighet med den frenesi som hade rått under första femårsplanen. 1985 skulle cirka 120 gigantiska industriprojekt stå färdiga, bl a enorma stål- och järnkomplex, olje- och gasfält, kolgruvor, kraftverk, järnvägar och hamnar.<sup>2</sup> Hua förutsade att Kinas industri år 2000 skulle börja närma sig den som kunde uppvisas av de mest utvecklade länderna i världen. Men Hua kunde inte förklara hur man skulle skaffa fram de enorma ekonomiska resurser, som den nya satsningen på industrialisering krävde. Inte heller tog han itu med den ekonomiska obalans eller andra ekonomiska problem som ärvts från Maos epok. Huas moderniseringsprogram visade sig ekonomiskt ogenomtänkt och måste snart överges.

<sup>2</sup> Hua Kuo-feng [Hua Guofeng], ”Report to the Fifth National People’s Congress”, 26 februari 1978, *Peking Review*, 10 mars 1978, sid. 7-40. Huas ”Rapport” skisserade Tioårsplanen i allmänna termer medan senare tillkännagivanden från regeringshåll uttalade mer konkreta målsättningar och mål. För en insiktsfull och detaljerad analys av planen, se Chu-yuan Cheng, ”The Modernization of Chinese Industry” i Richard Baum, red., *China’s Four Modernizations: The New Technological Revolution*, Boulder, Colorado: Westview Press, 1980, sid. 21-48.

Den misslyckade Tioårsplanen var en orsak till Hua Guofengs politiska död. En annan var Deng Xiaopings växande makt och ökande popularitet. Under sin tredje politiska uppgång (och andra återuppståndelse) var han fast besluten att göra epoken efter Mao till något definitivt post-maoistiskt.

### Deng Xiaopings triumf

Deng Xiaoping var den siste betydelsefulla medlemmen av den framstående Fjärde maj-generationen bland de kinesiska kommunistledarna.<sup>3</sup> Han hade varit aktiv i partiet sedan 1920-talets början och hans långt ifrån obetydliga bidrag till den kommunistiska revolutionen – och hans medlemskap av Maos fraktion – skaffade honom en hög position i den efter-revolutionära ordningen. 1956 stod han jämte Liu Shaoqi och svarade för en av de båda viktigaste rapporterna till KKP:s åttonde kongress, den enda partikongress från tiden efter 1949, vars anda och ideologi skulle hyllas under åren efter Mao. Samma år utnämndes Deng också till partiets generalsekreterare, vilket gav honom avsevärd kontroll över KKP:s organisatoriska apparat och gjorde det möjligt för honom att stärka de nära banden med politiska och militära ledare som han skapat under den revolutionära perioden. Men ett decennium senare, under kulturrevolutionen, blev Deng Xiaoping stämplad som ”den andre person i ledande ställning som slagit in på den kapitalistiska vägen” och skickades att arbeta på en traktorfabrik i Jiangxi-provinsen, långt från Beijing. Genom Zhou Enlais beskydd och med Mao Zedongs samtycke, återkallades han 1973 till Beijing och återfick sina höga officiella poster – utan det sedvanliga kravet på att erkänna sina tidigare politiska misstag. Deng etablerade sig snabbt som den döende Zhous självklara efterträdare – bara för att några månader efter Zhous bortgång än en gång bli avsatt som ”en obotlig kapitalistfarare”, då han blev beskyddad för att ha legat bakom Tiananmenincidenten i april 1976.<sup>4</sup> Deng förföljdes av de Fyras gäng under de sista dystra månaderna av Maos välde och flydde till södra Kina, där hans gamla bundsförvanter inom Folkets befrielsearmé försåg honom med en tillflyktsort. Hans politiska beslutsamhet var inte förminskad och den 72-åriga Deng smidde planer för sin återkomst till Beijing och ska rent av ha haft planer på inbördeskrig om nödvändigt.<sup>5</sup> Men med Mao Zedongs död i september 1976 och ”krossandet av de Fyras gäng” i oktober låg en fredlig väg öppen för Dengs andra politiska återuppriktelse.

För att Deng Xiaoping skulle kunna återfå sina höga positioner inom parti och regering, och erövra den diktatoriska makt som skulle göra honom till Kinas ”högste ledare” fordrades att den politiska koalitionen som hade avlägsnat de Fyras gäng bröts sönder. Ledare för den bräckliga alliansen var Hua Guofeng, som lät kuppen i oktober 1976 och etablerat sig som ordförande för kommunistpartiet och nummer ett inom statsrådet, något som gjorde honom till efterträdare till både Mao Zedong och Zhou Enlai. De händelser som skulle leda till Dengs uppgång och Huas nederlag utspelades under en tvåårsperiod och verkställdes av Deng på ett

<sup>3</sup> Deng var född 1904 i en välbärgad lågadlig familj i Sichuan-provinsen och kvalificerade sig nätt och jämt till den berömda Fjärde maj-generationen. Vid Fjärde maj-händelserna 1919 var han fortfarande i tonåren men påverkades ändå av tidens radikala politiska och intellektuella strömningar. 1923 for han till Frankrike för arbete och studier. Där gick han med i den franska avdelningen av det kinesiska kommunistpartiet, som då leddes av Zhou Enlai.

<sup>4</sup> Se Kapitel 20 ovan.

<sup>5</sup> Deng uppges ha sagt till sina anhängare: ”Endera går vi med på att bli slaktade och låta partiet och landet urarta, låta det land som grundades av själ och hjärta hos våra proletära revolutionärer ur den gamla generationen bli krossat av dessa fyra [dvs. de Fyras gäng] ... eller också får vi ta upp kampen mot dem ... Om vi segrar går allt att lösa. Om vi förlorar kan vi bege oss upp i bergen i resten av våra liv eller hitta skydd i andra länder och vänta på en ny möjlighet. I nuläget kan vi åtminstone använda styrkan hos militärområdena i Kanton, Fuzhou och Nanjing och slåss mot dem ...”. Citerat i Roger Garside, *Coming Alive: China after Mao*, New York: Mentor, 1982, sid. 130.

både sofistikerat och hänsynslöst sätt, utan att det ledde till den ”omfattande och turbulenta” politiska och sociala kamp, som han nu beklagade så mycket.

Dengs politiska framgång handlade om mer än styrkan hos hans personlighet och skickliga politiska taktik. Han hade stöd av de flesta av partiets äldre ledare, många av dem var långvariga bundsförvanter till honom. Lika viktigt var det breda stöd han åtnjöt bland militära befälhavare, vilket till en del var en politisk frukt av de nära band som han hade odlat med officerare inom Röda armén under de revolutionära åren. Dengs uppfattning att kommunistpartiet strikt skulle följa sina leninistiska organisatoriska principer och att politisk befordran skulle ske under ordnade former – ”steg för steg” och inte ”per helikopter” som han uttryckte det – tilltalade både idealen och egenintresset bland veteranerna inom parti och armé. Efter oredan under kulturrevolutionen och dess efterdyningar var löftet om byråkratisk ordning och samhällelig stabilitet oerhört tilltalande för högt uppsatta, både civila och militärer, och efterhand började de se Deng som sin naturlige ledare.

Förutom byråkrater på hög nivå, gamla kadrer och generaler kunde Deng också räkna de flesta intellektuella till listan över anhängare. Allt sedan åttonde partikongressen 1956 hade han försvarat de intellektuellas samhälleliga intressen.<sup>6</sup> Och i sina politiska dokument 1975 hade Deng lovat de intellektuella en framträdande och lönsam roll i genomförandet av de Fyra moderniseringarna med löften om högre status och större yrkesmässig självständighet. Helt följdriktigt såg de flesta intellektuella Deng som den legitime efterträdaren till den dyrkade Zhou Enlai.

Deng Xiaopings politiska ambitioner vilade således på en stark och uttrycksfull bas av socialt och politiskt stöd. Men det som skapade dynamik runt Dengs politiska koalition var frågan om kulturrevolutionen – och de överlevande offrens brinnande intresse av att få rättvisa och vedergällning. Att Deng själv varit ett av offren för oron, rent av offer två gånger, skaffade honom sympatier och stöd bland de miljontals som fått lida under det gångna decenniet. Partikadrer som utsatts för angrepp, blivit förödmjukade och ”störtade” drogs till honom; intellektuella som tystats och förföljts; desillusionerade f d rödgardister som kände sig svikna av Maos slingrande politiska kurs och såg sig som medlemmar av ”en förlorad generation”; miljontals unga som skeppats ut på landsbygden; samt miljontals vanliga medborgare som utsatts för olika fysiska och psykiska övergrepp. Alla dessa uppfattade Deng som den som skulle kunna stå för ”en revidering av orättvisa domar”.

\* \* \*

Just där Deng Xiaoping förfogade över enorma politiska tillgångar tyngdes Hua Guofeng av en ödesdiger politisk belastning. Medan Deng åtnjöt stöd av höga ledare inom Kinas mäktiga militära och civila byråkrati kunde Hua, som hade stigit i graderna under kulturrevolutionen, bara förlita sig på en långt mindre betydande sektor inom byråkratin – den formlösa grupp av främst byråkrater på lägre nivå, som vunnit på den kaotiska tiden. Deng skaffade sig ett brett folkligt stöd, i varje fall i städerna, genom löftet att han skulle rätta till felen under kulturrevolutionen, medan Hua varken hade någon verklig bas inom byråkratin eller något betydande folkligt stöd i samhället i stort. Egentligen var det just hans avsaknad av makt och anseende som hade gjort honom till en mer eller mindre godtagbar kandidat för att hålla i den splittrade byråkrats intressen under den osäkra tid som följde på Mao Zedongs död – och att leda utrensningen av de Fyras gäng, som ju sett ut att hota etablerade byråkratiska intressen. Han var den som tillfälligt fyllde tomrummet efter Mao och Zhou Enlai, men hade nästan inga av dessa bådas goda sidor och föga lämpad för såväl rollen som revolutionär eller som statsman. Hua försökte klamra sig fast vid de höga poster som han av en tillfällighet tillskansat sig

<sup>6</sup> Se Kapitel 17 ovan. [ ingår ej i denna översättning ]



genom att hänvisa till arvet efter Mao och arvet efter kulturrevolutionen – men detta skedde vid en tidpunkt då Maos aura började blekna och kulturrevolutionen började utsättas för öppen kritik. Arvet från den senare delen av Maos era, det enda som Hua Guofeng kunde göra anspråk på vad gällde politisk legitimitet, blev en kvarnsten om hans hals; han kunde varken göra sig av med den under den tid som följde efter Mao, eller överleva med den kvar.

Hua Guofengs politiska frånfälle påskyndades av hans politiska misstag. Han fortsatte envist ända till slutet av december 1976 att driva en kampanj (ursprungligen en idé av de Fyras gäng) med kritik av Deng Xiaopings ”kontrarevolutionära revisionistiska linje” – långt efter att detta hade blivit en politisk anakronism. Efter att ha gjort sig av med de Fyras gäng inledde han en utrensning av deras påstådda ”dolda anhängare” och försvagade därigenom allt potentiellt stöd inom parti- och regeringsbyråkratin. Huas politik med ”Hundra blommor” skapade utrymme för framväxten av anti-maoistiska (och Deng-vänliga) uppfattningar i städerna. Hans dåligt genomtänkta, och snart övergivna, Tioårsplan tydde på inkompetens. Inte heller Huas bleka personlighet eller hans tunna politiska referenser kunde förse de höga officiella titlar han ärvt med något innehåll. Han klarade följaktligen inte av att stå emot kraven från högt uppsatta partiledare, uppbackade av den växande styrkan hos den allmänna opinionen i de större städerna, på att Deng Xiaoping skulle få en post i regeringen. Sommaren 1977 återfick Deng formellt de positioner inom parti och stat som han innehaft före sitt andra fall från makten i april 1976 och han etablerade sig snabbt som en av landets tre främsta ledare – tillsammans med Hua och försvarsminister Ye Jianying.

När Deng Xiaoping väl hade återfått en plats i närheten av toppen på den politiska hierarkin var han inte villig att dela makten med Hua Guofeng – som ju, och det hade han inte glömt bort, stigit uppåt under kulturrevolutionen då Deng själv blivit förödmjukad och utrensad. Han var nu fast besluten att skaffa sig den högsta makten för egen räkning. Bakom den sedvanliga fasaden utåt av ”enhet och stabilitet” bröt en ny strid ut i politbyrån mellan Dengs självutnämnda ”Praktiska” grupp, som antagit den något banala men politiskt kraftfulla parollen ”praktiken är enda kriteriet på sanning” och dem som i förklenande mening etiketterades som ”Vad som helst”, under ledning av Hua Guofeng.

Hela året 1978 ökade Deng Xiaopings makt och popularitet. En pågående utrensning av ”vänstern” inom byråkratin skapade utrymme för Dengs gamla och nya politiska bundsförvanter. Han odlade framgångsrikt kontakterna med intellektuella, lovade dem större materiella fördelar och högre social status, slut på politiskt misstänkliggörande, snabb utveckling av vetenskap och teknologi, yrkesmässig självständighet, och en starkare ställning i ett moderniserat högre utbildningssystem.<sup>7</sup> Han antydde också omfattande ekonomiska reformer och politisk demokratisering.

Dengs makt stärktes ytterligare av att veterankadrer återkom. De hade haft officiella poster på 1950-talet och nu stärktes deras position och självförtroende av ”rehabiliteringen” av många av Maos gamla politiska fiender, som hade fällts under kulturrevolutionen och tidigare. Bland de rehabiliterade återfanns 100 000 politiska fångar – intellektuella, partikadrer och andra – som suttit inspärrade eller befunnit sig i politisk onåd sedan anti-höger-kampanjen 1957.<sup>8</sup> De släpptes fria i all tysthet i juni 1978; det omtalades aldrig utåt att det var Deng Xiaoping som hade lett häxjakten mot dem under repressionen 1957.

Under 1978 förekom mycket ”upphävande av domar”, men ingen mer dramatisk och med större politisk betydelse än partiets nya bedömning av Tienanmenhändelserna den 5 april

<sup>7</sup> För urbildningen av hans appell till intellektuella, se Teng Hsiao-p'ing [Deng Xiaoping], ”Speech at the Opening Ceremony of the National Science Conference”, 18 mars 1978, *Peking Review*, 24 mars 1978, sid. 9-18.

<sup>8</sup> För en livfull skildring av den odyssey som ett av de mer kända offren gjorde, den välkände författaren Ding Ling, se Jonathan Spence, *The Gate of Heavenly Peace*, New York: The Viking Press, 1981, särskilt sid. 335-69.

1976. De hade vid den tiden officiellt fördömts som ”kontrarevolutionärt agerande” och utgjort förevändning för att avlägsna Deng Xiaoping från regeringen, hans andra fall från makten. Men hösten 1978 avsattes Wu De, borgmästare i Beijing och den som 1976 gett order om att sätta in milisen på torget nedanför Himmelska fridens port, och protesterna på Tienanmen döptes om till ”en revolutionär händelse”. Den officiella pressen hyllade nu hjältemodet hos de demonstranter, som två och ett halvt år tidigare hade samlats på Tienanmentorget. Under den tid som hade förflutit mellan partiets båda ställningstaganden hade händelserna på Tienanmen fått enorm symbolisk betydelse som uttryck för ett folks trängtan efter demokrati mot en despotisk stat. Det som unga dissidenter 1976 bevarat som ”Femte aprilrörelsen” återkom nu i början av 1978 i form av väggtidningar på gatorna i Beijing. Leden av unga aktivister (till största delen f d rödgardister och unga arbetare) betecknade demokrati som ”den femte moderniseringen” och uppmuntrades av att partiet upphävt sin tidigare ”dom” om Tienanmenincidenten. Demokratiaktivisterna uppmuntrades ytterligare av att man kände sig ha stöd av Deng Xiaoping och hans allierade. I slutet av 1978 var gatorna i centrala Beijing fyllda av politiska möten och sammankomster. Allt djärvare väggtidningar började fördöma orättvisorna under Maoperioden, framför allt under kulturrevolutionen, krävde att de ”maoister” som fortfarande satt i politbyrån skulle bort och krävde mänskliga rättigheter, ett socialistiskt rättssystem och ett demokratiskt politiskt system. Det var en tid av upprymdhet och stora förhoppningar.

Allt eftersom Demokratirörelsen, som den skulle bli känd som, växte runt torget nedanför Himmelska fridens torg samlades partiledarna i sina möteslokaler ovanför Tienanmentorget till en ”arbetskonferens” för att förbereda tredje plenum med partiets elfte centralkommitté, som formellt ägde rum 18-22 december 1978. Det skulle visa sig vara ett avgörande tillfälle i Folkrepublikens historia.

Tredje plenum blev en avgörande, om än inte total, triumf för Deng Xiaoping och hans ”praktiska fraktion”. Tillräckligt många av Dengs anhängare blev invalda i centralkommittén och politbyrån för att i praktiken ge honom kontroll över båda organen, och därmed över partiet som helhet. De flesta av dem som stämplats som ”Vad som helst-fraktionen” fick tills vidare behålla sina formella positioner i partiet, men de blev av med sina mer betydande politiska och ekonomiska uppdrag. Partiets ordförande Hua Guofeng kom ut från partimötena i december 1978 med sina titlar i behåll, men inte makten. Hua tvingades till ”självkritik” och kunde nu inte utträta mer än ceremoniella uppdrag under Dengs ledning – tills han 1981 tvingades uppge alla sina politiska titlar, ett bra tag efter att han hade blivit av med sin makt-position.

Det mest omtalade resultatet av tredje plenum var beslutet att ”lägga över tyngdpunkten i partiets arbete på socialistisk modernisering”. Det var inget nytt begrepp men det försågs nu med ny betydelse: det innebar nu, enkelt uttryckt, att allt skulle underordnas frågan om ekonomisk utveckling. I enlighet med detta förklarade centralkommittén att klasskampen var över, eller i varje fall allt som hade med ”turbulens” och ”masskaraktär” att göra. Därmed hoppades man kunna få till stånd den sociala och politiska stabilitet, som skulle underlätta genomförandet av de Fyra moderniseringarna. Tredje plenum förordade också att man skulle förena ”reglering via marknaden” och ”reglering via planen” vilket var det första politiska godkännandet av de reformer i kapitalistisk riktning som skulle dominera historien under Dengs epok.

Deng Xiaoping följde upp sin triumf vid tredje plenum med en triumfartad rundresa i USA i slutet av januari 1979 för att markera det officiella upprättandet av diplomatiska relationer mellan de båda länderna, tre decennier efter grundandet av Folkrepubliken. Deng hade råkat bli den som tjänade på den diplomati av realpolitisk karaktär, som Mao Zedong och Zhou Enlai (tillsammans med Richard Nixon och Henry Kissinger) hade inlett sju år tidigare och detta bidrog till att ytterligare stärka hans redan avsevärda prestige både hemmavid och

utomlands. Mindre tilltalande var Dengs arroganta offentliga hotelser om att ”lära Vietnam en läxa”. Den 17 februari, kort efter att han återvänt från USA, invaderade den kinesiska armén Vietnam. Förevändningen var Vietnams ockupation av Kampuchea (Kambodja) och störetandet av den kinesistödda (och folkmordsinriktade) Pol Pot-regimen. Efter flera veckor av blodiga men resultatlösa strider retirerade de kinesiska trupperna nesligt. Kinas Vietnamkrig krävde ett högt pris mänskligt och ekonomiskt på båda sidor och fläckade bilden internationellt av den nya Dengregimen. Den enda lärdom som invasionen stod för var att Folkets befrielsearmés militära effektivitet hade sjunkit avsevärt.<sup>9</sup>

### Demokratirörelsen 1979-1981

Deng Xiaoping skulle snart upptäcka att han hade fiender såväl på hemmaplan som i Vietnam. De demokratiaktivister som hade stöttat Deng under hans väg mot makten i slutet av 1978 blev i början av 1979 inte bara fler till antalet utan också mer militanta. Många var f d rödgardister som nu nått 30-årsåldern, självlärda medlemmar av ”den förlorade generationen” som var sysselsatta med en rad olika vanliga jobb. Få var studenter; så gott som inga äldre intellektuella anslöt sig till eller stödde rörelsen öppet. Ändå skulle de unga aktivisterna, uppmuntrade av Dengfraktionens löften om ”socialistisk demokrati” och ”socialistiskt rättssystem” ge prov på storartad intellektuell kraft och organisationsförmåga och snabbt skapa egna halvpolitiska föreningar och ge ut ett växande antal stencilerade tidningar. Den demokratiska jäsningen spred sig snabbt från Beijing till andra stora städer och viktiga centra på landsbygden.

Även om huvuddelen av medlemmarna av Demokratirörelsen hade stött Deng Xiaopings satsning på att ta makten 1978, och i början av 1979 fortfarande trodde att Deng skulle ställa sig bakom en demokratiseringsprocess, så hade de i högsta grad leninistiska ledarna för regimen efter Mao inga tankar på att godta en rörelse som opererade utanför kommunistpartiets organisatoriska kontroll. Och framför allt tänkte de inte tolerera oberoende grupper som kunde bli potentiella verktyg för att ge uttryck åt ett bredare socialt missnöje, i synnerhet inte vid en tidpunkt då miljontals arbetslösa och missnöjda ungdomar som hade skeppats ut på landsbygden illegalt började återvända till städerna. I motsats till de äldre intellektuella, som drog fördel av den kulturella och intellektuella liberalisering som inletts, stod de flesta av de unga demokratiaktivisterna för en kompromisslös anti-auktoritär hållning. De avvisade partiets envisa fasthållande vid monopol på politisk ledning och anspråk på ideologisk ofelbarhet. En del av dem blåste liv i den gamla ”ultra-vänster”-uppfattningen från kulturrevolutionens glansdagar om att Kina styrdes av en privilegierad ”byråkratisk klass”.

Repressionen inleddes tidigt våren 1979 när regeringen förbjöd icke officiella tidningar och organisationer och började arresterade ledarna för dem. En av de första som arresterades var Wei Jingsheng, redaktör för tidningen *Utforskning*, som var kritisk till såväl Deng Xiaoping som Mao Zedong, och författare till den berömda väggtidningen ”Femte moderniseringen – Demokrati och annat”. Förutom att ha gjort sig skyldig till politiska och ideologiska brott anklagades han också för att ha vidarebefordrat militära hemligheter om Kinas invasion i Vietnam till utländska journalister. Wei var också mycket riktigt en av bara en handfull kinesiska medborgare som protesterat mot invasionen av Vietnam. Efter en rättegång som varade en dag i oktober 1979 dömdes han till 15 års fängelse. Han skulle få sällskap av många andra under de två närmaste åren.

Under repressionen fördömde Deng Xiaoping, som nu satt säkert som landets ”högste ledare”, sina tidigare demokratiska allierade som anarkister och brottslingar och, värst av allt,

<sup>9</sup> För en kortfattad men utmärkt redogörelse för orsakerna till och resultaten av invasionen, se Daniel Tretiak, ”China’s Vietnam War and Its Consequences”, *The China Quarterly*, n° 80, december 1979, sid. 740-67.

anklagade dem för att ha återupplivat de skadliga politiska metoderna från kulturrevolutionen. Följaktligen krävde Deng ett upphävande av de ”fyra stora friheterna” – rätten att ”tala öppet, fritt lufta sina åsikter, anordna stora debatter, och skriva väggtidningar” – som på Maos rekommendation i januari 1975 hade tillfogats i konstitutionen. Även om dessa i grundlagen baserade rättigheter sällan hade respekterats i praktiken, ens på papperet, såg Deng dem som obehagliga påminnelser om attackerna på kommunistpartiet under kulturrevolutionen.<sup>10</sup> Och samtidigt som regeringen 1979 och 1980 var fullt upptagen med att stifta nya lagar, bevis på ”socialistisk demokratisering” hette det officiellt, skickades många av dem som varit aktiva i Demokratirörelsen iväg till arbetsläger efter administrativa dekret.

I stället för Maos ”fyra stora friheter” utropade Deng de ”fyra grundläggande principerna: att hålla fast vid den socialistiska vägen, proletarietets diktatur, kommunistpartiets ledande roll samt marxismen-leninismen-Mao Zedongs tänkande”.<sup>11</sup> Av dessa var partiets ledande roll den viktigaste principen, fastslog Deng. Och i själva verket skulle den visa sig vara den enda bestående.

Våren 1981 hade den en gång blomstrande Demokratirörelsen försvunnit från scenen. De flesta av ledarna satt fängslade och de få aktivister som fortfarande befann sig på fri fot hade hamnat i en osäker underjordisk tillvaro. Rörelsen hade ju heller aldrig fått något större folkligt stöd, delvis på grund av den allmänna avpolitiserings som regimen efter Mao gynnat. För att fylla det ideologiska och politiska tomrummet hos en befolkning som blivit cynisk under det decennium kulturrevolutionen pågått hade Dengs regering inte lagt fram några nya sociala eller politiska ideal, utan ganska rakt på sak bara lovat bättre materiella förhållanden, uppmuntrat medborgarna att köpa de många nya konsumtionsvaror som börjat dyka upp på hyllorna i varuhusen och satt upp reklam på de platser som tidigare innehållit revolutionära paroller. Demokratirörelsens fränfalle ledde inte till några större protester, eller ens något större intresse. Den blev ett offer både för statens repression och den utbredda politiska apatin. Den mest talande tystnaden stod Kinas intellektuella för.

Medan Demokratirörelsen trycktes ned befäste Deng Xiaoping kontrollen över parti- och statsbyråkratin i toppen. Han avlägsnade metodiskt alla som betraktades som anhängare till Mao från alla maktpositioner och ersatte dem med medlemmar av den egna fraktionen. De flesta av de återstående i ”Vad som helst-fraktionen” blev utrensade vid centralkommitténs möte i februari 1980. Bland dem Wang Dongxing, den tidigare chefen för den militära elitstyrkan 8341 som arresterat de Fyras gäng 1976, och Chen Yonggui, bondeledaren för den en gång så prisade Dazhaibrigaden som Mao lyft upp till politbyrå under kulturrevolutionen. De ”vänsteranhängare” som fick gå ersattes med partiveteraner som stämplats som ”höger-element” under kulturrevolutionen. Ett slående exempel, och ett tecken på tidens politiska stämningar, var att Liu Shaoqi, leninisten par excellens i kommunismens historia i Kina, postumt återinvigdes i KKP vid en ceremoni som gavs stor uppmärksamhet och där Deng Xiaoping höll ett viktigt tal. Utrensningen av Liu under kulturrevolutionen fördömdes som ”den största komploten vårt parti någonsin upplevt”.

<sup>10</sup> Dengs krav på att de ”fyra stora” skulle avskaffas kom i ett tal vid en arbetskonferens i partiet i januari 1980. Se ”The Present Situation and the Tasks Before Us”, *Selected Works of Deng Xiaoping*, sid. 224-58. I augusti 1980 lydte Femte Nationella Folkkongressen och tog bort ”de fyra stora” ur statens konstitution. Dessutom tog kongressen också bort den paragraf som gav arbetarna rätt att strejka, en annan konstitutionell ”rättighet” som sällan använts. Deng fortsatte sin gallsprängda attack mot resterna av Demokratirörelsen i ett tal vid ett partimöte den 25 december 1980. Han bemödade sig då särskilt om att fördöma uppfattningen att Kina styrdes av en privilegierad ”byråkratisk klass”. *FBIS Daily Report*, 4 maj 1981, sid W8, samt *Issues and Studies*, Taipei, juli 1981, sid. 115-16.

<sup>11</sup> Deng Xiaoping, ”Uphold the Four Cardinal Principles”, tal den 30 mars 1979, *Selected Works of Deng Xiaoping*, sid. 166-191.

Den politiska begravningen av Hua Guofeng skedde under respektfulla men pragmatiskt effektiva former. Som belöning för sitt politiska samarbete (och för att utåt ge sken av enighet) hade Hua i flera år efter det att makten reellt låg i Deng Xiaopings händer fått behålla de officiella titlar han ärvt av Zhou Enlai och Mao Zedong. I september 1980 fick han emellertid lämna sin ställning som nummer ett i statsrådet till förmån för Zhao Ziyang, som Deng tagit in i politbyrå i januari.<sup>12</sup> 1980 blev Huas sedan länge maktlösa ställning som ordförande för KKP helt formell när Deng Xiaoping fattade beslutet att återuppliva sekretariatet som partiets ledande organ, Deng själv hade lett det på 1950-talet innan det avskaffades av Mao. Till generalsekreterare (och därmed formellt partiledare) utsågs Dengs närmaste lärjunge, Hu Yaobang<sup>13</sup> I juni 1981 lämnade Hua Guofeng i det tysta sin nu helt symboliska ställning som partiordförande. Det skedde vid samma centralkommittémöte som resulterade i den officiella värderingen av Mao Zedong. Ett år senare fick Hua också lämna politbyrå, men han fick vara kvar som en av de 348 medlemmarna av centralkommittén, en anständigt maktlös viloplats för Maos förste och tämligen färglöse efterträdare.

Den nya politiska ordningen stadfästes formellt vid det kinesiska kommunistpartiets tolfte kongress (medlemsantalet hade nu vuxit till 40 miljoner) i september 1982. Kongressen, som Deng Xiaoping betecknade som den viktigaste i partiets historia sedan 1945 (då Maos ledarskap fastslagits), ägnades främst åt att ratificera Dengs nya ekonomiska politik (som kommer att behandlas i nästa kapitel) och hans omstöpning av partiledningen. Hu Yaobangs ställning som generalsekreterare konfirmerades och den nu överflödiga posten som partiordförande avskaffades. Kongressen lade osedvanlig vikt vid leninistiska dygder som en hårt centraliserad organisatorisk struktur och partidisciplin, många partimedlemmar på lägre nivå misstänktes för kvardröjande ”vänstertänkande”. Begreppet ”vänster” definierades nu svepande till att gälla alla former av brist på entusiasm för den nya regimens ekonomiska politik. Även om Deng för det mesta föredrog att styra bakom scenen, efter att ha installerat sina protegéer i ledningen för parti och stat, rådde det i början av 1980-talet ingen tvekan om – och under alla omständigheter vågade ingen ifrågasätta det – att Deng Xiaoping nu var den ”högste ledaren” i Kina.

### **Frågan om Mao och omtolkningen av ”Mao Zedongs tänkande”**

Deng Xiaopings sätt att konstruera den post-maoistiska ordningen krävde mer än att göra sig av med några vänsterinriktade politiska fiender och ersätta dem med sådana som var lojala mot den nye ledaren. Det krävde också en demystifiering av Mao Zedong, vars ande härskade över det politiska medvetandet i den nya eran nästan lika mycket som hans person härskat över politiken på hans egen tid. Legitimiteten hos Dengs regim, som styrdes av män som delade samma trauma av att ha varit förföljda under kulturrevolutionen, kunde säkrast etableras genom att minska den fortfarande halvt heliga statusen för den bortgångne Ordföranden, som varit den som rensat ut dem. Och maoismens politik och doktriner gick lättast att överge om man kunde påvisa att upphovsmannen till dem inte hade varit ofelbar.

Omvärderingen av Mao Zedong och hans epok handlade om mer än revanschlust eller pragmatiska maktpolitiska överväganden. Bland de överlevande offren för kulturrevolutionen,

<sup>12</sup> Zhao Ziyana (född 1919), politisk kader inom Röda armén under den kommunistiska revolutionens sista decennium, avancerade snabbt inom den post-revolutionära hierarkin för att bli partisekreterare i Guangdong-provinsen i början av 1960-talet. Under kulturrevolutionen blev han utrensad och var en av många veteraner som Mao släppte tillbaka till makten i början av 1970-talet. När han var partichef i Sichuanprovinsen i slutet av 1970-talet gjorde hans marknadsorienterade ekonomiska experiment att Deng uppmärksammade honom – och tog honom till Beijing.

<sup>13</sup> Hu Yaobang (1915-1989) anslöt sig till KKP 1933 och verkade som politisk kader under Deng i Andra fältarmén. Efter 1949 fortsatte han att tillhöra kretsen kring Deng och hans senare politiska karriär hade samma upp- och nedgångar som hans mentor. Han valdes in i politbyrå vid tredje plenum i december 1978.

främst intellektuella och partibyråkrater, fanns ett moraliskt behov av att hedra dem bland deras vänner och kolleger, som inte hade överlevt. Detta behov låg inte bara bakom postuma ”återupprättelser”, utan var också ett drastiskt bevis på att de riktiga historiska läxorna hade gått hem och att det onda som hänt under Maos era inte skulle upprepas. Mao hade förutsagt många framtida kulturrevolutioner, men hans efterträdare var nu beslutna att visa att det aldrig skulle bli någon fler.

Men varje seriös utvärdering av Mao Zedongs historiska roll var politiskt ytterst känsligt, och då inte bara på grund av att den bortgångne Ordföranden hade en närmast helig plats i folkligt medvetande. Viktigare var att Mao också tornade upp sig i medvetandet och tänkandet hos de post-maoistiska ledarna i Kina. Vilka personliga känslor de än hyste gentemot sin tidigare Ordförande så kunde det inte klara sig utan en historiskt försvarbar Mao när de drog upp sin egen stamtavla. Mao var ju trots allt både den kinesiska revolutionens Lenin och dess Stalin, om än med enorma skillnader mot sina ryska motsvarigheter både vad gällde ideologi, praktisk politik och personlighet. I likhet med Lenin hade Mao varit revolutionens erkände ledare och grundare av ett nytt samhälle; i likhet med Stalin hade han i ett drygt kvartssekel varit högste ledare för den post-revolutionära regimen. Att bara avfärda Mao som tyrann och någon som lagt beslag på makten, som Chrusjtjov hade gjort med Stalin 1956, skulle inte bara ha kastat tvivel över den kommunistiska statens legitimitet i Kina, utan också över den moraliska giltigheten i den revolution som hade åstadkommit den. När Chrusjtjov fördömde Stalin kunde han åberopa sig på Lenins auktoritet. Men för Maos efterträdare fanns ingen kinesisk Lenin att vända sig till, förutom Mao själv. Dessa elementära historiska och politiska överväganden var Deng Xiaoping medveten om när den officiella bedömningen av Mao började förberedas sommaren 1980, dvs: ”Det är inte bara hans [Maos] porträtt som finns kvar på Tiananmentorget, det är också minnet av en man som ledde oss till seger och byggde ett land.”<sup>14</sup>

Dengs kommentar antyder att inte bara frågor om politisk legitimitet fanns med när partiet skulle göra en bedömning av Mao Zedong, utan också det som handlade om modern kinesisk nationalism. För Mao var 1900-talets store patriotiske hjälte i Kina och dessutom ledare för den kommunistiska revolutionen. Han hade, som Deng Xiaoping uttryckte det, ”byggt ett land” och gjort det möjligt för ett under lång tid förödmjukat och utarmat Kina att ”stå upp i världen”. Dessutom skulle den oerhörda folkliga prestige som Mao hade erövat under sin levnad – både som revolutionär och nationell ledare – bestå långt efter hans död, framför allt bland bönderna där miljontals fortsatte att dyrka den till gud upphöjde Ordföranden. Mao saknade heller inte sådana som dyrkade honom inom kommunistpartiet, särskilt bland äldre kadrer som hade kämpat vid hans sida under de revolutionära åren och de miljontals unga aktivister, som rekryterats under kulturrevolutionen.

Deng Xiaoping var ytterst medveten om dessa grundläggande fakta i det kinesiska politiska livet. Ett av de mest påtagliga uttrycken för Dengs omtalade politiska pragmatism var att han förordade att det var nödvändigt att göra ”en korrekt värdering” av Maos förtjänster. Annars riskerade man att ”göra de gamla arbetarna missnöjda plus fattig- och mellanbönder som minns jordreformen samt ett stort antal kadrer med goda kontakter med dem”.<sup>15</sup> När den offentliga värderingen av Mao förbereddes visste Dengs bisittare att de måste gå fram med stor politisk försiktighet.

Långt innan partiets formella värdering av Mao Zedongs historiska roll publicerades i juni 1981 hade Maos anseende långsamt underminerats genom en lång rad politiskt symbol-

<sup>14</sup> Deng i intervju med Oriana Fallaci, *The Washington Post*, 31 augusti 1980, sid. D4.

<sup>15</sup> Deng Xiaoping, ”Suggestions on the Drafting of the ’Resolution on Certain Questions in the History of Our Party Since the Founding of the People’s Republic of China’.” *Beijing Review*, 25 juli 1983, sid. 18.

mättade åtgärder och ideologiska förändringar. Även om tredje plenum i december 1978 hade övergett många av Maos uppfattningar och politik – och tydligt inlett den post-maoistiska eran – hade detta skett utan någon formell dom över vare sig Mao eller Maoperioden. Och den officiella kommuniké som avslutade tredje plenum hade faktiskt i överdrivna termer åberopat auktoriteten hos Maos texter och meddelat att en värdering av kulturrevolutionen kunde anstå till ”en lämplig tidpunkt” i framtiden. Men plenum uppmanade till en omfattande ”revidering av domar”, bl a rehabilitering av många av Maos gamla politiska motståndare. Av dem hade ingen större symbolvärde än upphävandet av domen mot Peng Dehuai. Maos beslut 1959 att avsätta den populära generalen betraktades allmänt som ett av de stora misstagen under Maos era och krav på att korrigera felsteget hade hörts från många håll under nära två decennier. Peng hade avlidit 1974, men fallet Peng Dehuai förblev en av många varbörder i Kinas politiska liv. I enligt med beslutet på plenum blev Peng öppet rehabiliterad den 25 december 1978 då Deng Xiaoping svarade för det officiella minnetalet och prisade den döde marskalken som en av revolutionens stora hjältar och återgav honom den hedersplats i historien, som han hade innehaft före 1959. Ceremonin var späckad med politiskt innehåll, eftersom det var omöjligt att hedra Peng utan att antyda att Mao inte hade varit fullt så hedervärd. Det gick heller inte att prisa Peng utan att det implicit innebar kritik av Stora språnget framåt, som Peng så energiskt hade motsatt sig och som resulterade i att han blev utrensad.

Tredje plenum åtföljdes under resten av 1979 av en ström av underförstådd kritik av Mao i officiella skrifter – och direkt kritik av aktivister inom Demokratirörelsen i inofficiella tidningar och väggtidningar. ”Återupprättandet” accelererade av personer som i slutet av Maos era stämplats som ”högerelement” och ”kapitalistfarare” och tidigare utrensade byråkrater och intellektuella återkom på höga nivåer inom politiken och kulturlivet, vilket stärkte de anti-maoistiska stämningarna i större städer. Ett framträdande namn bland dem som rehabiliterades var den konservative byråkraten Peng Zhen, den förste högt uppsatte partiledaren att falla under kulturrevolutionen, som Deng nu gav i uppdrag att lägga fram nya lagtexter. Den underförstådda kritiken av Mao skärptes genom en partikampanj mot ”ultra-vänsterismen”, vilket skulle förbli det främsta (men inte det enda) politiska arvet från Dengs epok. Även om kritiken sades vara riktad mot den sedan länge döde Lin Biao och de fängslade i de Fyras gäng användes stämpeln ”ultra-vänster” snart som allmän karakteristik av stora delar av de två sista decennierna av Maos styre, när ett stort antal akademiker och teoretiker inom partiet kom med alltmer ingående förklaringar till det Stora språngets och kulturrevolutionens ”småborgerliga” sociala bas och ”feodala” ideologiska rötter.<sup>16</sup> Kritiken av ultra-vänsterismen, och av sista delen av Maos era i största allmänhet, fick ytterligare politisk kraft när den vördade marskalken (och medlemmen av politbyrån) Ye Jianying högtidlighöll firandet av Folkrepubliken 30-årsdag den 1 oktober 1979. I ett tal som i detalj hade godkänts på förhand av centralkommittén skyllde Ye katastroferna under Stora språnget på ”vänsteristiska misstag” som hade brutit mot ”objektiva ekonomiska lagar” och fördömde kulturrevolutionen som ett enda långt decennium av olyckor, som drabbat Kina på grund av att en del följt en ”ultra-vänsterlinje”.<sup>17</sup> Ye lade skulden på Lin Biao och de Fyras gäng, vilket var officiellt brukligt vid denna tidpunkt, men det stod klart för alla att även många andra bar ansvaret för kulturrevolutionen och att Mao Zedong var den främste av dem.

<sup>16</sup> För en ytterst insiktsfull analys av detta viktiga avsnitt av den kinesiska kommunismens historia, se William Joseph, *The Critique of Ultra-Leftism in China, 1958-81*, Stanford, California: Stanford University Press, 1984.

<sup>17</sup> ”Comrade Ye Jianyings Speech”, 29 september 1979, *Beijing Review*, 5 oktober 1979, sid. 7-32. Ye talade för centralkommittén, nationella folkkongressens ständiga utskott (där han var ordförande) samt statsrådet. Att Ye, och inte Hur Guofeng då ännu nominellt partiordförande, stod för det viktigaste talet på 30-årsdagen var ett talande politiskt tecken vid denna tid.

I den officiella kritik av maoismen, som förekom 1979 och 1980 nämndes Mao Zedong sällan vid namn. Och fortfarande var det så att hans texter citerades auktoritativt (om än selektivt) när det var politiskt lämpligt. Men fördömandena blev allt skarpare av ”personkulten”, ett begrepp som nu fyllde samma eufemistiska funktion i Kina som det gjort ett kvartssekel tidigare under avstaliniseringen i Sovjetunionen. Det officiella botemedlet för det onda som ”personkulten” medfört, ibland omnämndes den som ”modern vidskeplighet”, var att hålla fast vid de leninistiska normerna av ”inre partidemokrati” och ”kollektivt ledarskap”, trots att dessa högljutt proklamerade principer inte gjorde mycket för att hindra makten från att koncentreras i händerna på Deng Xiaoping. ”Kollektivt ledarskap” hittade emellertid ett uttryck i den officiella ideologins omdefiniering av ”Mao Zedongs tänkande”, som alltmer rensades på sina mer radikala idéer och förklarades vara partiets kollektiva visdom, inte bara en mans skapelse. Samma funktion fylldes av nya versioner av det kinesiska kommunistpartiets 60-åriga historia, där man nu började lägga tonvikten vid bidrag av revolutionärer, som ignorerats i historieskrivningen under Maos era. I mitten av 1980 hade de två sista decennierna av Ordförandens välde öppnats för kritisk granskning, även om Maos egen historiska roll fortfarande återstod att ta sig an.

Den nya regeringen använde den tv-sända rättegången mot de Fyras gäng, som inleddes den 20 november 1980 – fyra år efter att de hade arresterats – till att undergräva Maos folkliga prestige. Under två månader stod de Fyra, tillsammans med Maos tidigare sekreterare Chen Boda, inför en specialdomstol bestående av 35 domare i Ministeriet för allmän säkerhet i Beijing. En separat jury rannsade samtidigt fem generaler inom Folkets befrielsearmé för inblandning i Lin Biaos komplott mot Mao 1971, även om sambandet mellan de båda domstolsförhandlingarna aldrig klargjordes. I den långa anklagelseakten anklagades de åtalade för 48 förbrytelser, bl a sammansvärjning för att störta regeringen, försök att mörda Mao Zedong, olagliga arresteringar, tortyr och förföljelse av 700 000 personer, som orsakat 34 000 dödsfall.<sup>18</sup> Även om den framställdes som en rättegång mot förbrytare i enlighet med en moderniserad strafflag var rättegången förstås ytterst politisk. Domarna brydde sig långt mindre om den nya strafflagen än om politbyrån, som styrde förhandlingarna i detalj från den första anklagelseakten till domsluten.

Även om rättegången mot de Fyras gäng inte lyckades övertyga utländska observatörer om att Dengs regering hade anammat internationellt accepterade juridiska former – i själva verket påminde det för många om en skådeprocess av stalinistisk modell – tjänade den det inrikespolitiska syfte den var tänkt att göra. Den ytterst uppmärksammade rättegången innebar kraftiga fördömanden av det politiska livet under det sista decenniet av Maos epok, med tv-sändningar på kvällarna av valda delar av förhandlingarna med vittnen som ofta gav gräsligt detaljerade skräckskildringar av tortyr och död under ”det kulturrevolutionära decenniet”. För intellektuella i städerna och arbetare som varit offer för vad som nu betecknades som det ”feodal-fascistiska” våldet under de Fyras gäng, och som nu kunde se en Jiang Qing i handklovar eller de andra i en järnbur, tjänade rättegången som en del av ”en uppgörelse” och en känslomässig katarsis. För Deng Xiaoping och hans medarbetare var rättegången ett tillfredsställande exempel på politisk hämnd och tjänade också det ytterst pragmatiska syftet att underlätta den pågående utrensningen av ”vänsterister” inom parti-, stats- och den militära byråkrati. Rättegången i Beijing var i själva verket förebilden för en lång rad mindre uppmärksammade rättegångar ute i landet mot påstådda ”anhängare till de Fyras gäng”. Men det viktigaste politiska syftet med det ytterligt ritualiserade skådespelet var att väcka frågan om Mao Zedongs roll i det som hade hänt och där hans änka och tidigare kamrater nu stod anklagade som förbrytare.

<sup>18</sup> För texten i anklagelseakten, se *Beijing Review*, n° 48, 1 december 1980, sid. 9-28.



Det stod förstas klart redan från början att Mao Zedong var den icke namngivne anklagade under rättegången mot de Fyras gäng. Under förhandlingarna skulle en trotsig Jiang Qiang oavsiktligt (men som väntat) tjäna Deng Xiaopings politiska syfte genom att hela tiden åberopa sin avlidne makes auktoritet till sitt försvar. Vid ett tillfälle utropade hon: ”Jag var Ordförande Maos hund. Bad han mig bita någon gjorde jag det.” I sin slutplädering, som politbyrån låg bakom, konstaterade åklagaren (samtidigt som han rituellt prisade Mao) att det kinesiska folket ”mycket väl vet att Ordförande Mao bar ansvaret ... för det sorgliga tillstånd som rått under kulturrevolutionen”.<sup>19</sup>

Men Deng var inte ute efter att låta Mao hamna i historiens glömska tillsammans med de Fyras gäng. I stället ville han rädda Mao åt historien genom att inte jämföra honom med Gänget, även om det var en Mao med fel och brister han räddade, en som var avsevärt reducerad i historisk betydelse och moralisk auktoritet. Åtskillnaden var möjligt genom att man skilde på ”politiska misstag” och ”kriminella handlingar”, en skillnad som Deng hade framhållit sommaren 1980. Distinktionen plockades upp av den officiella pressen under och efter rättegången mot de Fyra och det betonades gång på gång att det låg ”en principiell skillnad mellan Maos misstag och de brott som Lin Biao, Jiang Qing och deras anhang gjort sig skyldiga till”.<sup>20</sup> Utifrån denna kanske historiskt något tvivelaktiga distinktion gick partiet vidare med sin officiella historiska dom över Mao Zedong, fem månader efter att en partikontrollerad domstol hade förkunnat att de Fyras gäng var skyldiga.

## Resolutionen om Mao Zedong

Den 27 juni 1981, dagen efter att man accepterat Hua Guofengs avgång som partiordförande, kom sjätte plenum vid KKP:s elfte centralkommitté med den länge emotsedda värderingen av Mao Zedongs plats i den kinesiska revolutionens historia. ”Resolutionen om vissa frågor i vårt partis historia efter grundandet av Folkrepubliken Kina” hade förberetts under en 15 månader lång period. Det uppgavs att 4 000 partiledare och teoretiker varit med om att utforma dokumentet, som reviderats flera gånger i enlighet med detaljerade ”förslag” från Deng Xiaoping. Många av Dengs förslag framhöll vikten av att ”fastslå” Maos bidrag till den revolutionära saken samtidigt som kritik riktades mot hans politiska och ideologiska misstag. Medan många äldre i partiledningen, som så gott som samtliga hade blivit utrensade under kulturrevolutionen, var måna om att ta ut hämnd på Maos ande såg Deng Xiaoping en klar fördel i att bevara Mao som symbol för såväl den revolutionära som den nationella legitimiteten.

Som Deng betonat hyllade slutversionen av resolutionen Maos ledarskap under den långa revolutionära kampen och hans ”lysande framgångar” när det gällde den ekonomiska utvecklingen och ”socialistiska omvandlingen” under Folkrepublikens första år. Men samtidigt som resolutionen prisade Mao som en stor revolutionär och hans insatser för modernisering av landet var kritiken obeveklig när det gällde den bortgångne Ordförandens ”misstag” under de två sista decennierna av hans välde. Bland misstagen nämndes beslutet att vidga omfattningen av anti-högerkampanjen 1957, vilket resulterade i förföljelse av många oskyldiga kadrer och intellektuella, även om den första fasen av denna häxjakt (som Deng Xiaoping stått i ledningen för) bedömdes som ”nödvändig” och ”korrekt”. Allvarligare var Maos ”vänsteristiska” misstag, som lett till de ekonomiska katastroferna under Stora språnget, även om det medgavs

<sup>19</sup> Jiang Qing och Zhang Chunqiao dömdes till döden, men domarna omvandlades till livstids fängelse kort efter rättegången. Båda avled i fängelset. Jiang Qing ska ha lidit av strupcancer och uppges ha begått självmord i maj 1991, Wang Hongwen dömdes till livstids fängelse men dog av en leversjukdom 1992. Efter att ha avtjänat ett långt fängelsestraff frigavs Yao Wenyuan 1996.

<sup>20</sup> Exempelvis *Beijing Review*, n° 1, 5 januari 1981, sid. 4. Distinktionen hade förekommit långt före rättegången mot Gänget. Se t ex Dengs intervju med Oriana Fallaci, *Washington Post*, 31 augusti 1980, sid. D4.

att de flesta i partiledningen (inklusive Deng Xiaoping och Liu Shaoqi) inledningsvis hade stött det ödesdigra äventyret med stor entusiasm. Vidare hävdades att Mao hade undergrävt leninistiska principer om ”demokratisk centralism i partilivet”, härskat via ”personligt godtycke” och underblåst en ”personkult” under de senare åren. Än allvarligare var att han hade uppfunnit ”felaktiga vänsterteser” och gett klartecken för kulturrevolutionen som nu odelat fördömdes som ett decennium av katastrofer ”som lett till de hårdaste bakslag och tyngsta förluster som partiet, staten och folket lidit sedan grundandet av Folkrepubliken”. Även om de mest ondskefulla inslagen under den epoken skyllades på Lin Biao och de Fyras gäng gick Mao alls inte fri från kritik. ”Huvudansvaret för de allvarliga vänstermisstagen under kulturrevolutionen, misstag som var omfattande till sin storlek och långvariga, ligger faktiskt hos kamrat Mao Zedong”, löd resolutionens slutsats.<sup>21</sup>

Den åldrande Maos ”vänstermisstag”, som tornar upp sig så högt och ges så hotfull karaktär i partiets kritik, är ideologiska tendenser som marxister traditionellt fördömt som ”utopiska” och ”ovetenskapliga”. Resolutionen gick närmare in på dem. Enligt hans officiella bedömare hade Mao ”överskattat människans subjektiva vilja och ansträngningar”, gett sig hän åt teorier och politik som var ”utan kontakt med verkligheten” och väckt helt och hållet orealistiska förväntningar på att en kommunistisk utopi var omedelbart förestående mitt under förhållanden av materiell knapphet. Han hade därmed brutit mot vad hans mer ortodoxa marxist-leninistiska efterträdare såg som historiens ”objektiva lagar”. Men hur hård den officiella kritiken än var i detta och många andra avseenden löd resolutionens slutsats, i en mer övergripande bedömning, att Maos ”bidrag till den kinesiska revolutionen vida överträffar hans misstag” och att, på grund av dessa bidrag under så många decennier, ”Kinas folk har alltid betraktat kamrat Mao Zedong som sin respekterade och älskade store ledare och lärare”. Åren efter att resolutionen antagits skulle den allmänna ortodoxin lyda att Mao varit 70 procent bra och 30 procent dålig.

Privata värderingar av Mao från många intellektuella och politiska ledare under den post-maoistiska ordningen var mindre välvilliga än vad som sades i centralkommitténs dokument från juni 1981. Men den officiella resolutionens lovord till Mao, som försiktigt förenades med kritiken av hans ”vänsteristiska” misstag, handlade om mer än att de nya ledarna för det kinesiska kommunistpartiet strävade efter revolutionär kontinuitet och politisk legitimitet. Lovorden avspeglade också den äkta respekt och beundran (om än inte nödvändigtvis tillgivenhet) som överlevande äldre partiledare hyste för den tidige Mao – den Mao som hade lett revolutionen, den Mao som befriat den kinesiska nationen och den Mao som stått för ekonomisk modernisering – innan han smittats av ”felaktiga vänsteristiska” idéer. Partiveteraner, som nu hade återkommit till makten efter år av förödmjukelser och stundtals förföljelse, tittade sig nostalgiskt tillbaka efter den Mao som varit partiets revolutionäre ledare under deras egen tid som unga revolutionärer. Och de tittade längtansfullt tillbaka på den Mao som hade lett den nya staten i början och mitten av 1950-talet, en tid som de nu betraktade som en guldålder i landets historia. För Deng Xiaoping och många av hans medarbetare handlade deras lovord för Mao om mer än pragmatiska politiska överväganden. De var ute efter att återta den ”obefläckade” maoismen från åren före 1957, innan Mao fallit offer för vad de betraktade som skadliga radikala och utopiska synsätt.

Åren efter att resolutionen från 1981 hade avgjort frågan om Mao, i varje fall officiellt, avlägsnades de återstående uttrycken för Maokulten i tysthet från offentligheten, även om en del snart i egendomliga former skulle återkomma i folklig kultur och icke officiella

<sup>21</sup> För den officiella texten till ”Resolution on Certain Questions in the History of Our Party Since the Founding of the People’s Republic of China”, se *Beijing Review*, n° 27, 6 juli 1981, sid. 10-39. [Ingår i samlingen [Resolution on CPC history \(1949-81\)](#) på marxistarkivet ]

sammanhang. Men i den officiella kommunistiska partiideologin och politiska ritualen från 1981 framställdes Mao som revolutionär, nationalist och symbol för moderniseringen. Syftet var förstås att stärka den post-maoistiska regimens legitimitet och knyta den till den kommunistiska revolutionära traditionen i Kina, en tradition där Mao givetvis hade innehaft den största och längsta rollen. Följaktligen fortsatte man regelbundet att citera Maos texter i officiella publikationer, om än ytterst selektivt, och den i många avseenden avradikaliserade bilden av den döde Ordföranden fortsatte att utnyttjas och emellanåt hyllas under åren efter Mao, allt efter vad de politiska omständigheterna fordrade.

Men viktigare än att slå vakt om Mao Zedong som politisk symbol var kanske det avståndstagande från två decennier av samhällelig och ideologisk radikalism under Maos epok, som pågick samtidigt. Detta, tillsammans med att Mao reducerades från halvgud till en ledare av mänskliga proportioner med fel och brister och i stånd att göra misstag ”av omfattande storleksordning”, gav det nödvändiga ideologiska klartecknet till att överge maoismens samhälls-ekonomiska politik till förmån för de marknadsorienterade ekonomiska reformer som Deng Xiaoping och andra planerade.

## 23. Marknadsreformer och framväxt av kapitalism

Deng Xiaoping kom till makten i slutet av 1978 på en plattform, som förespråkade ”socialistisk demokrati”. Löftet om demokratisk socialism slog an djupa strängar i det kinesiska samhället, framför allt bland intellektuella och städernas arbetarklass och försåg Deng med entusiastiskt stöd i städerna. Dens regim skulle leda en av de mest osedvanliga perioderna av ekonomisk tillväxt någonsin i världshistorien och medföra ett relativt (om än mycket ojämnt fördelat) välstånd för Kinas folk – men varken socialism eller demokrati skulle frodas i det post-maoistiska Kina.

Demokrati var det första löfte som Deng svek. Knappt tre månader efter att han hade segrat vid tredje plenum i december 1978 riktade sig Deng mot de mest sårbara delarna av den politiska koalitionen, som fört honom till makten – de unga aktivister som författat de engagerade politiska traktaten och den skarpa poesi, som funnits på Demokratimuren, och som stått för mycket av gnistan hos den Dengvänliga rörelsen i slutet av 1978.

Undertryckandet av Demokratirörelsen, som inleddes med arresteringen av Wei Jingsheng i mars 1979, var en deprimerande profetisk signal om hur framtiden skulle te sig i Kina efter Mao.

Under Deng Xiaopings styre släppte den kommunistiska staten förvisso på sin kontroll av det kinesiska samhället. Hundratusentals politiska fångar frigavs och den ideologiska kontrollen slappnade av. Det var på intet vis betydelselösa landvinningar för det kinesiska folket. Men den demokratiska potentialen reducerades kraftigt. För med den ”politiska reformen”, som den nya regimen gång på gång hävdade skulle åtfölja den ”ekonomiska reformen”, avsåg Deng inte den demokratiseringsprocess som han tycktes ha lovat och som många trodde var hans mål. Med politisk reform menade han i stället först och främst återinförande av leninistiska organisatoriska normer i det kinesiska kommunistpartiet, där disciplinen hade undergrävt av oredan under kulturrevolutionen. För det andra avsåg han en rationalisering av det byråkratiska styret genom att (som Deng uttryckte det) göra den kommunistiska byråkratin ”yngre, bättre utbildad och mer kvalificerad”.<sup>1</sup> Kort sagt skulle det inte handla om några grundläggande förändringar av det kommunistiska politiska systemet, oavsett hur långt den ekonomiska omvandlingen skulle gå. Det kinesiska kommunistpartiet skulle behålla sitt monopol över den politiska makten efter att dess leninistiska karaktär hade återställts och putsats upp. Och huvuddragen i det stalinistiska politiska systemet skulle bestå.

Om det demokratiska innehållet var litet i Dens syn på ”socialistisk demokrati”, var den socialistiska innebörden än mindre. När Deng Xiaoping och hans segerrika politiska kolleger i slutet av 1978 och början av 1979 började överväga en ekonomisk reformpolitik satsade de på olika former av ekonomisk decentralisering och blev alltmer tilltalade av marknadslösningar för att bryta ner blockeringarna i Kinas Sovjetliknande system av central ekonomisk planering. Men de hade inget intresse av någon reell socialistisk omorganisering av produktionen, där producenterna själva skulle ta viss kontroll över sina arbetsförhållanden och resultatet av sitt arbete.

Orsakerna till denna ovilja att tänka sig en socialistisk lösning förtjänar att funderas över. Oklarhet om hur socialismen skulle definieras spelade sin roll. I sina vanställda stalinistiska (och maoistiska) former, i såväl teori som praktik, tenderade ”socialism” att mätas utifrån graden av statlig kontroll över produktionen, vilket knappast var något som tilltalade reformivrare, som skylldes problemen i den kinesiska ekonomin på ett alltför centraliserat och

<sup>1</sup> Deng Xiaoping, ”On the Reform of the System of Party and State Leadership”, 18 augusti 1980, *Selected Works of Deng Xiaoping*, Beijing: Foreign Languages Press, 1984, sid. 308.

byråkratiskt system av statlig planering. Men också de som egentligen uppfattade socialism som de direkta producenternas och inte statens kontroll av produktionsprocessen, var motvilliga att tänka sig socialistiska lösningar. För den sortens verkligt socialistiska lösningar förutsatte politisk demokrati och utgjorde därmed en direkt utmaning av det kinesiska kommunistpartiets makt. Verklig socialism sågs i själva verket som ett dubbelt hot, en utmaning både mot den kommunistiska byråkratins ekonomiska och politiska makt. Dessutom skulle socialism i form av verklig arbetar- och bondekontroll ha varit en historisk nyhet, något som aldrig tidigare hade existerat vare sig i Kina eller någon annanstans. Det innebar därmed en fruktan för det okända. Hur djärva och nydanande reformivrarna i Kina än framstod till en början, så kunde de inte tänka utanför redan existerande ekonomiska modeller.

I de diskussioner som fördes mellan kommunistledare och intellektuella vid tiden för tredje plenum i Dengs politiskt segrande läger stod därför ett verkligt socialistiskt alternativ till kommandoekonomin aldrig på dagordningen. Enbart reformåtgärder som gick att förena med det rådande politiska systemet diskuterades. Där ingick olika försök till ekonomisk decentralisering och införande av marknadsmekanismer. De senare framstod som särskilt förbryllande för många kommunistledare och teoretiker, eftersom de lades fram för dem vid en tidpunkt då de världsomspännande nyliberala hyllningarna till ”marknadens magi” var på väg mot ett crescendo.

Den decentralisering av den ekonomiska förvaltningen och beslutsfattandet som man experimenterat med tidigare i Folkrepublikens historia (mest radikalt och katastrofalt under kampanjen för det Stora språnget 1958-60) hade inte inneburit några större hot mot det kommunistiska styret – trots att, beroende på olika projekt, decentraliseringen kunde gynna vissa delar av byråkratin och försvaga andra. Inte heller utgjorde marknaden det dödliga hot mot det kommunistiska politiska systemet som många utländska bedömare betraktade den. Kommunistledarna i Kina, delvis inspirerade av till synes framgångsrika ”marknadssocialistiska” förebilder i Ungern och Jugoslavien, bedömde det som att marknadsmekanismer kunde användas för att förbättra kvantiteten och kvaliteten inom både industri- och jordbruksproduktion utan att partiet behövde uppge sin politiska makt eller att staten skulle förlora ”kommandohöjderna” över ekonomi. I stort sett visade sig dessa bedömningar vara riktiga. Den kommunistdominerade staten förblev politiskt dominerande och behöll ett stort mått av kontroll över avgörande sektorer inom ekonomin. Sedan skulle kommunistiska byråkrater, som inledningsvis hade varit misstänksamma mot marknadsrelationer (delvis av ideologiska skäl, delvis av egenintresse), snabbt upptäcka att de hade alla möjligheter att kunna sko sig på en marknadsekonomi. Många skyndade sig förstås att göra detta i en uppsjö av metoder som kommer att behandlas närmare strax.

\* \* \*

I den moderna världshistorien är marknaden förstås nära förknippad – ekonomiskt, socialt och ideologiskt – med industrikapitalismen.<sup>2</sup> Att en marknadsekonomi oundvikligt ger näring åt kapitalistiska samhällsförhållanden, och kapitalismens alla ojämlika följd, var välkänt för de kinesiska kommunistledarna i slutet av 1970-talet. Men Deng Xiaoping och hans reforminriktade medarbetare hade inga planer på någon kapitalistisk framtid för Kina. Även om några av de mest nitiska reformanhängarna tenderade att ”sprida en naiv syn på marknadens underverk”, som Carl Riskin påpekat<sup>3</sup>, var de flesta inga förespråkare för marknadsekonomi eller kapitalism på grund av dess inneboende egenskaper. I stället såg de marknads-

<sup>2</sup> Om marknadens sociala och ideologiska historia i dess engelska hemland på 1800-talet, se Karl Polanyis klassiska arbete, *The Great Transformation*, Boston: Beacon Press, 1957.

<sup>3</sup> Carl Riskin, ”Market, Maoism and Economic Reform in China” i Mark Selden och Victor Lippit, red., *The Transition to Socialism in China*, Armonk, N.Y: M E Sharpe, 1982, sid. 318.

mekanismer som ett medel för socialistiska mål, som det mest effektiva sättet att bryta ner det förkvävande systemet med centraliserad statlig planering och påskynda utvecklingen av moderna produktivkrafter och därigenom skapa de grundläggande materiella förutsättningarna för ett framtida socialistiskt samhälle. Tron att de var inne på socialistiska målsättningar förstärktes av de experiment med ”marknadssocialism” som då pågick i det kommunistiska Ungern och Jugoslavien, och vars blygsamma resultat hade överdrivits kraftigt av sympatiskt inställda kommentatorer i väst.

Användningen av kapitalistiska medel och metoder för att uppnå framtida socialistiska mål godkändes ideologiskt genom en mer ortodox tolkning av den marxistiska teorin än som varit brukligt under Maos period. Dengs teoretiker lade speciell betoning på den marxistiska tesen att kapitalism var en förutsättning för socialism, den uppfattning som särskilde den ursprungliga marxismen från andra socialistiska teorier på 1800-talet. Enligt Marx kunde ett verkligt socialistiskt samhälle bara byggas på kapitalismens materiella och samhälleliga grundvalar, bara där det existerade en storskalig industri och, följaktligen, ett moget proletariat i ständerna, den oundgängliga samhälleliga faktorn för den socialistiska framtiden. Kapitalismen var därigenom, hur socialt destruktiv och omänsklig den än tedde sig, ett nödvändigt och progressivt stadium i historien, löd Marx´ lära. Och egentligen kunde många klassiska marxistiska texter, där *Kommunistiska manifestet* inte utgjorde något undantag, läsas (och lästes också så i Kina nu) som hyllningar till kapitalismens storartade produktiva kapacitet. Reformanhängarna bland de kinesiska kommunisterna åberopade sig därför på Marx´ auktoritet till stöd för de kapitalistiska metoder de förespråkade, och citerade för övrigt också ofta Lenin, framför allt välkända uttalanden som ”den enda socialism som går att föreställa sig är den som baserar på alla lärdomar som dragits av en utvecklad kapitalistisk kultur”.<sup>4</sup>

Under sökandet efter marxistiska motiveringar för marknadsreformerna lade Dengs ideologer enorm vikt vid det skadliga inflytande som de feodala traditionerna hade i Kina. De gjorde gällande att misslyckandet för kapitalismen i Kinas moderna historia hade lett till att förkapitalistiska former av samhällsekonomiskt liv och medvetande hade överlevt in i den socialistiska epoken och gjort att ”rester av feodalismen”, och inte kapitalismen, blivit det största hindret för Kinas moderna ekonomiska utveckling – och därmed det största hindret för en verklig utveckling av socialismen på sikt. De fördärvliga följderna av en svag och vanställd kapitalism vidmakthölls av det kortvariga och ofullständiga i Mao Zedongs ”ny-demokratiska” revolution och tyngde Folkrepubliken med en bestående ”feodal medvetenhet”, som, hette det, till stora delar bar skulden för de negativa inslagen i slutet av Maos epok, i synnerhet Stora språnget och kulturrevolutionen. Eftersom kapitalismen enligt marxistisk teori är feodalismens naturliga historiska motståndare, innebar det att kapitalismen fortfarande hade en nödvändig och progressiv uppgift att fylla i Kina. Beträffande frågan om de kapitalistiska metoder de förespråkade var förenliga med de socialistiska mål man siktade på, så var det kanske något som besvärade reformanhängarna, men för det mesta valde de att hålla tyst om detta.

En annan ideologisk uppfinning som användes för att ge en kvasi-marxistisk motivering för marknaden var ett förslag som Deng Xiaoping hade kommit med drygt två decennier tidigare. På åttonde partikongressen i september 1956 hade Deng hävdade att i och med den ”socialistiska omvandlingen”, dvs nationaliseringen av industrin och kollektiviseringen av jordbruket, hade klasskillnaderna (och klasskampen) så gott som eliminerats. Huvudmotsättningen i det kinesiska samhället låg därför inte mellan fiendliga samhällsgrupper, utan i stället mellan ”det framskridna socialistiska systemet och efterblivna

<sup>4</sup> Citerat i exv. Hu Ch´iao-mu [Hu Qiaomu], ”Observe Economic Laws, Speed Up the Four Modernizations”, *Peking Review*, 10 november 1978, sid. 10-11.

produktivkrafter”.<sup>5</sup> Detta skulle då förstås avhjälpas genom att man koncentrerade sig på att utveckla produktivkrafterna i syfte att förena den ekonomiska basen med den föregivet socialistiska politiska och sociala ”överbyggnaden”.

Mao Zedong brydde sig inte mycket om formuleringarna på åttonde partikongressen, som han snart lämnade därhän för att i stället satsa på en förnyad tonvikt på klasskampen. Men när Deng Xiaoping kom till makten 1978 fick hans tes från åttonde partikongressen 1956 nytt liv och blev den främsta ideologiska normen under den tidiga post-maoistiska eran. Den legitimerade att alla samhällseliga (och socialistiska) frågeställningar underordnades den nationalistiska jakten på en snabb ekonomisk utveckling – vilken skulle genomföras med alla till buds stående medel, inklusive den kapitalistiska marknaden. Som vi kommer att få se utvecklades och förfinades Dengs tes på 1980-talet för att förvandlas till teorin om ”socialismens första stadium”, ett ekonomiskt deterministiskt begrepp (i ganska tunn marxistisk förklädnad), som innebär prioritet åt nationell ekonomisk utveckling utan hänsyn till de sociala kostnaderna.<sup>6</sup>

\* \* \*

Deng Xiaopings ekonomiska reformprogram inleddes 1979, officiellt med godkännande av den ganska tvetydiga uppmaningen vid tredje plenum att förena ”anpassning till marknaden” med ”anpassning till planen”. Den dunkla formuleringen var avsedd att tillfredsställa både förespråkarna av en reform med marknadsinriktning och de som ville behålla den centrala statliga planeringens förgrundsroll samtidigt som marknaden gavs en kompletterande roll. Under alla omständigheter var de inledande reformerna främst tänkta att korrigera den ekonomiska obalans som hade ärvts från Maoperioden, och var i huvudsak av administrativ karaktär utan att göra det nödvändigt med några större eftergifter för marknaden. Våren 1979 gjorde den nya regeringen, samtidigt som man utan krusiduller gjorde sig av med Hua Guofengs tioårsplan, kraftiga nedskärningar av investeringarna inom den tunga industrin och byggsektorn för att i stället satsa på lätt industri och jordbruk. Framgångsrika insatser skedde för att sänka ”ackumuleringstakten”, dvs den andel av den samhällseliga produktionen som staten använde för att öka produktionskapaciteten. Takten hade ökat snabbt i slutet av Maos era och än snabbare under Hua Guofengs tid och därmed minskat konsumtionen. Nu vändes den tendensen till sin motsats. De priser bönderna fick för sina varor ökade avsevärt med bl a en tjugoprocentig höjning av priset på de spannmålsleveranser man tvingades göra till statliga förråd och en femtioprocentig premie på försäljning över den fastställda kvoten. Vidare ökade gränsen för privata jordlotter från 5 till 15 procent av den odlade arealen och de statliga restriktionerna på fria marknader lindrades rejält. Städernas arbetare fick också del av förändringarna, om än betydligt mindre än bönderna, genom nya bonussystem och vinstdelningssystem i statliga företag i ett försök att belöna öknings av produktiviteten.

Deng-regimens första ekonomiska åtgärder ledde till betydande öknings av produktionen både inom jordbruket och den lätta industrin, samtidigt som invånarna både på landsbygden och i städerna fick mer pengar att handla konsumtionsvaror för. De senare producerades och importerades i stadigt ökande kvantiteter. Den påtagliga förbättringen av folkets levnadsstandard och konsumtionsboomen i början av 1980-talet var en direkt följd av de politiska förändringar som hade skett 1979.

Även om den ökande konsumtionen främst berodde på ökade inkomster så understöddes den av Dengregeringens kraftfulla stöd till vad som skulle visa sig vara en anmärkningsvärt snabb pånyttfödelse av privat företagsamhet i städerna och på landet. Förutom att marknader och

<sup>5</sup> ”Resolution of the Eighth National Congress of the Communist Party of China on the National Report of the Central Committee”, 27 september 1956, *Eighth National Congress of the Communist Party of China*, Vol. 1: Peking, Foreign Languages Press, 1956, sid. 116.

<sup>6</sup> Se kapitel 24 för en kortfattad diskussion av begreppet ”socialismens första stadium”.

handel frodades på landsbygden förvandlades gatorna i städerna i början av 1980-talet snabbt genom att man åter kunde få se kringvandrande försäljare och gatuhandlare bjuda ut olika varor och livsmedel, privata restauranger och värdshus öppnades och etableringen av många nya former av detaljhandel och tjänster – från frisörer och skönhetssalonger till butiker för reparation av tv-apparater. Det förekom också en uppblomstring av traditionell hantverksproduktion, som ibland var organiserad i löst uppbyggda kooperativ, medan kläder och diverse hushållsprodukter tillverkades i hastigt uppförda ateljéer eller av hemarbetande kvinnor.

Regeringens stöd till sådan privat eller smått kollektiv företagsamhet hade delvis som syfte att fylla ett långvarigt tomrum i detaljhandels- och tjänstesektorerna i landets ekonomi. Sedan även små privata butiker och marknader hade fördömts som ”kapitalistiska svansar” och till stor del blivit förbjudna i slutet av Maos era fick folk ofta åka långa sträckor för att få tag på varor och tjänster i statliga affärer och där man ofta betjänades av (ofta överbemannade) likgiltiga anställda. Viktigare var dock att regeringens satsning på privat företagsamhet avsåg att lindra arbetslösheten. Enligt officiell statistik var 1984 nära 4 miljoner anställda, eller anställda i egen regi, i den privata sektor som knoppades i städerna medan drygt 32 miljoner var sysselsatta i ”kollektiva” företag, som mer och mer verkade på ett kapitalistiskt sätt i en alltmer marknadsstyrd ekonomi.<sup>7</sup> De siffrorna skulle växa snabbt när regeringen i mitten av 1980-talet tog bort hindren för hur många arbetare, som fick vara anställda i privata företag. I mitten av 1980-talet var privata eller ”kollektiva” företag de snabbast växande delarna av städernas ekonomi.

Fördelen för regeringen med egenföretagande eller anställning hos privata företagare framgick klart när en av de ledande förespråkarna för marknaden utan att tveka noterade om den sortens arbetare att ”staten nu inte var tvungen att betala löner till dem”.<sup>8</sup> Staten behövde heller inte betala löner till det ständigt ökande antal som tog anställning som tjänstefolk. Detta hade förekommit redan på Maos tid, men då hade det mest handlat om statligt anställda som arbetat på kontor eller hemma hos högt uppsatta på regeringsnivå. Åren efter Mao blev hembiträden, kockar, trädgårdsmästare och barnpigor ett vanligt inslag hemma hos den växande eliten av teknokrater, intellektuella och byråkrater på mellannivå, men också hos de mer framgångsrika av landets nya kapitalistiska företagare och många av de allt fler utlänningarna i landet.

Återkomsten av små privata företag i städerna i början av Deng-eran gav nytt liv åt de kinesiska, något som utländska observatörer jämförde med stadslivets enformiga och strikta karaktär i Maos Kina – en jämförelse som osvikligt också gjordes av sådana som aldrig hade satt sin fot i Kina på Maos tid. Kringvandrande försäljare, gatuhandlare och smårestauranger i det fria skulle snart åtföljas av stora hotell, nattklubbar och butiker för lyxvaror – samt också av tiggare och prostituerade. Städerna i Kina började nu lika de stora städerna i resten av världen med prov på alla de stora och smärtsamma kontrasterna mellan prälig rikedom och bitande fattigdom, som kännetecknar de flesta kapitalistiska samhällen.

Småhandelns återkomst i städerna i början av 1980-talet hälsades av många västliga bedömare som tecken på att en ny och energisk kapitalism höll på att växa fram i Kina. Och det saknades förstas inte exempel på företagare som lyckades förverkliga regeringens uppmaning att ”bli rik”, och de fick stor uppmärksamhet i medierna både i Kina och utomlands. Men den stora majoriteten av de som arbetade inom den nya privata sektorn fick i bästa fall nöja sig med mycket blygsamma framgångar eller fick klara sig med små marginaler, på samma sätt som deras motsvarigheter i andra delar av tredje världen. Den verkliga grunden till den

<sup>7</sup> Riskin, *China's Political Economy*, Tabell 14.1, sid. 355.

<sup>8</sup> Xue Muqiao i en radiointervju i juli 1979. Citerat i Roger Garside, *Coming Alive*, sid. 358.



kinesiska kapitalismen låg inte i småföretagsamheten i städerna, utan i de satsningar på utrikeshandel och investeringar som skedde genom Deng Xiaopings ”öppna dörrrens-politik” längs kusten i landets södra delar – och i den kommunistiska stat med dess byråkrater, som kontrollerade vilka som fick passera genom dessa dörrar.

### Den öppna dörrrens politik

När Zhou Enlai i januari 1975 presenterade ”De fyra moderniseringarnas politik”, utgick de kinesiska kommunistledarna från att fullföljandet av Zhous ambitiösa ekonomiska mål skulle kräva en omfattande ökning av Kinas utrikeshandel, att man skaffade sig den senaste teknologin från de utvecklade kapitalistiska länderna och förmodligen även att man lånade utländskt kapital. Detta skulle innebära – i realiteten om än inte till namnet – att man övergav den maoistiska politiken med nationell ”själv tillit”.

Principen om själv tillit hade haft en närmast helig ställning i Maos Kina. Till en del handlade emellertid hyllningarna till själv tilliten mer om att göra en dygd av nödvändigheten. På grund av USA:s motstånd i drygt två decennier hade Kina varit nästan helt isolerat från den kapitalistiska världsmarknaden för att sedan också bli avskuret från större delen av den kommunistiska världen sedan relationerna med Sovjetunionen försämrats i slutet av 1950-talet, och det hade inte mycket annat att välja på än att förlita sig på sina egna resurser under större delen av Maos era. Denna nödvändighet blev kanske mer aptitlig, och i varje fall ideologiskt legitimerad av maoismens revolutionära arv, framför allt idealet från Yan’an-åren om ekonomisk självständighet.<sup>9</sup> Utan tvivel var en del kommunistledare, och bland dem med säkerhet Mao Zedong själv, villiga att betala det ekonomiska pris som själv tilliten krävde för att kunna vaccinera det socialistiska Kina mot all frätande påverkan från den kapitalistiska världsmarknaden. Hur som helst imiterade Mao och hans kolleger, medvetet eller inte, delvis den protektionistiska strategi som Friedrich List hade lagt fram i Preussen i slutet av 1800-talet, en strategi som gjort att det industriellt efterblivna Tyskland förblivit relativt isolerat tills det var i stånd att tävla med det industriella England. Oavsett om det var avsiktligt eller inte så kvarstår faktum att Kina kom in på den kapitalistiska världsmarknaden i slutet av 1970-talet under långt mer gynnsamma omständigheter än man hade kunnat uppnå på 1950-talet.<sup>10</sup>

Men oavsett om strategin och principerna var medvetna eller inte, skulle ledarna för Folkrepubliken när tillfället yppade sig agera snabbt för att få med Kina i den kapitalistiska världen av internationell handel och finans. Detta startade under de sista åren av Maos epok efter närmandet till USA och Richard Nixons besök i Beijing och Shanghai i februari 1972. Mellan 1971 och 1974 mer än tredubblades Kinas utrikeshandel, det mesta med icke kommunistiska länder.<sup>11</sup> Ökningen av handeln fortsatte under Hua Guofengs interimsstyre, och som konstaterats talade ju Hua Guofengs ofullgångna tioårsplan också om massiv import av utländskt kapital och teknologi. Deng Xiaopings marknadsorienterade utvecklingsstrategi och hans ”öppna dörrrens-politik” påskyndade också raskt Kinas inlemmande i den kapitalistiska världsmarknaden. Mellan 1978 och 1988 mer än fyrdubblades utrikeshandeln och fyrdubblades en gång till de sex följande åren, med Japan, Hong Kong och USA som landets ledande handelspartners.

Uppblomstringen av handeln hade på det hela taget skett i enlighet med den uttalade kinesiska principen om ”jämlighet och ömsesidiga fördelar”, och man kan med säkerhet anta att de olika sidorna också drog nytta av de olika projekten. Vad som mer utsatts för kritisk

<sup>9</sup> Se Mark Selden, *The Yanan Way in Revolutionary China*, Cambridge, Ma: Harvard University Press, 1971.

<sup>10</sup> Om parallellerna mellan Folkrepubliken och Preussen, se Wolfgang Deckers insiktsfulla artikel, ”Mao Zedong and Friedrich List on De-Linking”, *Journal of Contemporary Asia*, n° 2, 1994, sid. 217-26.

<sup>11</sup> Riskin, *a.a.*, Tabell 9.1, ”China’s foreign trade 1965-1975”, sid. 208.

granskning i Kina är inte den ”öppna dörren” för handel, utan att Kina öppnades för utländska investeringar – och i samband med detta återupplivandet av företeelser som hade obehaglig likhet med vad som förekommit i utlandsdominerade traktatshamnar under den halvkoloniala tiden. Det mest framträdande exemplet på detta återfanns i de ”särskilda ekonomiska zonerna”, av vilka de fyra första etablerades 1979 på kusten i söder, nära Hong Kong eller mitt emot Taiwan. Fler skulle följa och inom ett decennium skulle så gott som hela Kinas kust, samt utvalda regioner inne i landet, ”öppnas”, vilket innebar att utländska kapitalister erbjöds gynnsamma villkor för att exploatera kinesisk arbetskraft och kamma hem snabba vinster – allt detta i förening med de privilegier utlänningar förväntar sig i en halvkolonial tillvaro.<sup>12</sup>

De särskilda ekonomiska zonerna var redan från början bekymmersamma, både av socialistiska och nationalistiska skäl. I ett läge då regimen i Beijing fortfarande kände sig förpliktad att hålla fast vid socialistiska trossatser, var ekonomin i zonerna öppet och egentligen brutalt kapitalistisk – och det ideologiska dilemmat blev inte mindre av att regeringen hade förklarat att zonerna utgjorde modeller för ”reformer” runt om i Kina. Vidare var zonerna ställen där kinesiska arbetare exploaterades av utländskt kapital och där kinesiskt tjänstefolk skötte om privilegierade utlänningar. Zonerna gav också näring åt officiell korruption, både bland lokalt styrande organ och bland företagsamma söner och döttrar till högt uppsatta representanter för kommunistpartiet, som använde sitt politiska inflytande för att berika sig på import-export eller andra affärer.

Bortsett från den fortfarande kontroversiella frågan om huruvida de speciella ekonomiska zonerna i sig har visat sitt ekonomiska värde, dvs huruvida de skapat mer kapital än vad den kinesiska staten har satsat för att bygga upp dem, kan det ändå inte råda något tvivel om att Dengs ”öppna dörren-politik” rent allmänt inbringat de flesta av de förväntade ekonomiska fördelarna: inflöde av utländskt kapital för att finansiera industriföretag och andra moderniseringsprojekt, lindring av den kroniska bristen på utländsk valuta, bättre tillgång på avancerad vetenskaplig och industriell teknologi i Japan och i Väst, och arbete åt kinesiska arbetare som annars hade fått gå arbetslösa.

Kapitalackumulation till produktiva satsningar har förvisso varit det viktigaste resultatet av ”den öppna dörrens politik”. Ett av de märkliga inslagen i den kinesiska kapitalismens utveckling under Dengs regim är att en betydande del av denna inledande kapitalackumulation var frukten av officiell korruption. Framträdande bland representanterna för Kinas nya post-revolutionära ”bourgeoisier” var exempelvis att lokala byråkrater (samt deras vänner och släktingar) fick köpa varor och materiel till låga statliga priser för att sedan sälja dem till högre marknadspriser. Lika framträdande, i synnerhet i folkets ögon, var att barn till kommunistledare i hög ställning, i början av 1980-talet var väl placerade för att skaffa sig lukrativa positioner inom handeln med utländska kapitalistiska och statliga företag. Medan en del av frukterna av denna byråkratiska korruption utan minsta tvivel, som ryktena gjorde gällande, hittade vägen in på hemliga bankkonton i Schweiz, så investerades huvuddelen ändå i en stor skara av ytterst vinstbringande inhemska finansiella, industriella och kommersiella företag i vad som skulle utvecklas till en oerhört snabb process av kapitalackumulation och ekonomisk tillväxt.

---

<sup>12</sup> För en utmärkt och klagörande sammanfattning av bakgrunden till de speciella ekonomiska zonerna och deras tidiga historia, se Harry Harding, *China's Second Revolution*, Washington D C: Brookings Institution, 1987, sid. 163-171. För en lysande kritik av zonerna, se Suzanne Pepper, ”China's Special Economic Zones: The Current Rescue Bid for a Faltering Experiment”, 1986 University Field Staff Report, återgiven i *Bulletin of Concerned Asian Scholars*, årg. 20, n° 3, 1988, sid. 1-20.

Utländska investeringar i produktiva företag var också betydande, med en stadig om än inte uppseendeväckande tillväxt under hela 1980-talet för att sedan explodera i en rasande profitjakt i början av 1990-talet. Mer utländskt kapital investerades i Kina bara under 1994 (34 miljarder USA-dollar) än under hela 1980-talet.<sup>13</sup> Mycket av det importerade kapitalet kom från kinesiska investerare utomlands och fördes för det mesta in via Hong Kong. Och trots de politiska hindren hade taiwanesiska kapitalister i mitten av 1990-talet satsat drygt 25 miljarder USA-dollar på fastlandet, mestadels i Fujianprovinsen.

Att Kina lockat utländska investera handlar inte bara om oändlig tillgång på billig arbetskraft, som ju också finns (och ofta ännu billigare) i många andra delar av världen. I stället handlar det om arbetskraft till lågpris som dessutom är disciplinerad och relativt välutbildad och – inte minst viktigt för potentiella investerare – dessutom är förhindrad att bilda fria fackföreningar av sin kommunistiska regering, som också är fullt redo att garantera ”arbetsfred” med andra metoder. Att Deng och hans efterträdare håller så hårt på ”stabilitet och enhet”, den officiella förskönande omskrivningen för en leninistisk diktatur, är något som är särskilt uppskattat av utländska investerare. Ett annat lockbete för utländska kapitalister är utsikterna att få direkt tillgång till den inre marknaden i Kina, som nu har kommit en bra bit på väg mot att förverkliga sin länge omtalade potential som den största i världen.

De påtagliga ekonomiska vinsterna med Dengs ”öppna dörren-politik” har förstås också krävt sitt pris. Bland dem är att Kina gått från att vara ett skuldfritt land till ett av de mer skuldsatta – även om Kinas utlandsskuld är stor i absoluta siffror är den relativt blygsam i internationell skala oavsett om man mäter den per capita eller utifrån nivån på den kinesiska ekonomin.<sup>14</sup> Kina har förstås blivit alltmer beroende av fluktuationerna på den kapitalistiska världsmarknaden (som inte alltid har varit givmild mot utvecklingsländer) och utsatt för påtryckningar från ”internationella” (läs USA-kontrollerade) ledande organisationer som Världsbanken eller Internationella valutafonden. Vidare har ”öppna dörren” skapat stora nya möjligheter till officiell och icke officiell korruption – även om, som vi konstaterat, den byråkratiska korruptionen under de märkliga omständigheter som rått runt den framväxande kapitalismen i Kina också utgör en viktig källa till kapitalackumulation. Den inte minsta kostnaden för Kinas del har varit att en viss nivå (om än icke mätbar) av nationellt självförtroende gått förlorat. Den maoistiska politiken med självtillit tjänade, oavsett det ekonomiska priset, nämligen till att i folkligt medvetande inympa övertygelsen om att det kinesiska folket genom egna ansträngningar kunde skapa sin egen speciella framtid. Detta självförtroende, vars betydelse knappast går att överskatta i ett land som så länge hade dominerats och förödmjukats av utlänningar, började vittra samman under de sista åren av Maos regim. Men det underminerades ordentligt när post-maoistiska ledare framställde västliga kapitalistiska metoder och teknik som universalbotemedlet för alla problem i Kina – och därmed oavsiktligt gynnade vad Simon Leys klagade över som ”en plötslig återkomst av blind beundran av väst”.<sup>15</sup> Som reaktion på denna ”blinda beundran” har det som väntat uppstått reaktionära nationalistiska svar, som sannolikt kommer att öka i intensitet och bitterhet i framtiden.

<sup>13</sup> *China Daily News*, 21 april 1989, sid. 1 och 19 januari 1995, sid. 1. 1996 ökade de utländska investeringarna till 40 miljarder USA-dollar och samma siffra uppnåddes 1997. *Wall Street Journal*, 15 december 1997, sid. A10.

<sup>14</sup> 1995 uppgick Kinas utlandsskuld till cirka 1 000 USA-dollar per capita. Som jämförelse kan nämnas att den för Mexiko var 17 000 dollar per capita, Brasiliens 9 000 dollar, Ungerns 31 000 dollar och Polens 11 000 dollar. Världsbanken, *Trends in Developing Economies*, 1996, Washington D C: The World Bank, 1997. Siffror beräknade på tabeller sid. 60, 109-110, 236-237, 340-341 samt 430-431.

<sup>15</sup> Efter att ha betecknat Kinas förälskelse i allt västligt som ”ohälsosam psykologi” skrev Simon Leys, en av de hårdaste kritikerna av maoismen: ”Det är trist att se ett av de mest positiva resultaten av [den maoistiska] regimen drabbas av ett sådant bakslag.” *The New York Times*, artikel bredvid ledarsidan, 3 januari 1979.

Ändå innebar begravningen av Maos politik med självtillit inte någon ny epok av beroende, som en del hade fruktat när ”öppna dörrrens-politik” infördes. I motsats till det Kina som fanns före 1949 finns nu en stark kinesisk stat mellan de utländska makternas ambitioner och den kinesiska nationen och den styrs av ytterst nationalistiska ledare, som såväl materiellt som psykologiskt är mer än kapabla att slå vakt om Kinas suveränitet. Oavsett hur mycket som saknas av sociala och politiska dygder, är och förblir ett självständigt Kina en av den kommunistiska revolutionens permanenta landvinningar. Men samtidigt kommer den kapitalistiska världsmarknaden, som Kina alltmer blir en del av, att vara en mäktig kraft bakom den kapitalistiska omstruktureringen av den kinesiska ekonomin.

### **Avkollektiviseringen av jordbruket**

Det var på landsbygden, där majoriteten av Kinas folk lever och arbetar, som man först fullt ut skulle få känna av både den ekonomiska dynamiken i och den samhällseliga destruktiviteten hos en marknadsekonomi. Dengregimens jordreformer 1979-80, som till att börja med såg ut som en försiktig återgång till den ”återanpassningspolitik” som Liu Shaoqi låg bakom i början av 1960-talet för att landet skulle återhämta sig från katastrofen med det Stora språnget, förvandlades snart till en strid ström av förändringar som sopade undan de kollektiva institutioner som hade byggts upp på landsbygden på 1950-talet och senare. I början av 1980-talet hade folkkommunerna upplösts och kollektiv jordbruksproduktion i stort sett ersatts med individuella familj jordbruk.

Denna radikala omvandling av böndernas liv och arbete, gick mycket fortare fram än ledarna i Beijing förutsett, och hämtade denna gång inte sin inspiration i en ny samhällselig vision. I stället motiverades den av statens gamla ekonomiska behov att plocka ut överskott från byarna och finansiera landets moderna ekonomiska utveckling, som nu gick under namnet de Fyra moderniseringarna. Att staten exploaterade landsbygden hade förvisso varit huvudkällan till kapitalackumuleringen redan på Maos tid och det skulle fortsätta sedan han var borta. Men Maos efterträdare skulle snart inse att jordbruket, som tyngdes av en växande befolkning och sjunkande produktivitet, inte längre förmådde leverera det nödvändiga kapitalet. Den första avgörande åtgärden blev då att motivera bönderna att avsevärt öka produktionen och därmed skaffa fram det kapital som behövdes för att understödja en modern ekonomisk utveckling. Det nya sättet att uppnå detta gamla mål var en satsning på att utveckla landsbygden i kommersiell riktning, om än under ett stort mått av statlig styrning.

De första åtgärderna för att stimulera bönderna att producera kom, som vi noterat, omedelbart efter tredje plenum. Det handlade om att staten betalade avsevärt högre priser för spannmålsleveranser och att restriktionerna upphävdes för marknader ute på landsbygden. Den sortens ”anpassning” kunde med lätthet ha gjorts förenlig med den rådande maoistiska jordbrukspolitiken – men marknadsanhängarna i Kina ville inte veta av någon sådan anpassning. De ansåg ju att Kinas verkliga problem låg hos de maoistiska institutionerna som sådana, inte bara i deras sätt att fungera. De politiska förändringarna i början av 1979 åtföljdes således av en omfattande kritik av kollektiv jordbruk i allmänhet, som gavs stor publicitet. Bakom den stod reformsinnade intellektuella, som verkade som politiska rådgivare åt den nya Dengregimen.

Enligt kritikerna hade Mao Zedong under kollektiviseringsrörelsen 1955-56, den s k ”socialistiska flodvågen”, bortsett från grundläggande marxistiska lärdomar om de nödvändiga materiella förutsättningarna för socialismen och drivit igenom kvasi-socialistiska produktionsförhållanden på en alltför bristfällig ekonomisk grundval. Vidare hade kollektiviseringen lett till omfattande tvång mot ”mellanbönderna” och därigenom till en klyfta med de mest effektiva producenterna. Följden hade blivit två decennier av ekonomisk stagnation på landsbygden, med lite eller ingen ökning alls av inkomst per capita från mitten av 1950-talet till slutet av 1970-talet. Socialismen hade därigenom misskrediterats i ögonen på majoriteten

av bönderna. Den allmänna kritiken av kollektivjordbruk fick ny näring när den omtalade Dazhaibrigaden, den maoistiska modellen för lokal självtillit och social jämlikhet på landsbygden, officiellt fördömdes som en ”vänsteravvikelse” och den en gång så hyllade bondeledaren Chen Yonggui förpassades från partiets politbyrå. Partiets anklagelser mot Dazhaibrigaden, som bl a gick ut på att man hade förfalskat produktionssiffrorna och anklagelser om ekonomiska oegentligheter, verkade långt ifrån trovärdiga för dem som var förtrogen med historien hos denna folkkommun, som varit föremål för omfattande studier.<sup>16</sup>

När kritiken av kollektiviseringen påbörjades återopade partiets ideologer Deng Xiaopings gamla formulering från 1956, som nu blivit statlig ortodoxi, om att huvudmotsättningen i det kinesiska samhället inte gick mellan mot varandra stående samhällsgrupper, utan i stället mellan Kinas ”framskridna socialistiska system” och de efterblivna produktivkrafterna. Dengs formulering hade länge handlat om att rättfärdiga en ensidig strävan efter ekonomisk utveckling, där andra överväganden lämnades därhän, i syfte att få produktivkrafterna att harmoniera med ”det socialistiska systemet”. Men kritikerna av kollektivjordbruk gav en ny vinkel åt Dengs uttalande och sade nu att en återgång till samhällelig organisation från tiden före kollektiviseringen också kunde bidra till att lösa motsättningen mellan till synes oförenliga nivåer av samhällelig och ekonomisk utveckling. De förespråkade därför en återgång till familj jordbruk och hävdade att ett kommersiellt kapitalistiskt system baserat på enskilt ägande bland bönderna inte bara skulle vara mer i samklang med Kinas nuvarande ekonomiska utvecklingsnivå, utan dessutom skulle frigöra marknadens dynamik och uppmuntra en snabb tillväxt av produktivkrafterna på landsbygden.

Den första större institutionella förändringen i kapitalistisk riktning på landsbygden godkändes officiellt i september 1980 då partiets centralkommitté rekommenderade att man skulle införa vad som allmänt skulle bli känt som ”hushållens ansvarssystem”. Under ”ansvarssystemet” skulle enskilda bondehushåll sluta avtal med produktionslaget om användningen av en viss andel av lagets ”kollektiva” mark. I gengäld skulle hushållen betala produktionslaget avtalsenliga andelar av sin produktion för att svara mot statliga krav om skatter och spannmålsleveranser samt mindre summor till stöd för den avtagande delen av kollektiva insatser och gemensam välfärd, som ännu var i bruk. Jordbruksredskap och djur som användes i arbetet, som hittills hade ägts kollektivt av produktionslaget, delades upp på hushållen, som nu skulle ägna sig åt enskilt brukande av jorden. Med undantag för finansiella skyldigheter mot produktionslaget hade hushållen nu rätt att bruka marken efter eget gottfinnande och använda överskottet efter behag.

Även om det förekommit tidigare experiment med olika versioner av ”ansvarssystemet”, och även om bönder på en del håll hade agerat på egen hand för att dela upp marken, var det inte förrän partiet på hösten 1980 officiellt sanktionerat det som den nya ordningen började få någon större spridning. Och trots att det först hade sagts att avtalssystemet skulle vara frivilligt och i första hand tillämpas i fattigare områden, där kollektivjordbruken misslyckats, blev ”ansvarssystemet” ganska snart i själva verket obligatoriskt och allmän regel i början av 1980-talet: lokala partikadrer på landsbygden var oroliga för att bestraffas som ”vänsterister” och gick därför nitiskt in för att tillämpa den nya politiken (och ibland tvinga den på motvilliga bönder) för att visa sin politiska uppslutning bakom Dengs regim. I slutet av 1983 hade

<sup>16</sup> Om Dzhais verkliga historia under Maos epok och tiden efteråt finns många utmärkta arbeten. Se t ex Tang Tsou, Mark Blecher och Mitchell Meisner, ”Organization, Growth and Equality in Xiyang County”, *Modern China*, april 1979, sid. 139-186; Tang Tsou, m fl, ”National Agricultural Policy: The Dazhai Model and Local Change in the Post-Mao Era”, i Mark Selden och Victor Lippit, red., *The Transition to Socialism in China*, sid. 266-299; Tang Tsou, m fl, ”The Responsibility System in Agriculture: Its Implementation in Xiyang and Dazhai”, *Modern China*, januari 1982, sid. 41-103 samt William Hinton, *Fanshen*, New York: Random House, 1983.

98 procent av bondehushållen gått över till en eller annan form av ansvarssystemet. Precis som under kollektiviseringskampanjen 1955-56 genomfördes avkollektiviseringen med ”ett yxhugg”, vilket ju borde ha varit ett vänstermisstag, och inte mycket hördes av den en gång så ljudligt proklamerade principen om att politiken skulle variera utifrån olika lokala förhållanden.

Det som inledningsvis ersatte kollektivjordbruket var ett system, som Carl Riskin så träffande betecknat som ”ett arrendejordbruk med produktionslaget och staten som jordägare”.<sup>17</sup> Men ”arrendatorerna” skulle inte särskilt länge förbli en grå massa av brukare av lika stora jordlotter. Det utvecklades oerhört snabbt nya ekonomiska och sociala skillnader bland landsbygdsbefolkningen när de kapitalistiska förhållandena spred sig på landsbygden. Orsakerna var många till de nya samhällsekonomiska skiljelinjerna. För det första var inte alla de avtal som ingicks under ansvarssystemet inriktade på vanligt jordbruk. Ett stort antal bönder, som uppmuntrades av regeringens inriktning på att befrämja specialisering och marknadsföring, satsade på potentiellt mer lukrativa projekt som odling för försäljning, företag för matberedning, små verkstäder och butiker för reparationer, och de möjligheter som en rad nya sysselsättningar inom handel och transporter kunde erbjuda. Den sortens ”specialiserade hushåll”, som termen löd, och egenföretagare klarade sig långt bättre än vanliga bondehushåll, där man fortsatte att odla sådana grödor som spannmål och andra basvaror. För det andra befrämjades differentieringen 1983 då regeringen, i syfte att anpassa behoven hos de hushåll som saknade tillräckligt med arbetskraft, och framför allt att stimulera ambitionerna hos den mer företagsamma delen av befolkningen på landsbygden och som potentiellt kunde stå för kapitalackumuleringen, gjorde det möjligt att arrendera ut mark och anställa lantarbetare. En ny underklass av arrendatorer och lantarbetare växte snabbt fram när regeringens restriktioner vad gällde lönearbete antingen nonchalerades eller i det närmaste avskaffades,<sup>18</sup> medan de som var bättre utrustade med fysisk styrka, företaggaranda och ambitioner energiskt gick in för att bekräfta Dengs maxim om att ”några måste få bli rika först”, som nu blivit den officiella motiveringen för den växande ojämlikheten.

Den kanske viktigaste källan till differentieringen mellan rika och fattiga härrörde kanske ändå från de förmåner partikadrer på landsbygden kom i åtnjutande av i den nya kommersiella ekonomin. De flesta byråkraterna på landsbygden var till en början emot återgång till individuella familj jordbruk, delvis av ideologiska skäl och delvis på grund av att de var oroliga för att mista makt och inkomster. Men snart skulle många upptäcka att deras politiska ställning och inflytande var utomordentliga tillgångar för den som ville uppnå ekonomiska framgångar för egen räkning. Avkollektiviseringen sköttes av partikadrerna och många av dem kunde tillförsäkra sig själva, släktingar och vänner den bästa marken och lejonparten av jordbruksredskap och maskiner. Och deras gamla politiska förbindelser kom till god nytta när det gällde att skaffa varor och materiel, som det rådde brist på, och göra lukrativa affärer på den snabbt växande svarta marknaden.<sup>19</sup>

Avkollektiviseringen underlättades åtskilligt genom att systemet med folkkommuner utvecklades. Den nya konstitution som antogs i slutet av 1982 överförde kommunernas uppgifter till städer eller förvaltningar på lokal nivå. När folkkommunernas politiska makt började reduceras krympte deras kollektiva ekonomiska och sociala uppgifter eller överfördes kort och gott till privata vinstdrivande instanser, som sköttes av enskilda, familjer eller små

<sup>17</sup> Carl Riskin, *a.a.*, sid. 288.

<sup>18</sup> Alla begränsningar av hur många arbetare ett privatföretag fick anställa avskaffades 1987.

<sup>19</sup> Se t ex Anita Chan, Richard Madsen och Jonathan Unger, *Chen Village: The Recent History of a Peasant Community in Mao's China*, Berkeley: University of California Press, 1984, sid. 263-284.

bolag.<sup>20</sup> Till och med hälsovård och utbildning drogs in i kommersialiseringen av landsbygden. I mitten av 1980-talet började privatläkare och privatskolor att dyka upp i många samhällen på landsbygden och bli tillgängliga för dem som hade råd med det.

En viktig förutsättning för utvecklingen av kapitalism på Kinas landsbygd var privatiseringen av markanvändningen, även om frågan om formellt ägande fortfarande är dubbeltydig. Mark som familjejordbrukare först hade förvärvat under ansvarssystemet för hushåll utarrenderades under korta perioder av produktionslagen (en organisatorisk struktur som blivit kvar från den kollektiva tiden och förblev kollektiv egendom i lagens bemärkelse). För att mildra oro bland bönderna för att det nya systemet bara skulle visa sig vara tillfälligt, och för att försöka hindra rovdrift på mark, gav regeringen 1984 tillstånd till att åkrarna kunde hyras ut ända upp till 15 år. Det skulle snart utsträckas till 50 år och den allmänna uppfattningen var att marken kunde överlåtas till ens arvingar i flera generationer. De facto innebar detta att en fri marknad upprättats för mark, med ”uppgörelser” om mark som hyrdes ut, köptes, såldes och intecknades som om det rört sig om helt och hållet privat egendom.

Den nya politiken på landsbygden gav anmärkningsvärda ekonomiska resultat i början av 1980-talet. Mellan 1978 och 1984 ökade bruttovärdet på jordbruksproduktionen med i genomsnitt 9 procent om året.<sup>21</sup> Stora ökning av arbetsproduktiviteten noterades på landsbygden, inkomsten per capita fördubblades i det närmaste under de sex åren, och det gick att konstatera en dramatisk ökning av levnadsstandarden på stora delar av landsbygden. Detta märktes framför allt i den stora ökningen av antalet nybyggda hus, en enorm ökning i köp av konsumtionsvaror, och en tydlig förbättring av dieten. Även om det ekonomiska uppsvinget på landsbygden delvis kunde tillskrivas de incitament som ansvarssystemet för hushåll medförde och övergången till marknadsekonomi på landsbygden, så berodde det också (och sannolikt mest) på att priserna på jordbruksprodukter höjdes 1979 och de allmänna lättnader av den statliga kontrollen som hade föregått detta. Båda två genomfördes inom ramen för det gamla systemet med kollektivt jordbruk. Det är intressant att uppsvinget för jordbruksproduktionen startade under Hua Guofengs regim 1978 (en ökning på 8,9 procent) och fortsatte 1979 (8,6 procent), medan ansvarssystemet för hushållen inte började införas allmänt förrän i början av 1980-talet.<sup>22</sup> Oavsett orsakerna, och de varierar otvivelaktigt från ställe till ställe, kommer den tidiga Deng-eran med säkerhet att bli ihågkommen som en av de ekonomiskt mest framgångsrika perioderna för det kinesiska jordbruket någonsin.

Ökningen av produktionen inom jordbruket kunde emellertid inte bibehållas. 1985 skedde en skarp och oväntad minskning av spannmålsproduktionen – från rekordnivån 407 miljoner ton året innan till 379 ton – vilket sände ekonomiska och psykologiska chockvågor genom det kinesiska samhället. Det var den största nedgången sedan Stora språnget och det väckte minnen och oro för hungersnöd. Brist på spannmål och häftiga svängningar på jordbrukspriserna följde i Kinas alltmer marknadsmässiga ekonomi, en marknad som hade allt mindre belöningar att erbjuda dem som verkligen brukade jorden. På många håll ledde detta i sin tur till bitter och varaktig fientlighet mellan bönderna och regeringsrepresentanter, där de senare var inställda på att driva igenom kontrakten om spannmålsförsäljning – och ibland orsakade

<sup>20</sup> Om utvecklingen av folkkommunerna, se Vivienne Shues insiktsfulla analys i ”The Fate of the Commune”, *Modern China*, 10, N° 3, juli 1984, sid. 259-283.

<sup>21</sup> Kenneth R Walker, ”Chinese Agriculture During the Period of Readjustment, 1979-1983”, *The China Quarterly*, N° 100, december 1984, Tabell A1, sid. 803; Carl Riskin, *a.a.*, Tabell 12.1, sid. 291.

<sup>22</sup> Som flera bedömare påpekat skulle uppgången för jordbruksproduktionen i slutet av 1970-talet och början av 1980-talet inte ha varit möjlig utan den stora infrastruktur av konstbevattning, fördämningar och teknologisk infrastruktur som skapades under Maos era. Se Carl Riskin, *a.a.*, sid. 296; William Hinton, ”A Trip to Fengyang County: Investigating China’s New Family Contract System”, *Monthly Review*, 35, N° 6, november 1983, sid. 14.

de ännu större vrede bland bönderna genom att betala för spannmålen med ”vita kuponger” (*baitiao*) eller skuldbrev i stället för kontanter. De fientliga stämningarna spädades på med en mängd extra skatter och nyuppfunna avgifter, som korrupta tjänstemän började utkräva av bönderna i slutet av 1980-talet. Hur som helst har jordbruksproduktionen från 1985 tenderat att stagnera och nätt och jämt hålla samma takt som den relativt låga befolkningstillväxten.

Hushållens inkomster på landsbygden, och det relativa välståndet på stora delar där, har bibehållits från mitten av 1980-talet. Detta har dock inte skett genom en ökad jordbruksproduktion och produktivitet, utan i stället genom en förvånansvärt snabb tillväxt av industrin i form av ”stads- och byföretag” – SBF. Planerna på industrialisering av landsbygden, en klart maoistisk satsning, som startade under kampanjen kring Stora språnget (som framgått av kapitel 12) var ursprungligen inte bara tänkt som ett sätt att använda överskottet av arbetskraft och resurser lokalt, som i annat fall skulle ha stått oanvända, utan också som ett sätt att befrämja vidare sociala syften, i synnerhet att minska klyftan mellan stad och land. Programmet noterade blygsamma framgångar under Maos tid. I mitten av 1970-talet sysselsattes 28 miljoner arbetare, nära 10 procent av arbetskraften på landsbygden, i små och för det mesta teknologiskt enkla fabriker, som drevs av folkkommuner och brigader. Men det var först under perioden med marknadsreformer som landsbygdsindustrin blev en verkligt dynamisk kraft i Kinas ekonomi. Uppmuntrad av Dengs regim, och med inflöde av kapital – från lokala instanser, privatkapitalister, utländska investerare och olika former av kooperativa organisationer – växte industriföretagen på landsbygden med osedvanlig hastighet, inte bara till antalet utan också i storlek, variation i produktionen och teknologisk sofistisering. Under stora delar av 1980-talet ökade SBF-företagens produktion med 35 procent om året, och efter en kort period av tillbakagång när decenniet gick mot sitt slut uppnåddes en hög tillväxttakt (i genomsnitt 30 procent per år) igen under 1990-talet. 1995 var drygt 125 miljoner anställda i landsbygdsindustrier, som utgjorde den snabbast växande delen av en allmänt dynamisk kinesisk ekonomi. Och det är lönerna (om än jämförelsevis låga) till denna till största delen unga medlemmar av bondefamiljer, som arbetar på SBF-företag, som håller uppe inkomstnivån på stora delar av den kinesiska landsbygden.

SBF-företagen klassas officiellt som en del av den ”kollektiva” delen av Kinas ekonomi och de utgör helt klart den största delen av vad som faller under denna rätt oklara beteckning. Fast huvuddelen av industriföretagen på landsbygden ägs och styrs av privatkapitalister och lokala instanser och samtliga verkar enligt kapitalistiska regler både på den nationella och internationella marknaden. Huruvida SBF har någon socialistisk potential, som man emellanåt vill göra gällande, är tveksamt – men kanske är den frågan ännu inte helt avgjord.<sup>23</sup>

De ekonomiska framstegen på landsbygden under Dengs era har inte skett utan höga sociala och andra kostnader – och inte utan att skapa nya hinder för fortsatta framsteg. En av de negativa konsekvenserna av avkollektiviseringen var en tydlig uppgång för födelsetalen i början av 1980-talet, när återgången till individuella familj jordbruk fick familjerna att försöka få fler söner för att klara av efterfrågan på arbetskraft för den närmaste framtiden och på längre sikt ge säkerhet åt åldrande föräldrar. Detta var ett ytterst rationellt (om än också mycket traditionellt) sätt av bönderna att svara på avkollektiviseringen och återgången till familj jordbruk, men inte helt lätt att förena med regeringens lika rationella politik med ett-barns-familjer, som ursprungligen tillkommit för att stabilisera befolkningen på 1,2 miljarder vid millennieskiftet.

<sup>23</sup> Se studier av Chu Zhiyuan, professor vid MIT och en av de mest värtaliga förespråkarna för den socialistiska potentialen hos SBF – exa. hans ”China’s Rural Industrialization: Flexible Specialization, Moebius-Strip Ownership and Proudhonian Socialism”, (icke publicerat forskningsstudie vid University of Chicago). För en fascinerande studie av kooperativ och demokratisk utveckling i Henanprovinsen, se Chu Zhiyuan, m fl, *The Transformation from the Pressurized System to The Democratic System of Cooperation: Reform of Political System at the County and Township Levels*, Beijing: Central Compilation and Translation Press, 1998.



Bland de sorgliga följderna av denna kollision mellan statens och enskildas intressen har varit aborter som nitiska regeringstjänstemän drivit igenom och mord på nyfödda flickebarn av desperata bönder som varit beslutna att få åtminstone en son, en kollision som i sig är resultatet av motsägelsefull statlig politik. 1985 modifierade regeringen ett-barns-politiken, vilket innebar att det i själva verket blev tillåtet för par på landsbygden att ha två barn. Detta lindrade spänningarna mellan staten och bönderna, men äventyrade i gengäld förhoppningarna om nolltillväxt av befolkningen under 2000-talet.

Avkollektiviseringen underminerade också andra långsiktiga mål och program. Fragmenteringen av enheterna gick jämsides med återgången till familj jordbruk och blev speciellt akut i byar där mark av ojämn kvalitet delades ut proportionellt, vilket gjorde att större jordbruksmaskiner blev värdelösa på många håll och omintetgjorde långvariga förhoppningar om en mekanisering av jordbruket. Och allt eftersom gamla folkkommuner och brigader tynade bort i ett nytt marknadsdriven samhälle torkade de kollektiva fonderna in, vilket ledde till en försämrad välfärd för äldre, handikappade och fattiga. Brigadernas hälsovårdskliniker stängdes på en del håll och för skolorna på landsbygden noterades en nedgång både i antal och i kvalitet. Skolgången minskade också på grund av att bönderna behövde ha barnen hemma för att hjälpa till i jordbruket, som nu drevs som ett familjeföretag. Och slutet för folkkommuner och brigader innebar också att det blev allt svårare att organisera bönderna i större offentliga projekt som byggande och reparationer av anläggningar för konstbevakning och dammar, något som förvärrade de förfärliga översvämningar som härjade i centrala och norra Kina sommaren 1998.

Avkollektiviseringen har också ökat de enorma miljöproblemen i Kina. Nedhugning av skog (med översvämningar som följd) har exempelvis blivit ett allvarligt problem i många regioner på grund av bristen på planering av bostadsbyggande och den urskilningslösa fällning av träd som detta har lett till. Boomen för bostadsbyggandet, som dels har att göra med återgången till familj jordbruk, dels med det relativa välståndet i många byar, har också lett till en minskning av ytan odlingsbar mark och påskyndat den alarmerande nedgång som inleddes redan 1957.<sup>24</sup>

Nedgången för de kollektiva institutionerna har förstås också undergrävt de kollektiva värderingar, som en gång fanns bland bönderna, och det ideologiska tomrum detta innebar skulle snabbt fyllas av traditionella sedvänjor, trosuppfattningar, vidskepelse och ritualer. Ironiskt är att den ”reform av landsbygden”, som genomfördes under de Fyra moderniseringarnas banér har återupplivat de ytterst ”feodala” värderingar, som Deng Xiaoping och hans marknadsorienterade teoretiker hade fördömt som historiskt skadliga och som de skyller många av det politiskt onda och olika misslyckanden under Maos era på. Men de ledande i regeringen har varit mindre bekymrade för återkomsten av gamla trosuppfattningar och värderingar på landsbygden än vad de betecknar som ”överdrivna” utgifter för traditionella äktenskap, begravningar och högtider – för den sortens utgifter tär på det kapital som är tillgängligt för att finansiera markförbättringar, inköp av ny jordbruksutrustning och hushållning med vatten. Bristen på sådana långsiktiga produktiva investeringar är en av orsakerna till stagnationen inom jordbruket sedan 1985 och till att Kina alltmer fått förlita sig på import av livsmedel.

De mest oroväckande samhällseliga konsekvenserna av avkollektiviseringen har varit den oerhört snabba tillväxten av ekonomiska skillnader på landsbygden och framväxten av nya klasskillnader. Ojämlighet är knappast någon nyhet för Kinas landsbygd. Men på Maos tid var de största klyftorna regionala, en avspegling av långvariga ekologiska och andra skillnader

<sup>24</sup> Enligt officiell statistik minskade den odlingsbara marken med 15 procent mellan 1949 och 1992. En del utländska bedömare anger än en större minskning. Se Vaclav Smil, *China's Environmental Crisis*, Armonk: N Y: M E Sharpe, 1993, sid. 57-58.

mellan relativt välbärgade och fattiga områden i landet, medan de ekonomiska klyftorna inom olika samhällen var relativt små.<sup>25</sup> Under reformperioden efter Mao har de regionala ojämlikheterna ökat, framför allt mellan kustområdena och inlandet och stärkt ett gammalt för-revolutionära mönster som blev bestående under hela Mao-epoken. Det nya är uppkomsten av allt större och allt mer synliga skillnader mellan rika och fattiga familjer i byar, städer och andra samhällen och har blivit ytterligare en bekräftelse på Dengs förutsägelse om att ”några kommer att bli rika först”.

De som faktiskt har blivit rika utgör en minoritet av befolkningen, men fortfarande ett betydande antal av invånarna på landsbygden, som har förmått dra nytta av de nya marknads-mekanismerna. Det är ett system som gynnar de initiativrika, de ambitiösa, de fysiskt starka, de skickliga, de begåvade, och familjerna med mest arbetskraft. De som gynnats speciellt är de som sitter på politisk makt, eller sådana med tillgång till det. Efter att ha kommit över eventuella ideologiska hämningar av socialistiskt slag var det lokala partikadrer, som var först med att gynnas av privatiseringen av kollektiva tillgångar och kunde komma över den bästa marken och de mest lukrativa affärerna för egen räkning eller för släktingar och vänner. Partiföreträdare på landsbygden utgör kärnan i den nya bourgeoisin på landsbygden och leder en ökande rad av vinstgivande företag. I denna nya klass ingår också ledarna för de mer framgångsrika ”särskilda hushållen”, som kan anställa arbetare och sköta sina gårdar och fiskodlingar på kapitalistisk väg; ägarna till eller de som har kontrakt på olika tjänster, företag inom handel och industri, de professionella företagsledare och tekniker som sköter företag i städer och byar, de lokala företrädarna för regering och parti, som styr TBF och som ofta också är involverade i andra former av verksamhet i syfte att tjäna pengar, innanför eller utanför lagens ramar, samt en ny grupp av små jordägare som arrenderar ut mark till de fattigare bönder som i realiteten brukar jorden. Även om de utgör en mångfacetterad och fortfarande formlös klass går det att urskilja ett viktigt särdrag för att definiera de olika grupper, som ingår i den växande bourgeoisin på landsbygden: de livnär sig på att exploatera andras arbete medan de själva gör allt för att undkomma kroppsarbete. Därigenom vidmakthåller de den äldsta av alla former av samhällelig uppdelning – den mellan intellektuellt och fysiskt arbete – i en alltmer modern kapitalistisk omgivning.

Vid sidan av den nya bourgeoisin på landsbygden återfinns där den äldsta och till antalet största av samhällsklasserna – bönderna, med kanske 200 miljoner som fortfarande aktivt brukar jorden, de flesta dock på individuella familj jordbruk. I slutet av Maos era svarade folkkommunerna för en i varje fall minimal form av trygghet för större delen av landsbygdens befolkning, men när folkkommunerna avvecklades i början av 1980-talet visade det sig att nära hälften av en arbetsstyrka på uppskattningsvis 400 miljoner var överflödiga. Av de 200 miljonerna bönder i arbetsför ålder, som inte längre kunde överleva på ett jordbruk som alltmer hade övergått till marknadsekonomi lyckades kanske hälften till sist hitta arbete som lönearbetare i de snabbt växande TBF och andra företag på landsbygden som inte ägnade sig åt jordbruk. Återstoden, cirka 100 miljoner (även om antalet varierar avsevärt beroende på de ekonomiska förhållandena) hamnade i ett nytt lantligt *trasproletariat*, där en del tvingades in i sysselsättning av lägre grad på landsbygden, medan andra hamnade i kriminalitet. Huvuddelen skulle emellertid ingå i den ”flytande befolkningen” (*youmin*) av migrantarbetare, som drar till och från städerna i jakt på alla tänkbara tillfälliga arbeten. De bor i kåkstäder och arbetar till eländiga löner och har svarat för mycket av arbetskraften i byggboom som har fått Kinas städer att framstå som moderna, där det till synes råder välstånd.

Avkollektiviseringen och marknadsekonomins utbredning har således gett upphov till en ny social struktur på landsbygden bestående av fyra alltmer specifika och differentierade sam-

<sup>25</sup> Om jämlikhet och ojämlikhet i slutet av Maos era, se Riskin, *a.a.*, sid. 223-256.

hällsgrupper: en borgerlig elit av de facto ägare till olika företag inom handel och industri, bönder och jordägare inriktade på marknadsekonomi, företrädare för parti och regering på lokal nivå och professionella företagsledare och teknisk personal, en avsevärt reducerad men fortfarande betydande bondeklass sysselsatt med familjejordbruk, en stor och snabbt växande klass av lönearbetare, som kommer att bidra till att kapitalismen stärks ytterligare på landsbygden - samt till att de traditionella bönderna försvinner.<sup>26</sup>

Även om de kinesiska kommunistledarna befrämjar marknadsekonomins utbredning på landsbygden och hyllar de ekonomiska framgångar som den har medfört, så händer det ändå att de nämner att jordbruket ska kollektiviseras igen (i någon icke specificerad framtid).<sup>27</sup> Detta kommer dock inte att ske, betonar de, genom byråkratiska påbud, utan genom ”de objektiva ekonomiska lagarnas sätt att fungera” och framstegen inom produktionen.<sup>28</sup> I mitten av 1990-talet gick det faktiskt att hitta rapporter från flera provinser i norr om en rörelse bland bönderna som, tydligen med regeringens välsignelse, delvis försökte återskapa ett kollektivt byliv, egendoms- och arbetsformer. Ändå är det svårt att se hur någon övergång i kollektiv riktning på ett naturligt sätt skulle kunna uppstå ur en marknadsekonomi, som skapar så stora samhällsekonomiska klyftor och egenintresse av att den rådande ordningen får bestå. På en så polariserad landsbygd, där stora delar av befolkningen nu uppfostras i marknadstänkande är det ytterst osannolikt att kollektivjordbruk skulle kunna återinföras, oavsett om signalerna skulle komma uppifrån eller underifrån, utan att detta ledde till våldsamma sociala konflikter. Det vore höjden av ironi om en regim som så starkt betonar social harmoni, och som tagit avstånd från maoistiskt tänkande om klasskamp, skulle åstadkomma samhällsförhållanden som gör klasskampen ofrånkomlig.

### **Städernas industri och arbetets förvandling till vara**

Så fort Tredje plenum, som ajournerats i december 1978, hade gett sitt godkännande av ”anpassning via marknaden” lade de ekonomiska reformivrarna i Deng Xiaopings koalition fram konkreta förslag till en kapitalistisk omstrukturering av Kinas enorma men ineffektiva och teknologiskt efterblivna statskontrollerade industri inför den högste ledaren. Reformanhängarna hävdade att nationens ekonomiska tillväxt och det materiella välståndet för befolkningen bäst kunde tillgodoses, i varje fall på den rådande utvecklingsnivån i Kina, om produktion och distribution av varor mer baserades på ”fritt utlopp” för marknadskrafterna än på centralplanerare i Beijing. Reformanhängarna föreslog därför att det ekonomiska beslutsfattandet skulle decentraliseras till enskilda företag drivna med vinsttänkande som grund och att icke vinstgivande företag skulle tillåtas gå i konkurs och stängas, även om den senare eventualiteten inte framhölls särskilt mycket. Denna självständighet för företagen innebar att företagsledarna, inom ramen för allmänna statliga riktlinjer, kunde besluta om produktion, arbetscheman, löner och priser allt efter svängningarna på marknaden. De skulle också få rätt att bestämma hur ett företags vinster (om sådana alls uppstod) skulle användas. Och samhälleligt mest betydelsefullt, var att företagsledarna dessutom skulle få rätt att anställa och avskeda arbetare efter marknads krav och kriteriet om ekonomisk effektivitet. Att på detta sätt ”slå sönder risskålen av järn”, som det hette med tidens terminologi – dvs slut för

<sup>26</sup> I det avseendet följer Kina en internationell trend. Om ”böndernas bortdöende”, se Eric Hobsbawm, *Ytterligheternas tidsålder*, för en intressant diskussion.

<sup>27</sup> Som t ex partiets generalsekreterare Hu Yaobang förutsade i sin rapport till tolfte partikongressen 1982. Se *Beijing Review*, 25, N° 37, 13 september 1982, sid. 18-19.

<sup>28</sup> Se t ex Deng Xiaoping, ”Build Socialism with Chinese Characteristics” i *Fundamental Issues in Present-Day China*, Beijing: Foreign Languages Press, 1987, sid. 53-58.

systemet med anställningstrygghet på livstid för statligt anställda – skulle enligt reform-anhängarna disciplinera en nonchalant arbetskraft och öka produktiviteten.<sup>29</sup>

Så såg i korta drag den i allt väsentligt kapitalistiska modell för industriell omorganisation, som lades fram 1979. Och Deng Xiaoping och andra kommunistledare fann den vara tilltalande, inte för att de såg något tilltalande i kapitalismen som sådan, utan mer på grund av att modellen var tilltalande ur nationalistisk synvinkel. För marknaden lovade ekonomisk effektivitet och det i sin tur gav näring åt förhoppningar om en snabbare väg till nationell ”rikedom och makt”. I modifierad och begränsad började man således experimentera med marknadsmodellen i slutet av 1979, då regeringen valde ut flera tusen företag att bli vinstdrivande och mer eller mindre självständiga kapitalistiska enheter. Programmet växte i början av 1980 och skulle då inkludera cirka 16 procent av de fabriker och andra statliga företag i städerna som ingick i statsbudgeten.<sup>30</sup>

Det första försöket till industriell omstrukturering efter kapitalistiskt mönster visade sig bli kortlivat. I slutet av 1980 tvingades regeringen avbryta programmet efter att ha hamnat i oförutsedda skattemässiga och sociala problem. En av de oväntade följderna av de marknadsorienterade åtgärderna var att inflationen flammade upp. Även om de officiellt angivna prisökningarna (cirka 7 procent i nationell skala och något högre i städerna, sannolikt siffror i underkant) var rätt blygsamma på internationell nivå kom inflationen ändå som en chock för en befolkning som hade vant sig vid nästan tre decennier av total prisstabilitet. Under Maos 27 år vid makten hade prisökningarna uppgått till mindre än 0,5 procent om året. Växande statliga budgetunderskott var också oroande, särskilt för en regering som dittills minutiöst hållit sig till en balanserad budget. De åtgärder som den vidtog för att kontrollera underskottet innebar kraftiga minskningar av kapitaltillväxten och att ineffektiva fabriker stängdes. Dessa åtgärder förvärrade i sin tur det kroniska problemet med arbetslösheten i städerna, där man nu officiellt medgav att den uppgick till 20 procent av arbetskraften där.<sup>31</sup>

Medan regeringen 1980 tampades med inflation, arbetslöshet och underskott drabbades den också av ett alarmerande fall i produktionen inom den tunga industrin. Delvis var detta följden av övernitiska försök att korrigera obalansen mellan produktion av produktions- och konsumtionsvaror, men delvis också av den nya satsningen på att företagen skulle gå med vinst – och det faktum att många viktiga företag inom den tunga industrin inte kunde uppvisa någon vinst längre. 1981 sjönk produktionen inom den tunga industrin med nära 5 procent, enligt officiella siffror, och med drygt 8 procent enligt beräkningar av utländska bedömare.<sup>32</sup> Regeringen reagerade på den ekonomiska krisen med vad som kallades ”återanpassning”, där man återinförde strikt central statlig kontroll över priser, löner, investeringar och tilldelning av råvaror – egentligen att ”kommandoekonomin” återinfördes i städernas industri. När det centrala planeringssystemet hade återinförts kom industritillväxten i gång igen. 1983 ökade produktionen inom den tunga industrin med 12,4 procent och med 8,7 procent inom den lätta

<sup>29</sup> Se t ex Joseph Kahns rapport i *The Wall Street Journal*, 10 mars 1995, sid. A1 och A4.

<sup>30</sup> För detaljerad information om detta inledande försök till industriell omstrukturering, se Edmund Lee, ”Economic Reform in Post-Mao China: An Insider’s View”, *Bulletin of Concerned Asian Scholars*, årg. 15, N° 1, januari-februari 1983, sid. 16-25; samt Robert Michael Field, ”Changes in Chinese Industry since 1978”, *The China Quarterly*, N° 10, december 1984, sid. 742-761.

<sup>31</sup> Antalet arbetslösa i städerna 1979 uppskattades till 20 miljoner i ett tal av vice premiärminister Li Xiannian, en veteranbefälhavare i Röda armén och ekonomisk planerare. Talet publicerades i Hong Kong-tidningen *Ming Bar* den 14 juni 1979. Även om arbetslösheten i städerna varit ett kroniskt, om än dolt, problem sedan 1950-talet förvärrades den åren efter Mao genom att ungdomar som tvångsflyttats återvände till städerna och att många ineffektiva fabriker stängdes.

<sup>32</sup> Dorothy J Solinger, ”The Fifth National People’s Congress and the Process of Policy Making: Reform, Readjustment, and Opposition”, *Asian Survey*, årg. XXII, N° 12, december 1982, sid. 1263.

industrin.<sup>33</sup> Det var ungefär samma siffror – och samma relation mellan tung och lätt industri – som hade varit rådande under Maos era.

Medan ”återanpassningen” av städernas industrisektor skedde i början av 1980-talet började regeringen, som vi redan sett, inrikta sig på att avkollektivera jordbruket och satsa på utrikeshandel och investeringar i kustområdena. Men försöken att införa marknadsregler i städernas ekonomi upphörde inte helt och hållet. Samtidigt som regimen återinförde en central kontroll över statsindustrin började den också uppmuntra ökningen av privata och ”kollektiva” företag samt utlandsfinansierade joint ventures i städerna och de speciella ekonomiska zonerna. Ägande och styrelseformer varierade kraftigt i företagen inom denna snabbt växande icke statliga sektor, men ett var gemensamt: arbetskraften hämtades från en fri arbetsmarknad i snabb tillväxt. Lönearbetarna i ”kollektiva” företag i städerna (där 7 miljoner nyanställdes mellan 1981 och 1984) och i den nya privata sektorn (där sysselsättningen ökade från 1 miljon till drygt 3 miljoner i början av 1980-talet) hade klart lägre löner än anställda i statliga industrier och varken tillgång till den anställningstrygghet eller de sociala förmåner (som hälsovård och pensioner) som ”risskålen av järn” gett. De som tillhörde den ”fria” arbetsmarknaden (vilket innebar att de sålde sin arbetskraft till vadhelst som den kunde hitta på marknaden) kunde anställas eller avskedas efter direktörernas gottfinnande, allt efter hur ekonomin svängde. Tillsammans med ett långt större antal lönearbetare i företag i småstäder och ute i byarna kom de att ingå i en snabbt växande kapitalistisk arbetsmarknad. Denna arbetsmarknad expanderade ytterligare när många av de bönder som hade gjorts överflödiga genom avkollektiviseringen drygade ut leden av migrantarbetare, som drog från stad till stad i jakt på alla tillfälliga arbeten som stod till buds. Så även om planerna på en omfattande industriell omvandling av städerna tillfälligt skrinlagts, så hade ”risskålen av järn” börjat krympa redan i början av 1980-talet, vilket åtminstone delvis var ett av reformanhängarnas viktigaste krav.

När industriproduktionen 1984 åter hade stabiliserats och regeringen blivit djärvare efter framgången för reformerna på landsbygden kom ett nytt ambitiöst försök att genomföra en kapitalistisk omstrukturering av städernas industri. Deng Xiaoping själv stod för startskottet när han i början av året gav sig ut på en upphaussad turné i den speciella ekonomiska zonen i Shezhen och förklarade att det som officiella medier utmålade som en modell för reformer över hela Kina var en stor framgång. Det omstruktureringsprogram som följde liknade det som hade övergetts 1979, förutom att det nu var mer omfattande och genomfördes med större energi och beslutsamhet.

Programmet bestod av tre viktiga delar. Först fastslogs den ytterst kapitalistiska principen om att företagen skulle gå med vinst. Cirka 400 000 statliga företag fick sedan ett stort mått av självständighet över löner, priser och investeringar. I varje fall i teorin var tanken att de skulle stå på benen eller gå under beroende på om de gick med vinst eller inte.

För det andra siktade reformprogrammet 1984 på att mer allmänt skapa en marknad för arbetskraft. Redan under de fem tidigare åren hade Kina kommit långt på väg mot att skapa en kapitalistisk arbetsmarknad. Nu ville Dengregimen ”slå sönder risskålen av järn” (för att använda tidens retorik bland reformanhängarna) bland fast anställda i statliga företag, som 1984 utgjorde närmare 40 procent av industriarbetarklassen i Kina. Men det uppstod ett intensivt och hårt motstånd mot denna ”reform”, inte bara bland relativt privilegierade arbetare, som skulle ha påverkats direkt, utan också bland ett stort antal veteraner inom kommunistpartiet, som betraktade jobbtrygghet på livstid som en av revolutionens stora landvinningar. Till slut gick regeringen med på en kompromiss: fast anställda på statliga

<sup>33</sup> State Statistical Bureau, ”Communique on the Fulfillment of China’s 1983 National Economic Plan”, *Beijing Review*, årg. 26, N° 14, 4 april 1983, sid. 20-24.

fabriker fick behålla anställningstryggheten och de sociala förmånerna, medan nyanställda kunde bli anställda på kontraktbasis. En rik flora av kontraktanställningar skapades de närmaste åren för att gradvis ersätta den krympande ”risskålen av järn”.<sup>34</sup>

Den tredje delen av programmet 1984 var ”prisreformen” då man införde en treskalig prisstruktur i stället för det gamla systemet med av regeringen fastställda priser. Priserna på vissa viktiga industriprodukter (som stål och olja) bestämdes fortfarande av staten; priserna på andra industriprodukter kunde däremot fluktuera mellan olika av regeringen fastställda nivåer, medan priset på de flesta konsumtionsvaror och jordbruksprodukter befriades från all rege- ringskontroll och tilläts fluktuera i enlighet med marknadens krav. Reformprogrammet i städerna, tillsammans med att marknadsekonomi hade införts på landet, ledde till fem kaotiska år med en spektakulär tillväxt inom industrin och svåra sociala omställningar. Bara 1985 ökade Kinas redan enorma industriproduktion med nära 20 procent och tillväxttakten inom industrin, både i städerna och (framför allt) på landsbygden, fortsatte under större delen av resten av 1980-talet. Levnadsstandarden ökade märkbart i städerna, om än ojämnt, under hela 1980-talet, även om det har sagts att detta mer berodde på framgångarna inom jordbruket i början av 1980-talet (och de relativt låga kostnaderna på livsmedel och andra varor från landsbygden) än på någon förbättring av produktiviteten i städernas industri.<sup>35</sup> Hur det än förhöll sig med detta såmer än fördubblades reallönerna för städernas arbetare under Dengs första decennium vid maken. Det skedde betydande förbättringar av kosthållningen, framför allt genom ökad köttkonsumtion, men också i både kvantitet och kvalitet när det gällde kläder. Ägande av hushållsvaror – tv-apparater, symaskiner och kylskåp – ökade spektakulärt. Och boendeytan per capita fördubblades nästan i städerna, vars utseende förvandlades genom en till synes ändlös byggboom.

Men även om dessa materiella framsteg var reella nog och förvisso något som det kinesiska folket välkomnade hjärtligt, så ledsagades de av en social och psykologisk förödelse av historiska proportioner. Ekonomiska bubblor (officiellt betecknade som ”överhettning” och ”återhämtning”) kom snabbt och våldsamt och medförde umbäranden och ovisshet för stora delar av städernas arbetande folk. Förutom umbärandena kom också utbrott av inflation, i synnerhet under ”boomfasen” av cykeln, och den blev kronisk sedan ”prisreformen” delvis hade införts 1985. De första månaderna 1989 hade inflationen stigit till den officiellt erkända nivån på 25 procent per år, även om den var avsevärt högre i Beijing och andra stora städer. För en arbetande befolkning som brottades med oroliga marknadskrafter, framstod de växande uppenbara och groteska sociala och ekonomiska klyftorna som chockerande. Mellan en välförsedd elit av företagare och byråkrater, som göddes rikligt av den ”fria marknaden” (och som hade allt mindre spärrar mot att demonstrera sin nya rikedom i städer där lyxaffärer och nattklubbar hastigt ynglade av sig) och ett utarmat trasproletariat av daglönare som fick bo i kåkstäder, hade det öppnats en djup klyfta mellan rika och fattiga av samma sort som i vilken som helst storstad i den kapitalistiska världen. Och medborgarna var förfärade och upprörda över den plötsliga kraften i den byråkratiska korrupcion, som uppvisades av tjänstemän och kadrer, hög som låg, som berikade sig själva (och sina familjer och vänner) genom att använda sitt politiska inflytande till att påverka de nya marknadsmekanismerna.

I slutet av 1980-talet genomgick ekonomin en rad cykler av kraftiga svängningar och befolkningen i städerna fick uppleva de smärtsamma och prövande växlingar, som är typiska för tidiga kapitalistiska regimer. Tillväxttakten förblev hög inom industriproduktionen, men det var även inflationen och regeringens budgetunderskott. I slutet av det första decenniet av

<sup>34</sup> För en belysande diskussion om de komplexa formerna av kontraktanställd arbetskraft under Maos och Dengs era, utifrån ett distrikt i Hebeiprovinnsen, se Mark Blechers, Vivienne Shues och Tethered Deers utmärkta arbete *Government and Economy in a Chinese County*, Stanford, CA: Stanford University Press, 1996, sid. 109-121.

<sup>35</sup> Som anförs i Carl Riskin, *a.a.*, sid. 372.

Dengs regim kunde få på allvar betvivla att en i alla avseenden kapitalistisk ekonomi – även om det officiellt talades om ”socialistisk marknadsekonomi” – hade upprättats i städerna i Kina. En fri arbetsmarknad hade skapats och bara en obetydlig minoritet av arbetarna hade fortfarande tillgång till ”risskålen av järn”. Den administrativa kontrollen av priser och många varor var borta och de svängde nu i enlighet med marknadens villkor. De flesta ekonomiska enheter fungerade efter den kapitalistiska principen om företagets vinst. Det enda som fattades var en formell, lagenlig privategendom. Men om Kina nu i allt väsentligt hade blivit kapitalistiskt, så handlade det om en speciell sorts kapitalism, vars speciella drag i korthet bör utvecklas närmare.

### **Byråkratisk kapitalism**

Byråkratisk kapitalism, dvs användande av politisk makt och inflytande för privat vinning via kapitalistiska metoder för ekonomisk verksamhet, är inget okänt genom historien. Det har förekommit i olika former i många samhällen i både forntid och modern tid. Och det har sannerligen inte varit något obekant i Kinas historia. Alliansen mellan mäktiga ämbetsmän och en beroende bourgeoisie för vinstbringande aktiviteter inom handel och industri var ett framträdande drag i det kinesiska samhällslivet och ekonomin under den över 2 000 år gamla kejsrerliga eran.<sup>36</sup> Och i modern tid är bourgeoisins underordnande under höga företrädare för Chiang Kai-sheks Guomindangregim på 1930- och 1940-talet ett av de klassiska exemplen på byråkratisk kapitalism i nutidshistorien.<sup>37</sup>

Bakgrunden till den byråkratiska kapitalismen i Kommunistkina är dock rätt ovanlig. I Folkrepubliken fall uppstod den byråkratiska kapitalismen först efter en längre kvasi-socialistisk period då den kinesiska bourgeoisin hade eliminerats som verksam samhällsgrupp. I mitten av 1950-talet hade, som framgick av kapitel 6, återstoden av den kinesiska bourgeoisin (den s k ”nationella bourgeoisin” som den kallades på den tiden) blivit utköpt av den kommunistiska staten och resterna av denna klass dröjde sig bara kvar som en liten grupp av åldrande pensionärer, som livnärde sig på att inkassera en blygsam utdelning på statsobligationer som inte gick att ära. Det krympande antalet medlemmar av denna döende samhällsklass var alltför få och alltför ålderstigna för att kunna fylla de borgerliga funktioner, som Deng Xiaopings marknadsatsning krävde. Det ankom därför på den kommunistiska staten att skapa den kapitalistklass som behövdes för att få marknadsekonomi att fungera. I ett land där bourgeoisin har eliminerats, och kapitalistisk verksamhet länge varit mistrodd och nedtryckt, stod de mest sannolika kandidaterna för att rekryteras till en ny sådan klass att finna bland kadren inom den uppsvällda kommunistiska byråkratin.

Många, antagligen de flesta, kommunistiska byråkraterna var till att börja med fientligt inställda, eller möjligen tveksamma, till Dengs marknadspolitik. Att släppa på statens och kollektiva organs kontroll av ekonomin för att överlåta den till familjer och privatföretagare verkade hota byråkratins makt, status och inkomster. Inte heller gick det lätt att förena marknadsekonomi med de socialistiska värderingar och mål, som kommunistledarna brukade

<sup>36</sup> För en insiktsfull kommentar om hur den byråkratiska kapitalismen fungerade i det forna Kina, se Etienne Balazs, *Chinese Civilization and Bureaucracy*, New Haven: Yale University Press, 1964, kap. 1-4 samt Frederic Wakeman, *The Fall of Imperial China*, New York: The Free Press, 1975, kapitel 3.

<sup>37</sup> Litteraturen om den byråkratiska kapitalismen under Guomindang är omfattande. För ett urval av arbeten på engelska, se Lloyd E Eastman, *The Abortive Revolution: China under Nationalist Rule, 1927-1937*, Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1974; Lloyd E Eastman, *Seeds of Destruction: Nationalist China in War and Revolution 1937-1949*, Stanford: Stanford University Press, 1984; Parks M Coble, *The Shanghai Capitalists and the Nationalist Government, 1927-1937*, Cambridge, Mass: Council on East Asian Studies, Harvard University Press, 1980, samt Marie Claire Bergère, *The Golden Age of the Chinese Bourgeoisie, 1911-1937*, Cambridge: Cambridge University Press, 1989.

bekänna sig till, och som många av dem utan tvekan också satte högt. Det var ett av de sällsynta tillfällena då byråkratins egenintresse och socialistiska principer såg ut att sammanfalla.

Men oavsett de första invändningarna uppfyllde byråkraterna sin plikt och utförde partiets och centralregeringens politik under ledorden ”Reform” och ”Fyra moderniseringar”. Och det stod inte på förrän ämbetsmän och kadrer upptäckte att de hade ett gyllene tillfälle att för egen del kunna vinna på de möjligheter som marknaden erbjöd – egentligen att fylla platsen åt en frånvarande bourgeoisie. Ett stort antal skyndade sig att fylla det sociala tomrummet. I spetsen gick medelålders söner och döttrar till kommunistpartiets högsta ledare, bl a barnen till Deng Xiaoping och premiärminister Zhao Ziyang, och de utnyttjade sitt politiska inflytande för att skaffa sig lukrativa positioner. De var verksamma i kuststäderna och de speciella ekonomiska zonerna, där de sammanförde utländskt kapital med den kinesiska marknaden och erhöll stiltiga provisioner för att ha ordnat avtal mellan utländska företag och statliga handelsorganisationer. Efter att ha börjat som lobbyister hade de snart grundat egna import-export-företag och sen fortsatte en del med att bli internationella finansiärer och investeringsbankirer, ibland med kopplingar till enorma kapitalistiska konglomerat i Hong Kong och på en del andra håll. En del av de rikedomar som de erhöll tack vare den politiska makt och inflytande som deras familjer hade gick helt säkert till ett leverne i lyx och investeringar utomlands, men huvuddelen av det kapital de hade ackumulerat verkar ha satsats på vinstbringande investeringar på hemmaplan och därmed bidra till att finansiera den kinesiska ekonomins osedvanliga tillväxt i slutet av 1980- och 1990-talet. ”Kronprinsarna och kronprinsessorna”, som de företagsamma och giriga sönerna och döttrarna till den härskande kommunistiska eliten kallades blev de mest framstående symbolerna för det officiella vinstbegär och den korrupktion, som skulle bemäktiga sig den kommunistiska byråkratin i slutet av 1980-talet – och som utlöste den djupa folkliga avsky för Dengregimen som skulle få sitt politiska uttryck i Demokratirörelsen 1989.

Partikadrer på landsbygden upptäckte också att deras politiska makt och inflytande kunde användas för att skaffa privata förmögenheter. Även om de flesta kader var motståndare till att avkollektivisera jordbruket – delvis av ideologisk övertygelse, delvis av oro för att förlora makt och inkomster – kom många snart att uppskatta fördelarna med Dengs program för att införa marknadsekonomin på landsbygden. För när de kollektiva institutionerna bröts upp och ansvarssystemet för hushåll infördes insåg lokala ämbetsmän att de hade makt att avgöra vem som skulle dra nytta av att arrendera ut mark och privatisera kollektiva tillgångar och funktioner. På stora delar av landsbygden gick därför den bästa marken och rättigheterna att sköta de mest lukrativa affärerna till partikadrer, deras släktingar och vänner.<sup>38</sup> De blev ofta ansvariga, eller chefer, för de välbärgade ”speciella hushållen”, de förvärvade mark och materiel för att kunna bygga stora och ibland lyxiga hus, och de (och deras släktingar och medarbetare) skaffade sig enorma fördelar på att upprätta och sköta affärs- och industri-företag. Kort sagt blev partitjänstemännen och deras släktingar de mest framträdande medlemmarna av den nya bourgeoisin på landsbygden.

Medan en ny lantlig bourgeoisin med ett starkt inslag av byråkrater började etablera sig i början av 1980-talet visade sig regeringens marknadsorienterade politik vara fördelaktig för de pekuniära och initiativrika ambitionerna bland byråkratin i städerna, framför allt sedan den industriella reformen kommit igång igen 1984. Prisreformen gav särskilt vinstgivande utsikter då man lät priset på många varor variera efter marknadens villkor – men då man också behöll ett parallellt system med statliga priser. Detta gjorde i själva verket den svarta marknaden

<sup>38</sup> Ett slående exempel på detta återges i en högt värderad studie av en by i Guangdongprovinsen, där den lokale partisekreteraren fick lejonparten av den bästa mark och utrustning, som fördelades under avkollektiviseringen. Se epilogen till Anita Chan, Richard Madsen, Jonathan Unger, *Chen Village: The Recent History of a Peasant Commune in Mao's China*, Berkeley: University of California Press, 1984, sid. 265-284.



legal och ökade väsentligt den vanligaste och enklaste formen för byråkraterna att berika sig – det hela baserade sig på att välplacerade ämbetsmän kunde köpa varor och materiel till låga statliga priser och sälja dem på den fria marknaden till flera gånger inköpspriset.

Byråkrater i städerna drog också nytta av de regeringssatsningar, som fullföljdes med förnyad kraft efter 1984 för att stimulera upprättande av en privat affärsverksamhet under ledning av enskilda och hushåll. Även om det var först på 1990-talet som tjänstemän började få bli privatkapitalister – att *xi hai* eller ”dyka ner i havet” som det kom att heta – var det redan på 1980-talet inte ovanligt att byråkrater blev chefer för affärsföretag, som formellt leddes av släktingar och vänner. Till en början skedde finansieringen ofta med kapital som hade erhållits genom officiell vinstjakt, och det byråkratiska beskyddet var bra för affärerna och en ytterligare källa till berikande av byråkratin. I en del fall doldes vad som de facto var byråkratiskt ägande av vinstgivande företag genom att officiellt låta företagen gå under namnet ”kollektiv”. Och premiärminister Zhao Ziyangs ”kuststrategi”, som efter 1985 lättade på den centrala ekonomiska kontrollen av lokala styren och uppmuntrade regionalism, ökade avsevärt möjligheterna till officiell vinstjakt och framväxten av en byråkratisk kapitalism, framför allt längs kusten i söder och i Yangzideltat.<sup>39</sup>

En ny stadsbourgeoisier började sålunda ta form i mitten av 1980-talet, en klass där förutom byråkratkapitalister också ingick ett snabbt växande antal stora och små egenföretagare samt den tekniska och administrativa personalen i statliga, privata och ”kollektiva” företag. Det var, och förblir, en ganska luddig grupp, där medlemmarna inte hade någon större medvetenhet om sina gemensamma intressen som klass. Icke desto mindre är de samhälleligt och ekonomiskt åtskilda från den stora majoriteten av stadsbefolkningen – lönearbetare på fabriker och i privata företag, regeringspersonal på låg- och mellannivå, småhandlare och migrantarbetare.

Men även om den nya bourgeoisien ännu inte har skaffat sig klassmedvetande, så har medlemmarna av den förvisso skaffat sig aptit på universella borgerliga nöjen. Om inte på annat sätt kommer dess särdrag som speciell klass i det kinesiska samhället till uttryck i smak för lyx – och medel att tillfredsställa den på dyra restauranger och nattklubbar, i form av nya och rymliga lägenheter, och i exklusiva butiker, vilket i internationella affärskretsar har gjort Kina känt som världens snabbast växande marknad för lyxvaror. Och kontrasten mellan rikedom och fattigdom i de kinesiska städerna i dag är sannolikt lika stor, och åtminstone lika skriande, som i storstadsområdena i de flesta kapitalistiska länder i väst eller tredje världen. Dengs förutsägelse att ”några måste bli rika först” har besannats med råge.

Ett av särdragen med den byråkratiska kapitalismen i Folkrepubliken är att inte bara enskilda tjänstemän, eller grupper av dem, använder sitt politiska inflytande för att leda eller sponsra privata vinstgivande företag, utan att också hela byråkratier, villigt eller ej, har störtat sig ut på marknaden, där de agerar som kapitalistiska företag. Statliga organ från grundskolor till hemliga polisen, som har fått sin budget söndermulad av centrala myndigheter, försöker kompensera detta genom att ägna sig åt en otrolig mängd affärer – från minsta form av detaljhandel till stora fabriker som tillverkar varor för export, från små kvartersrestauranger till enorma lyxhotell, som vänder sig till utländska besökare och turister. Det mest spektakulära exemplet på detta märkliga fenomen är Folkets befrielsearmé, i dag en viktig partner inom internationell handel och finans och som, förutom att tillverka och exportera vapen, också via sina många civila dotterföretag också har ett utbud av över 20 000 vinstdrivande företag inom industri, handel och tjänstesektorn.<sup>40</sup>

<sup>39</sup> Om Zhao Ziyangs tid som premiärminister och hans korta tid som partiets generalsekreterare, se kap. 24.

<sup>40</sup> Se t ex Eric Hyer, ”China’s Arms Merchants: Profits in Command”, *The China Quarterly*, N° 132, december 1992, sid. 1101-1118. I juli 1998 beordrade partiets generalsekreterare Jiang Zemin armén att upphöra med

Vilka är de politiska följderna av den marknadsekonomi som har vuxit så snabbt i Kina under Deng Xiaoping? I väst sägs det förstås allmänt att en kapitalistisk ekonomi och politisk demokrati är mer eller mindre oskiljaktiga, att fria marknader inte bara leder till ekonomiska mirakel, utan också till politisk frihet. Som den framstående brittiske nationalekonomen och Kina-kännaren, den framlidne Gordon White, en gång förutsade skulle följden på sikt av Kinas marknadsreformer bli processer av "samhällsekonomisk pluralism och politisk demokratisering".<sup>41</sup> Men man behöver inte gå djupt in i den moderna historien för att se att relationen mellan kapitalism och demokrati är ytterst komplex och krånglig<sup>42</sup> och att kapitalismen har visat sig förenlig med många olika politiska regimer, inklusive fascistiska. I själva verket har den senaste kapitalistiska industrialiseringen tenderat att följa den samhällspolitiska rutt, som Harrington Moore kallade "konservativ modernisering", med Meijis Japan och Bismarcks Tyskland som prototyper, och som visat sig ha lätt att övergå till fascistiska politiska lösningar.<sup>43</sup>

Samtidigt visar historien att en energisk och självständig bourgeoisie, särskilt en vars intressen har hamnat i konflikt med den rådande politiska ordningen, har varit ett oundgängligt inslag under utvecklingen av den parlamentariska demokratin. "Ingen bourgeoisie, ingen demokrati", som Moore sammanfattar det hela.<sup>44</sup> Om detta skulle vara den lärdom som den moderna historien ger, så är det inte något som bådär gott för demokratin i Kina. För dagens kinesiska bourgeoisie har inga större likheter med den klassiska tidiga bourgeoisin i väst. Den "post-maoistiska" bourgeoisin i Kina är förvisso en energisk klass, men helt klart inte någon självständig sådan. Den är snarare en klass som har skapats av den kommunistiska staten. En klass till stor del bestående av kommunistiska ämbetsmän, deras släktingar och vänner som var politiskt väl placerade för att kunna dra nytta av de nya möjligheter som marknaden erbjöd. Vidare är det en klass som är beroende av den kommunistiska staten för att kunna fungera ekonomiskt. Och det är en klass där medlemmarna väntar sig att staten ska skydda den mot det arbetande folket och fria fackföreningar. Kort sagt är det inte någon klass med stor demokratisk potential. Allvarliga utmaningar mot det kinesiska kommunistpartiets diktatur kommer därför snarare att komma från offren för, inte vinnarna, Kinas statligt sponsrade kapitalism. Detta är en fråga som kommer att utvecklas vidare i nästa kapitel, som behandlar Kinas politiska historia från början av 1980-talet till slutet av Dengs era i mitten av 1990-talet.

---

affärsverksamheten. Många förhöll sig skeptiska till om ordern verkligen skulle följas. Se Seth Faison, "China Moving to Unite its Industrial Knot", *The New York Times*, 28 juli 1998, sid. A1.

<sup>41</sup> Gordon White, *Riding the Tiger: The Politics of Economic Reform in Post-Mao China*, Stanford, CA: Stanford University Press, 1993, sid. 256.

<sup>42</sup> För en ytterst insiktsfull av analys av komplexiteterna, se Ellen Meiksins Wood, *Democracy Against Capitalism*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995.

<sup>43</sup> Barrington Moore, *Social Origins of Dictatorship and Democracy*, Boston: Beacon, 1966, i synnerhet kap. 5 och 8.

<sup>44</sup> *Ibid.*, sid. 418.

## 24. Kampen för demokrati

Från segern vid tredje plenum i december till början av 1994, då den 90-årige patriarken blivit för svag för att kunna framträda offentligt, var Deng Xiaoping obestridligt ”högste ledare”. För att uttrycka det rakt på sak var han diktator i en leninistisk parti-stat och fattade så gott som alla viktiga beslut.

Men under de 15 år då Deng styrde Kina antog han aldrig, i motsats till sina företrädare, någon av de höga politiska titlar som svarade mot hans reella makt. I stället lät han sina protegéer inneha de högsta posterna i partiet och staten. Först av dem, och helt klart den mest sympatiske, var Hu Yaobang (1915-1989), som hade anslutit sig till Röda armén 1930, vid 15 års ålder. Hu hade deltagit i den Långa marschen och blivit politiskt knuten till Deng Xiaoping under det långa inbördeskriget då han verkat som politisk kommissarie under Dongs befäl i Andra fältarmén. Efter 1949 skulle han få känna av samma upp- och nedgångar som sin mentor. När Hua Guofeng, den som först efterträtt Mao, 1980 tvingades lämna makten (och därmed sina titlar) utsåg Deng Hu Yaobang att fylla den nu återupplivade posten som partiets generalsekreterare och formell ledare för det kinesiska kommunistpartiet. Posten som partiordförande, som Mao Zedong hade innehaft så länge (och kortvarigt av Hua Guofeng), avskaffades.

Hu Yaobang var ett av de sällsynta fallen där en ledare för ett leninistiskt parti kommit att företräda demokratiska värderingar och regler. Han hade en dragning till den marxistiska traditionens mer frihetliga delar, och hade haft en nyckelroll i början av Dongs era för att genomföra ”rehabiliteringen” av intellektuella och tjänstemän, som fallit offer för den politiska häxjakten under Maos epok, framför allt anti-höger-kampanjen och kulturrevolutionen. Även om Hu med nödvändighet fick följa Deng Xiaopings politik och preferenser gjorde han sitt bästa för att skydda de intellektuella mot den högsta ledarens periodiska (om än kortvariga) kampanjer mot ”borgerlig liberalisering”, framför allt kampanjen 1983-84 mot ”andlig förorening”. Och Hu Yaobang var i bakgrunden chef för *Folkets Dagblad* under den korta period i början av 1980-talet då det officiella partiorganet förespråkade demokratiska reformer och avslöjade korruptionen på officiell nivå – i mångt och mycket genom insatser av sådana demokratiska marxister som Wang Roshui, som ledde redaktionen, och Liu Binyin, den berömde undersökande journalisten. Även om dessa insatser inte nödvändigtvis gav Hu Yaobang den breda popularitet han eftersträvade vann han ändå verklig respekt bland många intellektuella och studenter.

Zhao Ziyang (1919-), en annan av Deng Xiaopings adepter, var alls inte lika allmänt respekterad, i varje fall tills tillfälligheternas spel mot slutet av hans karriär skulle göra honom till en sorts martyr. Zhao var son till en jordägare i Hunan och anslöt sig till den kommunistiska rörelsen i mitten av 1930-talet, då han fortfarande var i tonåren, och verkade som politisk kader inom Röda armén under inbördeskrigets sista decennium. Som vanligt med den revolutionära generationens mer dugliga medlemmar steg Zhao snabbt i den post-revolutionära byråkratin efter 1949, bara för att bli utdriven under kulturrevolutionen. Men 1972, när Mao höll på att återuppbygga det parti han hade brutit sönder under kulturrevolutionen, återfick Zhao sin post som partisekreterare i Guangdongprovinsen, där han försiktigt stödde de unga demokratiaktivister, som var kända under förkortningen ”Li-Yi-Zhe”.<sup>1</sup> Det var emellertid inte Zhaos försiktiga uppbackning av ungdomliga demokrater, som drog till sig Deng Xiaopings

<sup>1</sup> Förkortningen ”Li-Yi-Zhe” består av det första, andra och tredje tecknet i namnen på tre demokratiaktivister i Guangdong-provinsen på 1970-talet – Li Zhengtian, Chen Yiyang och Wang Xizhe. De blev kända över hela landet för sitt viktiga verk, ”Om socialistisk demokrati och rättssystemet”, som täckte hundra meter av en mur på en gata i Kanton i november 1974.

uppmärksamhet, utan i stället de innovativa marknadsreformer han gick i spetsen för som ledare i Sichuanprovinsen i slutet av 1970-talet. 1980 såg Deng till att Zhao Ziyang blev invald i partiets politbyrå i Beijing och tillsatte honom som ledare för statsrådet, dvs premiärminister, det ämbete Zhou innehåft så länge. Från denna höga position etablerade sig Zhao som den mest energiske och effektive tillskyndaren av Dengs planer på en kapitalistisk omstrukturering av jordbruket och industrin, och framför allt för att Kina skulle ”öppnas” för utrikeshandel och investeringar.

1985 hade Kina fått känna på både den ekonomiska dynamiken och den sociala destruktiviteten hos en marknadsekonomi. Industri, kommers och utrikeshandel blomstrade under den expansiva fasen av de starka konjunktursvängningar, som är typiska för en kapitalistisk ekonomi i början. Bara under 1985 ökade industriproduktionen med häpnadsväckande 20 procent. Men samtidigt började stora delar av befolkningen att känna av några av de mer smärtsamma följderna av den kapitalistiska utvecklingen. I Beijing och andra större städer ledde utbrott av inflation till att priset på nödvändighetsvaror ökade med 30 procent i början av 1985 och sänkte levnadsstandarden för de mindre välbärgade delarna av städernas befolkning, framför allt fabriksarbetare och regeringstjänstemän på lägre nivå. Den snabbt växande volymen av pengar och varor ledde dessutom till att den byråkratiska korruptionen växte i omfång och utbredning – och allmänhetens medvetenhet om den officiella profitjakten ökade än snabbare efter flera uppseendeväckande ekonomiska skandaler.<sup>2</sup> Som tidigare konstaterats inträffade dessutom en oförutsedd svacka i spannmålsproduktionen 1985 sedan många bönder hade lagt av med den olönsamma odlingen av spannmål för att i stället ägna sig åt relativt lukrativa speciella grödor i en alltmer marknadsinriktad ekonomi på landsbygden. Fallet för spannmålsproduktionen, som kanske var mer betydelsefullt psykologiskt och politiskt än ekonomiskt ledde till chockvågor i det kinesiska samhället och bidrog till den växande olust och oro, som skulle känneteckna resten av 1980-talet. För många kineser framstår också 1985 som det årtal då optimismen och förhoppningarna från början av Dengs era gav vika för växande osäkerhet och pessimism.<sup>3</sup> Och det var vid samma tid som Deng Xiaopings egen popularitet började svikta – så mycket att den högste ledaren, som varit så populär i början av reformperioden, i början av 1989 hade blivit föremål för åtlöje och hån i städerna.<sup>4</sup>

Motståndet mot takten i och de sociala konsekvenserna av marknadsreformerna återspeglades i konflikter bland de kommunistiska ledarna. Motsättningarna märktes tydligast i spänningarna mellan Deng Xiaoping och planeringsveteranen Chen Yun, som ville att marknaden bara skulle ges en kompletterande roll. Chen hade blivit främste talesman för de delar av byråkratin, som hade något att vinna på att behålla den statliga industrin och systemet med central planering. Under alla omständigheter ledde den alltmer kaotiska ekonomiska situationen –

<sup>2</sup> En av de mest spektakulära inträffade på ön Hainan, som 1983 hade tillerkänts betydande ekonomisk självständighet i enlighet med premiärminister Zhao Ziyangs plan att göra ön till en monter för marknadsekonomi och som skulle kunna tävla med Taiwan. Myndigheterna på Hainan spillde ingen tid när det gällde att utnyttja öns privilegierade status genom att tullfritt importera nära 100 000 bilar, en miljon tv-apparater och videospelare, som sedan såldes vidare till fastlandet till tre eller fyra gånger inköpspriset. För redogörelser för Hainan-operationen se Suzanne Pepper, ”China’s Special Economic Zones”, *Bulletin of Concerned Asian Scholars*, årg. 20, N° 3 1988; samt Lau Shinghou och Louise de Rosario, ”Anatomy of a Scam”, *China Trade Report*, oktober 1985, sid. 8-10.

<sup>3</sup> Som exv. Liu Binyan noterat i *China’s Crisis, China’s Hope*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1990, sid. 103.

<sup>4</sup> Samtidigt som Dengs popularitet på hemmaplan började avta fortsatte han att hyllas i väst för sina marknadsreformer. T ex utsåg veckotidningen *Time Magazine* honom för andra gången till ”Årets man” i slutet av 1985 och även *National Review* utsåg honom till ”Årets man”. Hyllningarna i väst fortsatte ända till den 4 juni 1989 – och återupptogs försiktigt i början av 1990-talet.

”överhettning av ekonomin”, som termen lyder – till att regeringen i slutet av 1985 tvingades till åtstrammingsåtgärder, vilket ledde till nedlagda fabriker och arbetslöshet.

Likafullt drev Deng, och framför allt premiärminister Zhao Ziyang, på programmet med kapitalistisk omstrukturering. I vad som snart skulle bli känt som ”kuststrategin” öppnade Zhao för utländska investeringar och handel i Kinas ekonomiskt mest framskridna områden vid Stilla havskusten, från Manchuriet och Shandong i norr till Guangdong i söder.

Han ville också att de speciella ekonomiska zonerna skulle bli fler. Fabriker och andra företag uppmuntrades att operera som självständiga enheter med ansvar för egna vinster och förluster, i själva verket var det tänkt att de skulle sköta sina affärer i enlighet med den kapitalistiska principen om profitmaximering. Och det lades ny vikt vid att man skulle göra sig av med systemet med anställningstrygghet, den så kallade ”risskålen av järn”, och därmed skapa en mer fulländad kapitalistisk arbetsmarknad. Några av de mest heta reformanhängarna i kretsen kring Zhao prisade till och med fördelarna med en ”reservarmé av arbetskraft”, dvs ett stort antal arbetslösa som gick att anställa billigt och snabbt bli av med.

\* \* \*

Precis som hade varit fallet under Maos tid växlade också under Dengs era perioder av relativ intellektuell och politisk liberalisering med perioder av repression. På våren 1986 inledde Deng Xiaoping en period av minskat politiskt tryck, som för att högtidlighålla att det gått 30 år sedan Mao lanserade kampanjen med de Hundra blommorna, då man uppmuntrade ideologisk flexibilitet och framhöll behovet av ”politisk reform”. Ledande marxistiska intellektuella svarade med att betona den ursprungliga marxismens odogmatiska karaktär och hävdade att marxismen var baserad på antagandet att teorin måste vara i konstant förändring när den samverkade med den sociala verkligheten. Det talades mycket om Marx´ alienationsbegrepp, som gått mot en ny vår i början av 1980-talet som ett verktyg för att kritiskt kunna analysera det kinesiska samhällslivet och politiken efter revolutionen – ända tills diskussionen om alienation fick lämna plats för partiets kampanj mot ”andlig nedsmutsning”. Under denna kampanj blev Wang Ruoshui, den mest kände inom ”alienationsskolan”, avskedad från posten som chefredaktör för *Folkets Dagblad*. Sommaren 1986 kom Wang Ruoshui dock tillbaka i rampljuset sedan hans avhandling ”Om marxismens människofilosofi” hade publicerats i en tidning i Shanghai. Där, liksom tidigare under debatten om alienation, betonade Wang den marxistiska traditionens demokratiska och humanistiska delar.

Deng Xiaopings tal om ”politisk reform” fick ett konkret, om än ytterst begränsat, uttryck i november 1986 då Nationella folkkongressen antog en vallag om hur delegater till lokala folkkongresser skulle utses. Första testet för vallagen, och för Dengregimens demokratiska avsikter, kom på campus vid universitetet för vetenskap och teknologi i provinshuvudstaden Hefei.

Universitetet för vetenskap och teknologi, en högt ansedd institution, hade under kulturrevolutionen flyttats från Beijing till det relativa lugnet i Hefei (huvudstad i Anhuiprovinsen), där det blivit kvar under åren efter Mao. Där studerade en elit av studenter, för det mesta barn till höga tjänstemän och framträdande intellektuella. Den 5 december 1986 demonstrerade 3 000 studenter i protest mot bristen på verkliga alternativ i de stundande lokalvalen. Studenternas krav på demokrati fick kraftfullt stöd av universitetets biträdande rektor, Fang Lizhi, en välkänd astrofysiker, och i det fördolda stöd av olika intellektuella med kopplingar till partiets generalsekreterare Hu Yaobang. Under de fortsatta demonstrationerna kom snart även andra frågor upp som nationalistiska stämningar mot Japan, vilket kom till ytan på årsdagen av den berömda ”Nionde december-rörelsen” 1935 då en tidigare generation av studenter hade gått i

spetsen för protester mot Chiang Kai-shek-regimens oförmåga att göra motstånd mot den japanska aggressionen.<sup>5</sup>

Studenternas demonstrationer för demokrati 1986 spred sig snabbt från Hefei till ett dussintal städer i Yangzidalen för att kulminera i Shanghai, där 50 000 demonstranter den 20 december fyllde Folkets park i stadens centrum, vilket ledde till mindre sammandrabbningar med polisen. Vid den tidpunkten var Deng Xiaoping och de för det mesta pensionerade, men fortfarande inflytelserika, partiveteraner som omgav honom fast beslutna att få ett slut på demonstrationerna. Studenterna hade också börjat få stöd av arbetare (om än inte i någon större omfattning) i Shanghai och på andra håll, de såg ut att ha kontakter med några av de demokratiska marxisterna i Hu Yaobangs läger och hela rörelsen tycktes vara på väg att hamna utanför kommunistpartiets kontroll, ja rent av vara motståndare till det. Det förekom en del ansträngda jämförelser med kulturrevolutionen och det varnades för ”kaos”. Studentrörelsen fördömdes i officiella publikationer och kommunala myndigheter beordrades att förhindra fortsatta demonstrationer. Inför hotet om att regeringen skulle slå ned den, och i och med att terminsexamina stundade, tynade studentrörelsen bort i början av januari 1987.

Ändå förekom repressalier. Även om de relativt få studenter som gripits snart frigavs – borgerliga intellektuella hade slagit blå dunster i ögonen på dem, hette det – var många av de arbetare som fängslats under demonstrationerna fortsatt fängslade och anklagades för diverse förseelser, bl a ”kontrarevolution”. En ny kampanj mot ”borgerlig liberalisering” inleddes, den tredje häxjakten av det slaget under Dengs era. Bland offren fanns Fang Lizhi, som uteslöts ur kommunistpartiet och avskedades från posten som biträdande rektor för universitetet för vetenskap och teknologi. Ett annat offer var Liu Binyan, den undersökande journalist som med sina avslöjanden av officiell korrupcion hade gjort att han skaffat sig fiender bland partibyråkraterna. Liu blev avskedad från *Folkets Dagblad* samt, för andra gången, utesluten ur partiet.<sup>6</sup>

Men det mest framträdande offret för repressionen var Hu Yaobang, som i januari 1987 avstattes från posten som partiets generalsekreterare. Flera månader tidigare hade Deng Xiaoping bestämt sig för att göra sig av med Hu, delvis på grund av dennes försök att få bukt med korrupcionen bland barn till uppsatta partiledare. Hans goda kontakter med demokratiska intellektuella hade också retat partiveteranerna. Utremsningen var tänkt att ske i enlighet med formella partiregler på trettonde partikongressen, som var planerad till hösten 1987. Men tidtabellen ändrades som reaktion på studentprotesterna vintern 1986-87. Hu Yaobang tvingades ta på sig skulden för oron och anklagades för otillräcklig vaksamhet i kampen mot ”borgerlig liberalisering”. Officiellt hette det att det var politbyrån som avsatt Hu, men något möte med den hade i själva verket aldrig förekommit och beslutet fattades i stället under ett möte mellan Deng Xiaoping och en grupp partiveteraner, som senare brukade omtalas som ”De gamlas gäng”. Den ambitiöse premiärministern Zhao Ziyang deltog förmodligen i mötet, även om han senare förnekade att han varit inblandad i avsättningen av Hu Yaobang. Hur som helst var Zhao den som vann mest politiskt på det hela. I slutet av januari 1987 utsågs han att ersätta Hu Yaobang som generalsekreterare för KKP och detta blev sedan formellt bekräftat vid trettonde partikongressen på hösten samma år. Hu Yaobang fick behålla sin plats i politbyrån, och även bland de sex i dess ständiga utskott, men han hade blivit fråntagen makt och inflytande. Li Peng, en ingenjör utbildad i Sovjetunionen som inte hade några problem att anpassa sig till den etablerade byråkratins intressen och stil, utsågs att ta över på den premiär-

<sup>5</sup> Om ”9 december-rörelsen”, se det utmärkta arbetet av John Israel och Donald W Klein, *Rebels and Bureaucrats: China's December 9ers*, Berkeley: University of California Press, 1976.

<sup>6</sup> En återspeglning av det moraliska förfallet för det kinesiska kommunistpartiet är att Lius uteslutning ur partiet 1987 var en långt mindre traumatisk upplevelse än när han blev utesluten första gången, 30 år tidigare. Se Liu, *China's Crisis, China's Hope*, sid. xv-xvi.

ministerpost, som stod tom efter Zhao Ziyang. Li Peng var mer en teknokrat än en person med politiska visioner och därmed ett idealiskt namn för att verkställa Deng Xiaopings order.

\* \* \*

Takten i utvecklingen av kapitalism ökade under Zhao Ziyangs ledning av det kinesiska kommunistpartiet. Med Zhaos ”kuststrategi”, som var avsedd att befrämja en exportinriktad ekonomi, blomstrade utrikeshandeln och gynnsamma villkor skapades för utländska investerare. Nya satsningar gjordes på de helt och hållet kapitalistiska uppgifterna att skapa marknader för arbetskraft och mark. ”Prisreformen” fortsatte också och marknaden fick avgöra priserna på ett allt större antal varor. Alla dessa händelser – inflödet av stora summor utländskt kapital, framväxten av en fastighetsmarknad och varupriser helt överlämnade åt lättmanipulerade ”marknadskrafter” – stimulerade det officiellas jakt på vinster och skapade enorma nya möjligheter för byråkrater att berika sig.

Ändå kände Zhao Ziyang fortfarande ett behov av att åberopa sig på en socialistisk tradition. Ett ekonomiskt system som helt uppenbart var på god väg att bli kapitalistiskt betecknades officiellt som ”socialism med kinesiska tecken”. En mängd intellektuella som stödde Zhao och Deng plockades fram för att skapa en ideologisk legitimitet åt regimen marknadsvänliga politik. De lyfte upp de tämligen framträdande dragen i Marx´ ursprungliga texter, där han hyllade kapitalismens ekonomiska dynamik och dess historiskt sett progressiva karaktär. De upprepade Deng Xiaopings omtalade tes från 1956 om att huvudmotsättningen i Kina gick mellan ”det framskridna socialistiska systemet” och ”efterblivna produktivkrafter”, en formel som sanktionerade snabbast tänkbara väg till en modern ekonomisk utveckling med alla tillgängliga medel utan hänsyn till de direkta samhälleliga konsekvenserna. Och åt Zhao Ziyang uppfann de teorin om ”socialismens första stadium”, den viktigaste ideologiska nyheten dessa år.

Enligt begreppet ”socialismens första stadium” var Kina redan i huvudsak ett socialistiskt samhälle på grund av dominansen av ”allmänt ägande” av produktionsmedlen och systemet med ”lön efter arbete”. Båda dessa föregivet socialistiska principer var förstas helt påhittade och skulle nu bli än mer fjärran från verkligheten än under Maos period. Enligt Deng-anhängarnas definition var Kina socialistiskt – men fortfarande omoget på grund av landets fortsatta ekonomiska efterblivenhet. Bara om de moderna produktivkrafterna fick växa till en tillräckligt hög nivå kunde en fullt utvecklad socialism blomma upp. Detta skulle emellertid kräva tid, i själva verket större delen av ett århundrade.<sup>7</sup> Under tiden skulle all energi gå till en ekonomisk modernisering, i dess renaste och enklaste form och med de mest effektiva medel som fanns att tillgå.

Teorin om ”socialismens första stadium” tjänade som ideologisk ursäkt för att låna av kapitalismen. Inte helt orimligt utgick man från att en marknadsekonomi, med de rätta politiska och internationella förutsättningarna, erbjöd bästa utvägen till snabb ekonomisk modernisering – och var därmed det effektivaste sättet att skapa de nödvändiga materiella grunderna för ett utvecklat socialistiskt samhälle. Men ankomsten av denna ”utvecklade” socialism låg så långt bort att den blev svår att koppla till insatserna från dem som levde i nuet. Socialismen, uppgiften och målet för generationer som ännu inte var födda, blev därmed omöjlig att föreställa sig och irrelevant för dem som levde här och nu. Och under en process där ankomsten av det goda samhället sköts på framtiden i det oändliga blev dessutom själva definitionen av socialism meningslös och mål och medel för socialismen hopplöst sammanblandade. Ursprungligen var det tänkt att medlen för modern ekonomisk utveckling

<sup>7</sup> 2050 var det årtal som Zhao och Deng ofta nämnde som den tidpunkt då ”den socialistiska moderniseringen” skulle vara mer eller mindre fullbordad.

skulle tjäna de slutgiltiga socialistiska målen, men allt eftersom tiden gick började man alltmer definiera socialism som ekonomiska framsteg i sig. Deng Xiaoping, den högste ledaren, var den viktigaste källan till denna sammanblandning. I en av sina sista kommentarer, 1992, sammanfattade han sina tankegångar om socialismen: ”Socialismens verkliga natur är att frigöra produktivkrafterna, och det yttersta målet för socialismen är att uppnå gemensam välfärd.”<sup>8</sup> Detta kan förvisso ses som välmenande tankegångar, men man skulle lika gärna kunna använda samma ord för att karakterisera kapitalismens ”verkliga natur”.

Vid andra tillfällen likställde kommunistledarna kort och gott socialism med det kinesiska kommunistpartiets herravälde, förmodligen utifrån teorin att partiet var den enda institution, som kunde garantera utveckling av socialismen och kommunismens slutliga ankomst, oavsett vilka omvägar som skulle visa sig nödvändiga på vägen. Den sortens åsikter gav Deng Xiaoping och Zhao Ziyang uttryck för, men i båda fallen finns starka misstankar om att de alltid varit långt mindre angelägna om det goda framtida samhället än kommunistpartiets dominans i nuet. Det var också vanligt att blanda ihop socialism med kinesisk nationalism, t ex när Deng Xiaoping 1980 sade (och det skulle han upprepa på olika sätt många gånger efteråt) att ”syftet med socialismen är att göra landet rikt och starkt”.<sup>9</sup> När Dengs era till sist nådde sin ekonomiskt segerrika men samhällsligt destruktiva fullbordan, var det som återstod av socialistiska mål och värderingar helt underordnat det synnerligen nationalistiska målet att göra den kinesiska nationen ”rik och stark” och för detta var en modern ekonomisk utveckling och en stark statsapparat viktiga ingredienser.

Zhao Ziyangs ställning som generalsekreterare för Kinas kommunistiska parti bekräftades officiellt vid partiets trettonde kongress, som ägde rum den sista veckan i oktober 1987.<sup>10</sup> Kongressen gav också sitt officiella gillande till den politik Zhao hade fört sedan han efterträtt Hu Yaobang i januari – en politik som accelererade Kinas övergång till kapitalism, även om detta officiellt betecknades som del av ett program för att bygga ”socialism med kinesiska skrivtecken”. Men kongressen ägnades mest åt hyllningar till det Deng Xiaoping hade genomfört. Han prisades på ett överdådigt sätt som inte förekommit sedan Maokultens dagar. I själva verket karakteriserade Zhao Ziyang Dengs idéer på ett sätt som i mycket liknade hur Mao Zedongs tänkande en gång hade hyllats som ”en modell för att förena marxismens universella sanningar med kinesisk verklighet”.<sup>11</sup> Tredje plenum 1978 jämfördes i historisk betydelse med revolutionens seger 1949, det andra av de ”två stora historiska stegen” för att anpassa marxismen till Kinas historiska förutsättningar.<sup>12</sup> Och kongressen kom med generösa bidrag till skapandet av en ny personkult – med tal, böcker och teaterpjäser som förhärligade den högste ledarens liv och tänkande från perioden med de revolutionära striderna på 1930- och 1940-talet till byggandet av ”socialism med kinesiska tecken” på 1980-talet.

Det antogs allmänt att trettonde kongressen skulle bli det tillfälle då Deng (och andra parti-veteraner ur hans generationer) hade valt för att dra sig tillbaka från de officiella poster de fortfarande innehade och fjärma sig från aktiv inblandning i partiet och statens politik. Deng, och några andra äldre ledare, lämnade också politbyrån. Av de fem medlemmarna av

<sup>8</sup> ”Central Document N° 2” (1992), FBIS-CHI-91-063-S.

<sup>9</sup> Kommentarer inför en rumänsk delegation på besök i november 1980. *The New York Times*, 30 december 1980.

<sup>10</sup> I januari 1987 blev Zhao ”tillförordnad” generalsekreterare för partiet. På trettonde partikongressen utnämndes han formellt på denna post. Vid samma tidpunkt avgick Zhao som premiärminister i statsrådet. Li Peng utnämndes då formellt till premiärminister.

<sup>11</sup> Detta var ett huvudtema i kongressens hyllning till Deng, något som framhållits i ett tal av Zhao Ziyang den 13 maj 1987. Se *Folkets Dagblad*, 10 juli 1987.

<sup>12</sup> Zhao Ziyang, ”Advance Along the Road of Socialism with Chinese Characters”, Rapport till KKP:s 13 kongress, 25 oktober 1987, *Documents of the Thirteenth National Congress of the Communist Party of China*, 1987, Beijing: Foreign Languages Press, 1987, sid. 70.



politbyråns nya ständiga utskott fanns bara Zhao Ziyang kvar efter trettonde kongressen. De nyinvald (Qiao Shi, Li Peng, Hu Zili och Yao Yilin) var betydligt yngre än företrädarna och genomsnittsåldern i organet minskade nu från 77 till 63 år. Medlemmarna av det nya ständiga utskottet framträdde offentligt i kostym och slips av västligt snitt (och inte de ”Mao-kostymer”, som många av de äldre ledarna hade föredragit) – tecken på ”manlighet” och ”modernitet” hette det i västliga medier.

Men trots alla dessa personalförändringar behöll Deng Xiaoping den högsta makten också efter trettonde kongressen, och egentligen hade han inte mindre makt än förut. Till stor del baserade sig Dengs fortsatta politiska dominans på den stora personliga prestige han åtnjöt som Kinas ”högste ledare”. Delvis på den enda formella post som Deng oväntat bestämde sig för att behålla efter trettonde kongressen – ordförandeskapet i partiets utskott för militära frågor, vilket i praktiken innebar att han hade kontrollen över Folkets befrielsearmé.<sup>13</sup> Dengs fortsatta politiska dominans återfanns också genom den grupp av ”pensionerade” parti-veteraner, som han samlade kring sig. Den blev känd som ”De gamlas gäng” och utövade ett enormt inflytande över den officiella politiken och verksamheten genom informella politiska nätverk, som grundade sig på långvariga personliga kontakter.

\* \* \*

Zhao Ziyang, som kunde känna sig uppmuntrad av besluten vid trettonde kongressen och av Deng Xiaopings råd att gå vidare med större ”hastighet” och ”djärvhet”, ökade i början av 1988 åter takten i den kapitalistiska omstruktureringen. Satsningen på ”strategin med kustutveckling” intensifierades och kustområden med en sammanlagd befolkning på 200 miljoner (från Manchuriet till Guangdong) öppnades för utländska investerare. Det inflöde av utländskt kapital som detta ledde till, jämsides med en expansionistisk penningpolitik, blev inte bara bränsle för en osedvanligt hög industriell tillväxttakt (21 procent 1988), utan bidrog också till en höjdpunkt för den byråkratiska korrupktion, som Dengs regim skulle dras ned i när 1980-talet gick mot sitt slut.

Zhao Ziyangs marknadsinriktade politik inkluderade också en ”företagsreform”, en ofta misslyckad politik med att avskaffa regeringens kontroll över de statsägda fabrikernas ekonomi och skötsel. Vidare gjorde Zhao, med energiskt bistånd av Deng Xiaoping, ett nytt försök till ”prisreform”, ett gradvist upphävande av statligt bestämda priser på många varor, både slutprodukter och råvaror, för att i stället mer och mer förlita sig på marknadskrafterna. Men bara förväntningarna på avreglerade priser ledde till ekonomiskt och finansiellt kaos. Oro för inflation i en ekonomi som redan led av starkt inflationstryck resulterade i en rusning för att ta bort tillgångar från bankkonton, panikköp, hamstring, vild spekulation i råvaror och en våg av prishöjningar av företag inom industri och handel. I början av hösten 1988 låg inflationen i de stora städerna på 30 procent om året. Ekonomin hade hamnat utanför all kontroll och regeringen tvingades anta hårda åtstramningsåtgärder för att undvika en katastrofal krasch. ”Prisreformen” övergavs innan den ens formellt införts, tillgången på kredit stramades åt kraftigt, tillgången på pengar och kapitalinvesteringar minskade och centrala regeringskontroll återinfördes av många företag och regioner, som de facto hade skaffat sig autonomi.

Både inflationen och den nedskärningspolitik, som blev nödvändig för att hålla tillbaka prisökningarna ledde till många bekymmer för befolkningen i städerna, särskilt för arbetarna i statliga fabriker, lägre tjänstemän och kontorister på regeringskontor, intellektuella, studenter, och andra som var beroende av statliga löner och subsidier. Bönderna, framför allt de som ägnade sig åt spannmåls- och annan grundläggande livsmedelsproduktion, drabbades av

<sup>13</sup> Eftersom Deng efter trettonde partikongressen inte längre var medlem av politbyrån måste partistadgan revideras för att anpassas efter Dengs beslut att behålla kontrollen över utskottet för militära frågor.

knapphet på allt dyrare konstgödsel, låga inköpspriser från regeringshåll på spannmål och att korrumpade tjänstemän ägnade sig åt olaglig indrivning.

Inflationens härjningar tillspetsades av den åtstramningspolitik regeringen tillgrepp på hösten 1988 för att ”svalka av” den ”överhettade” ekonomin. Bl a hårda kreditkontroller, som ledde till nedläggning av fabriker och arbetslöshet. Särskilt hårt drabbades företag i mindre städer och byar (SBF), den mest dynamiska delen av Kinas ekonomi som haft en produktionsökning på nära 30 procent per år och nu i slutet av 1980-talet hade nära 100 miljoner anställda. Industrin på landsbygden var också ytterst beroende av god tillgång på krediter och regeringens åtstramningsprogram i slutet av 1988 tvingade en del SBF att lägga ned och de flesta andra att minska produktionen. Miljontals unga arbetare (särskilt kvinnor) blev av med jobbet. En del av dessa skulle ansluta sig till utblottade bönder i den ”flytande befolkningen”, *yumin*, av migrantarbetare, som flyttade mellan landsbygd och städer och sen vandrade från stad till stad i jakt på alla sorters tillfälliga arbeten som stod till buds. Våren 1989 uppskattades att drygt 50 miljoner hade kastats in i leden av detta kringströvande trasproletariat.

Men trots inflationen, och ibland tack vare den, gick det bra för en del, åtminstone under boomen 1988. Bland dem som kunde berika sig fanns de som ägnade sig åt handel med utlandet, framför allt sådana med politiska kontakter som kunde skaffa varor och materiel till låga statliga priser och exportera dem till världsmarknadspriser; direktörer och anställda inom de snabbt växande privata och kollektiva företagen; småföretagare på landsbygden och till och med gatuförsäljare i städerna; och i synnerhet korrupta byråkrater med tillgång till relativt billiga statliga priser, varor och råvaror. Men i ett samhälle där klyftorna mellan rika och fattiga höll på att vidgas i oroväckande takt ledde inflationen till att levnadsstandarden sjönk för huvudparten – för att sedan falla än snabbare på grund av den åtstramningspolitik regeringen införde i slutet av 1988 för att få bukt med inflationen. Sänkt levnadsstandard, i kombination med växande vrede över vinsthungriga byråkrater och andra som prälade med rikedomar som hade erhållits på tveksamt vis, tog sig på vintern och våren 1989 uttryck i omfattande social oro. Överallt kunde man hitta tecken på folkligt missnöje med Deng-regimen: strejker och maskningsaktioner på fabriker, en oroväckande ökning av brottsligheten (som ökade med 50 procent 1988 jämfört med året innan, enligt officiella siffror), ungdomsgång som började dyka upp i både städer och på landet, snabb ökning av gamla sociala problem som drogmissbruk, prostitution, spelmissbruk och pornografi, växande politisk aktivitet bland studenterna som skulle sprida sig från universitetsområdena till vanliga kvarter där olagliga ”väggtidningar” började synas, samt oro bland bönderna, vilket tog sig uttryck i fysiska sammanstötningar mellan företrädare för lokala myndigheter och den alltmer ökande ”flytande befolkningen” av migrantarbetare.

All denna sociala oro var inget som undgick myndigheterna. Rörliga väpnade polisstyrkor sattes in för att förekomma oroligheter och ansvariga inom polisen skickades utomlands för att lära sig den senaste tekniken mot kravaller.

### **Ny-auktoritär doktrin**

Metoder för att på fysisk väg skydda den kommunistiska staten kompletterades med nya ideologiska försvarsmetoder. Ett tidens tecken var försöken av intellektuella med kopplingar till partiets generalsekreterare Zhao Ziyang att ge en ideologisk ursäkt för att förena en kapitalistisk marknadsekonomi med en stalinistisk politisk diktatur – den märkliga enhet som blivit följd av Deng Xiaopings ekonomiska reformer. De ”ny-auktoritära”, som de kom att kallas, hävdade att de historiska erfarenheterna av en framgångsrik modernisering av länderna i Ostasien – Meiji-Japan, Taiwan, Singapore och Sydkorea – visade att det för en modern utveckling, i synnerhet för att tämja massorna och disciplinera det arbetande folket, krävdes en stark stat och en kraftfull (och upplyst) härskare. Givetvis var det så att den rådande

leninistiska politiska apparaten under Deng Xiaopings ledning på ett enastående sätt uppfyllde dessa krav. Men förutom en vis och kraftfull ledare krävde Kinas ekonomiska framgångar också en ”beslutsfattande grupp” bestående av intellektuella av den egna sorten, intellektuella som kunde visa framtiden och ge ledaren råd om hur man skulle kunna nå dithän. Under tiden hade Kina inte råd med demokrati, som skulle leda till kaos i partipolitiken och störande protester av offren för övergången till marknadsekonomi och därigenom fördröja Kinas modernisering. Politisk demokrati var inget som helt och hållet uteslöts, men enligt den ny-auktoritära skolan var förutsättningen en högt utvecklad ekonomi och en trovärdig kapitalistklass. De existerade ännu inte och därmed var demokrati något som sköts på till en mycket avlägsen framtid.

Den ny-auktoritära doktrinen, som hade stöd i bakgrunden från partiets generalsekreterare Zhao Ziyang och baserade på Deng Xiaopings idéer, ledde till kritik från intellektuella på den demokratiskt marxistiska sidan. Många demokratiska marxister, som Su Shaozhi, hade samarbetat med den avsatte partiledaren Hu Yaobang, men var nu helt politiskt offside och alltmer i opposition till både Deng Xiaoping och Zhao Ziyang. En livlig debatt följde.<sup>14</sup> Kritikerna hävdade att diktatoriska medel, hur effektiva de än kunde vara ekonomiskt, sannolikt inte skulle leda till demokrati och de ifrågasatte om erfarenheterna från mindre ostasiatiska stater hade någon relevans för Kinas politiska och ekonomiska behov.

Även om innehållet i debatten inte var särskilt uppseendeväckande, visade den ändå vilka förändringar av de politiska perspektiven och samhällseliga idealen, som hade skett under marknadsreformernas första decennium. 1978 hade talet om ”socialistisk demokrati” fått intellektuella att fylkas kring Deng Xiaopings läger. Tio år senare, under debatten om den ny-auktoritära doktrinen nämndes socialismen nästan aldrig vare sig av Zhao Ziyangs ideologer eller de demokratiska kritikerna. Båda sidor slöt upp bakom de marknadsreformer, som i snabb takt höll på att åstadkomma en kapitalistisk ekonomi. De skilde sig åt bara i frågan om processen skulle fortgå under en auktoritär eller en demokratisk regim. Och de var överens om att intellektuella hur som helst skulle ha den avgörande historiska rollen. Marxismen var nästan helt sidsteppad – till förmån för konservativa västliga statsvetenskapliga teorier, bland Zhaos mest framträdande ideologer, och konventionell västlig liberalism bland demokraterna på motståndarsidan. På ett decennium hade de intellektuella, som var anhängare till Deng-regimen, övergett tanken på socialistisk demokrati för att i stället hylla den ny-auktoritära doktrin som förespråkade en hård kapitalistisk regim. Den intellektuella förändringen var slående, nästan lika omfattande som den samhällsekonomiska omvandlingen i sig.

### **Heshang (Flodelegin)**

Medan en del intellektuella debatterade ny-auktoritära doktriner rasade en annan polemik om filmen *Heshang* (Flodelegin), som hade nått en stor publik när den sändes på kinesisk tv i juni 1988. Till synes var de båda debatterna av helt olika karaktär, men de hade mycket gemensamt. Båda fokuserade på de intellektuellas politiska roll, detta ständigt återkommande tema hos modern kinesisk intelligens. Båda snurrade kring de fraktionsstrider som uppstått kring kommunistpartiets generalsekreterare Zhao Ziyang. Och viktigast av allt, bägge avslöjade att kapitalismen segrat såväl ideologiskt som materiellt – och hur liten betydelse socialistiska idéer fått i Kina bara ett decennium efter det att Deng Xiaoping kommit till makten på en plattform som hyllade ”socialistisk demokrati”.

*Heshang*, med ett storartat bildspråk och starkt skildrad, var en bitter uppgörelse med traditionella kinesiska kulturen. Filmskaparna hade hämtat inspiration i Fjärde maj-erans radikala

<sup>14</sup> För en gedigen genomgång av debatten, se Merle Goldman, *Sowing the Seeds of Democracy in China: Political Reform in the Deng Xiaoping Era*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1994, sid. 275-282.

anti-traditionalism, och hävdade att det skadliga inflytandet från traditionella värderingar var huvudorsaken till Kinas historiska tröghet och dagens efterblivenhet. Gula floden, både stillastående och destruktiv, var *Heshangs* metafor för kinesisk historia, en historia präglad av återkommande och våldsamma sammanbrott för samhällsordningen, som därefter osvikligt skulle återuppbyggas på samma gamla fundament i överensstämmelse med ett arkaiskt och oföränderligt system av värderingar. Denna ”ultra-stabilitet” i Kinas 2 000 år gamla feodal-samhälle är Kinas förbannelse, som hade förkvävt och bromsat den ekonomiska utvecklingen, framför allt framväxten av kapitalism. Gula floden, den kinesiska kulturens och civilisationens vagga, är symbolen för den djupa konservatismen och efterblivenheten i detta bondebaserade och inåtvända samhälle, som av egen kraft bara förmår att reproducera sig själv och sina förkvävande traditioner.

Motsatsen till Gula floden i *Heshang* utgörs av ett böljande blått hav, symbolen för de utåtriktade havskulturerna i det kapitalistiska väst, det dynamiska hemmet för den moderna vetenskapen, industrin och demokratin. I likhet med en del av sina föregångare inom Fjärde maj-rörelsen (se kapitel 2), som 1919 förespråkade en ”genomgripande västernisering”, såg de som skapat *Heshang* i väst allt de tyckte saknades i Kina och i kinesisk kultur. Men även om parallellen med Fjärde maj-rörelsen är frestande så stämmer den långt ifrån. Även om Fjärde maj-intelligentian hyllade västlig vetenskap och demokrati, var de också ytterst medvetna om hotet från väst imperialismen och den västliga kapitalismens sociala härjningar. Den medvetenhet bidrog till deras ofta plågsamma försök att leta efter progressiva och reaktionära drag i väst, vilket fick många att försöka lösa dilemmat genom att vända sig till socialistiska och marxistiska teorier. Sjuttio år senare skulle emellertid däremot deras tänkta efterträdare helt strunta i att väst i den moderna kinesiska historien hade agerat både som förtryckare och som lärare. I stället reducerades den utländska imperialismens långa historia som förtryckare i Kina till en ”kulturell konflikt” mellan en dynamisk ”blå” civilisation och en stagnerande ”gul”.

De intellektuella som lyfte fram *Heshang* skilde sig inte bara från Fjärde maj-generationen när det gällde kritiken mot imperialismen, de hade heller inte samma syn på kapitalismen. Trots att de intellektuella inom Fjärde maj-rörelsen beundrade de materiella och intellektuella framstegen i de utvecklade länderna i väst ledde inte detta till någon total uppslutning bakom det ekonomiska system, som vetenskapen och demokratin i väst var så intimt förknippade med. I själva verket var det en allmän uppfattning bland de intellektuella i denna rörelse att socialistiska samhällen snart skulle kliva fram som det mest avancerade uttrycket för en modern västlig kultur. I slutet av 1980-talet betraktades ”Väst” på ett mer enhetligt och oproblematiskt vis. Den allmänna uppfattningen bland kinesiska intellektuella var att Kina måste skapa en utvecklad kapitalistisk ekonomi om man ville få landet att blomma upp beträffande modern vetenskap och demokrati. Dessutom verkade många välkomna denna kapitalism ändå – något som Dengs marknadsreformer och officiell ideologi (som i god marxistisk tradition prisade kapitalismens progressiva sidor) inte gjorde mycket för att dämpa. Ett betecknande inslag i *Heshang* kommer när filmens berättarröst säger: ”Den dödssuck för kapitalismen som Karl Marx förutsåg för länge sedan har ännu inte inträffat.”<sup>15</sup>

Det som verkar förena de intellektuella i slutet av Dengs era med intelligentian under Fjärde maj-rörelsen är snarare kulturella provokationer, åtminstone hos dem som delade de uppfattningar som kom till uttryck i *Heshang*. Bådaskyllde det onda i dagens samhälle och politik på de traditionella värderingarnas fördärvliga inflytande. Men innebörden av kulturell provokation hade förändrats. Vid tiden för Fjärde maj-rörelsen var traditioner kopplade till sam-

<sup>15</sup> Su Xiaokang och Wang Luxiang, *Deathsong of the River: A Reader's Guide to the Chinese TV Series Heshang*, Ithaca, N Y: Cornell University East Asian Program, 1991, sid. 183.

hällelig konservatism och användes för reaktionära politiska syften. Kulturella provokationer hade således en radikal innebörd. Men under Deng Xiaopings post-revolutionära epok var det inte så mycket traditionerna som tyngde Kina, utan den byråkratiska stalinistiska apparat som hade blivit följden av den kommunistiska revolutionen. Att skylla Kinas problem på den ”feodala” kulturens skadliga inflytande var en ideologisk manöver i syfte att frikänna den post-revolutionära ordningen från all skuld för de problem som hade drabbat det kinesiska samhället. Kulturella provokationer, som varit samhälleligt radikala under Fjärde maj-epoken, återkom 70 år senare, medvetet eller inte, i ny skepnad som konservativt försvar av Dengs regim.

Årtalet 1919 har en framträdande plats i *Heshang* medan 1949 nästan inte alls omnämns. Så gott som inget sägs om den kommunistiska revolutionen eller Folkrepubliken historia – förutom att prisa de insatser som hade gjorts av Zhou Enlai, Deng Xiaoping och Zhao Ziyang för att ”öppna” Kina mot väst. Underförstått är att Maos revolution inte hade medfört några positiva förändringar av Kinas långa stagnation, i bästa fall bara följt efter och vidmakthållit landets ”feodala” efterblivenhet.

Det är inte bara den kommunistiska revolutionen som ignoreras, eller framställs i negativ dager. Samma sak gäller alla dem som gjorde revolutionen som bönderna som utpekats som bärare av de efterblivna traditionerna och ”feodala” idéerna. En framstående utländsk Kinakännare sade om *Heshang*: ”För jordbrukssamhället finns ingen nåd. Den ende bonde som intervjuas får komma med ett kort svar på frågan om hur många barn han satt till världen och med egna ord bekänna att han hade överbefolkat Kina.”<sup>16</sup>

Men trots det eländiga tillståndet i det moderna Kina och alla de historiska bördor och traditioner som landet får släpa så slutar *Heshang* med förhoppningen att Kina till sist ändå är på väg att bryta sig loss från årtusenden av ”ultra-stabilitet”. För nu finns en klar och universell modell att efterlikna, de avancerade västliga kapitalistländernas utopi och den framställs så lockande i det sista avsnittet med rubriken ”Den blå färgen”. Vidare har Kina nu fått ledare som insett det nödvändiga i att närma sig den modellen genom Dengs politik med kapitalistiska marknadsreformer. Särskilt hyllas då, indirekt men ganska uppenbart, Zhao Ziyang och hans strategi med utveckling av kustområdena.

Men enligt upphovsmännen bakom *Heshang* ligger Kinas största framtidshopp i de intellektuella vishet. De är de som naturligt står för modernisering och egentligen förstår demokrati och vetenskap och som därmed kommer att kunna ge riktig vägledning åt kommunistpartiet och dess program för marknadsreformer. Intellektuella är en ”helt unik grupp”, förkunnar berättarrösten entusiastiskt, som historien har skänkt Kinas folk. Det är de intellektuella som ”förfogar över det vapen som kan förstöra okunnighet och vidskepelse; det är de som kan föra en direkt dialog med ’sjöfarande civilisationer’; det är de som kan leda den ’blå’ sötvattenskällan av vetenskap och demokrati ut på vår gula jord.”<sup>17</sup>

*Heshang* var inte bara en intellektuell och konstnärlig prestation. Filmen befann sig också mitt i fraktionsstriderna i kommunistpartiet efter trettonde partikongressen i oktober 1987.

Zhao Ziyang var den som politiskt stod bakom författarna och producenterna av *Heshang*, och inte helt förvånande var det också Zhao och hans ekonomiska politik som prisades i filmen. Zhao gjorde dessutom stora ansträngningar för att *Heshang* skulle visas på tv över hela landet. Efter att den gått på tv för första gången i mitten av juni 1988 började medlemmar av ”De gamlas gäng” och andra konservativa partiledare att kritisera filmen för att predika ”kulturell

<sup>16</sup> Edward Gunn, ”The Rhetoric of *Heshang*: From Cultural Criticism to Social Act”, *Bulletin of Concerned Asian Scholars*, org. 23, N° 3, 1991, sid. 19.

<sup>17</sup> Su Xiaoking och Wang Luxiang, *a.a.*, sid. 218.

nihilism” och i juli förbjöd partiets propagandachef Hu Qili några fler visningar. Zhao Ziyang personligen ingrep för att ändra det beslutet och i mitten av augusti visades filmen igen.

Först i september samlades partiets centralkommitté för att definitivt förbjuda filmen. Men då hade redan videokopior av *Heshang* och manuskriptet i bokform fått omfattande spridning. Det rapporterades till och med att Zhao Ziyang överlämnat en videokopia av filmen som gåva till Lee Kuan Yew, Singapores diktator, som ju var personifikationen av den ”ny-auktoritära” doktrinen.

Det ansågs allmänt, både bland ledarna för Dengs regim och kritikerna av den, att tv-visningarna av *Flodelegin* hade uppmuntrat till politisk aktivism bland studenter och intellektuella och därmed bidragit till Demokratirörelsen 1989. Liu Binyan, t ex, skrev att filmen (tillsammans med den tidigare dramaserien *Nya stjärnan*) ”ekade genom det kinesiska samhället som bevis för att intellektuella var kapabla till betydligt mer än hittills”.<sup>18</sup> Och efter tragedin den 4 juni 1989 skulle *Flodelegin* gång på gång fördömas av kommunistledarna för att ha orsakat vad som officiellt betecknades som ett ”kontrarevolutionärt uppror”. Man försökte även arresterera producenten Su Xiaokang, som lämnade landet.

Upphovsmännen till *Heshang* siktade på att befrämja en politisk förändring i demokratisk riktning. Det gjorde de med en tunt maskerad attack på konservativa kommunistiska byråkrater, som motsatte sig både de ekonomiska och politiska reformer som Zhao Ziyang lagt fram, hur begränsade de senare än var. Politiskt konservativa byråkrater var vanligtvis också konservativa på kulturens område och för de flesta kommunistledarna föreföll därmed *Heshang* dubbelt kränkande, eftersom den kopplade samman den politiska diktaturen i det moderna Kina med auktoritära inslag i den traditionella kinesiska kulturen – en anti-patriotisk förolämpning av det nationella kulturarvet och ett uttryck för det politiska kätteriet som ”borgerlig liberalisering” stod för.

Men *Flodelegin* levererade inte något otvetydigt demokratiskt budskap. Filmskaparnas demokratiska trovärdighet var redan från början ifrågasatt genom det beskydd de hade av generalsekreteraren Zhao Ziyang. Zhao var ju ändå ledare för ett leninistiskt parti, han hade hela tiden stött Deng Xiaopings Fyra avgörande principer (där kommunistpartiets ledande roll var nummer ett) och han gynnade ny-auktoritära doktriner. Dessutom var det inte så mycket demokratins fördelar som filmen hyllade som en förhärligad bild av rikedom och styrkan i väst. Och framför allt var det budskapet att de intellektuella var de naturliga ledarna för det kinesiska samhället med uppdraget att åstadkomma en kapitalistisk utveckling i Kina i enlighet med förebilderna ur den ”blå civilisationen” i de utvecklade länderna i väst. Det var ett budskap som stärkte alla de traditionella och moderna krafter som gav näring åt intellektuell och politisk elitism, ett budskap närmare leninism och ny-auktoritära doktriner än folklig demokrati. Romantiseringen av väst och elitismen bland kinesiska intellektuella skulle vara en av de mest uppenbara svagheter i den stora Demokratirörelsen 1989.

### **Demokratirörelsen (1989)**

Ändå fanns några intellektuella, i synnerhet de som hade skuffats undan när Hu Yaobang blivit avsatt som partiledare 1987, som verkligen bidrog till Demokratirörelsens intellektuella rötter 1989. Flera välkända intellektuella, bl a Fang Lizhi (som hade blivit utesluten ur partiet och dessutom avskedad från sin befattning på universitetet efter studentdemonstrationerna vintern 1986-87), föreläste vid informella seminarier anordnade av studenter vid universitetet i Beijing och andra högskolor på sommaren och hösten 1988. Den mest omtalade av ”demokratiasalongerna”, som de kom att bli kända som (som efterapning av den radikala jäsningen

<sup>18</sup> Liu Binyan, *a.a.*, sid. xxii.

bland unga aristokrater som skulle leda till Franska revolutionen 1789) leddes av Wang Dan, historiestuderande vid universitetet i Beijing och blivande ledare för Demokratirörelsen.

I december 1988 gick Su Shaozhi, en framträdande marxistisk teoretiker och nationalekonom under tiden efter Mao – tills han blev avsatt från posten som chef för Marx-Lenin-Mao-institutet efter Hu Yaobangs fall – till djärvt angrepp mot Deng-regimens officiella ideologi, som han betecknade som ”förkalkade dogmer” utan förankring i den nya samhällsekonomiska situationen i Kina och världen i övrigt. Su uppmanade till öppen debatt av de många tankeskolor som länge varit helt oacceptabla i Kina.

I början av januari 1989 skrev Fang Lizhi ett öppet brev till Deng Xiaoping, där han sade att frigivning av Wei Jingsheng och andra politiska fångar vore ett lämpligt sätt att högtidlighålla såväl 40-årsfirandet av Folkrepubliken som 70-årsdagen av Fjärde maj-rörelsen – och dessutom 200-årsminnet av Franska revolutionen och dess universella principer om ”frihet, jämlikhet, broderskap och mänskliga rättigheter”.<sup>19</sup> Fangs brev ingöt mod i andra framträdande intellektuella, som de två följande månaderna fyllde på med en aldrig tidigare skådad ström av petitioner till partiet och regeringen med krav på allmän amnesti åt alla politiska fångar.

Jäsningen inom intelligention (eller mer exakt, ett litet antal där) skulle snart överskuggas av en växande politisk aktivitet bland studenterna. I början av 1989 hade ”demokratisalongerna, som 1988 varit mer sporadiska, utvecklats till diskussionsgrupper, som träffades regelbundet på flera av universitetet i Beijing. Under till synes oskyldiga namn som ”Studiesällskapet av Konfucius” samlades studenterna för att diskutera teorier om demokrati och andra kätterska idéer. Dessutom bildades hemliga kvasi-politiska grupper på universitetet i Beijing och andra städer och studenterna planerade demonstrationer för att högtidlighålla 70-årsdagen av Fjärde maj-rörelsen 1919 och dess heliga principer om ”demokrati och vetenskap” – som utmaning till de officiella ceremonier som skulle anordnas under regeringens överinseende.

Men oförutsedda händelser skulle snabbt ta över och leda till något mer politiskt dramatiskt. Den 15 april 1989 drabbades den avsatte partiledaren Hu Yaobang av en dödlig hjärtattack vid ett möte med politbyrån, där han hade fått sitta kvar efter att ha hamnat i onåd hos Deng Xiaoping. Politiskt förslagna studenter ville nu inte bara visa sin djupt kända respekt för den demokratiskt sinnade Hu, utan insåg också att detta var en osökt politisk möjlighet. De visste att när en högt uppsatt partiledare gått bort skulle myndigheterna för ett kort tag tolerera ett visst mått av politiska avvikelser, ett lämpligt tillfälle att återuppliva traditionen med att ”sörja de döda och kritisera de levande”. Sent på kvällen den 15 april tog en grupp historiestudenter, många av dem från högt uppsatta familjer, cyklarna till Tiananmentorget och som hyllning till Hu Yaobang lade de kransar vid monumentet över revolutionens hjältar. Studenter från andra universitet i Beijing följde det vågade exemplet och gav sig ut på ”långa marscher” längs gatorna i huvudstaden medan de sjöng Internationalen och andra revolutionära sånger på väg till torget och regeringsbyggnaderna.

Marscherna och demonstrationerna blev för varje dag allt större och politiskt djärvare. Några studenter iscensatte en sit-in i Folkets stora sal med krav på att representanter för nationella folkkongressen skulle ta emot deras petitioner om så elementära demokratiska rättigheter som organisations- och pressfrihet. De fördömde också byråkratisk korruption och nepotism. Andra studenter, med anslutning av arbetslösa ungdomar, drabbade samman med polisen när de försökte storma den muromgärdade del av den Förbjudna staden, där de högsta parti-ledarna bodde och hade sina ämbetslokaler. På Tiananmentorget växte antalet demonstranter

<sup>19</sup> Fang Lizhi, ”Letter to Deng Xiaoping”, 6 januari 1989, i Fang Lizhi, *Bringing Down the Great Wall*, sid. 242-243.

när arbetare och andra medborgare började ansluta sig till de första studenterna i Demokrati-rörelsen.

Som reaktion på den växande oron spärrade regeringen av Tienanmentorget den 22 april, samma dag som Hu Yaobang begravdes. Men myndigheterna överlistades av studentledarna och när Deng Xiaoping och andra kommunistledare lämnade Folkets stora sal efter minnes-ceremonin möttes de av 100 000 på torget, i tyst utmaning av Deng-regimen. Över en miljon människor kantade begravningsprocessionens väg ut mot Babaoshan, begravningsplatsen i de västra utkanterna av huvudstaden. Det som en gång varit helig mark för begravning av revolutionens hjältar och martyrer var numera den officiella begravningsplatsen för kommunistiska byråkrater.

Dagarna efter begravningen av Hu Yaobang tillkännagav studentledarna bildandet av en "autonom federation" för att samordna studenternas aktiviteter på 21 av universiteten och gymnasierna i Beijing. Bojkotten av undervisningen utropades formellt till en "studentstrejk" och en del studentaktivister började rikta sig direkt till invånarna i Beijing genom att hålla tal i olika gathörn med krav på demokrati och kritik av officiell korruption. Deng Xiaoping var rasande, inte minst kanske på grund av den ström av förlöjliganden som den alltmer impopulära "högste ledaren" utsattes för. Nu fick han finna sig i att ofta bli jämförd med änke-kejsarinnan Ci Xi, som haft ledningen under Qingdynastins förfall i slutet av 1800-talet. Deng för sin del jämförde studentaktivisterna 1989 med rödgardisterna under kulturrevolutionen, båda sades ha som mål att skapa "kaos under himlen".<sup>20</sup> Den högste ledarens vrede fick sitt mest groteska uttryck i en ledarartikel i *Folkets Dagblad* den 26 april, som Deng med säkerhet skrivit själv, där studentprotesterna betecknades som en del av en "planerad sammansvärjning" för att "störta hela landet i kaos" i syfte att "förgöra Kinas kommunistiska parti och det socialistiska systemet". Ledarartikeln klargjorde att förbudet mot illegala organisationer och otillåtna demonstrationer skulle vidmakthållas strikt och att studenterna förbjöds att knyta kontakter med arbetare, bönder och studenter vid andra skolor.<sup>21</sup>

Ledaren i *Folkets Dagblad* gjorde studenterna (och andra) ursinniga. I två veckor hade de gjort allt för att bevisa sin lojalitet mot nationen, mot kommunistpartiet, och mot socialismen. I stället för att få studenterna att foga sig, vilket hade varit Dengs avsikt, blev effekten av ledarartikeln att öka studenternas aktivitet och ena dem i vad som snart skulle utvecklas till en omfattande social rörelse. Hela kvällen och natten den 26 april – några timmar späckade av en känsla av heroiska självuppoffringar – arbetade studenterna vid ett tjugotal gymnasier i Beijing febrilt med att organisera utmaningarna mot Deng-regimen nästa dag. Tidigt på morgonen den 27 april tog sig studenterna ut från sina skolor, knuffade undan de förvirrade poliser och milisstyrkor som skickats ut för att hålla dem kvar på skolområdena, och förenades i en demonstration med 80 000 på stadens gator i riktning mot Tienanmentorget. Där delade de upp sig i mindre grupper och medan de viftade med fanor och sjöng revolutionära sånger tågade de omkring på huvudstadens gator hela dagen för att få stöd av allmänheten. En del invånare anslöt sig till studenternas demonstrationer medan andra gav dem mat och pengar i spontana och ofta varma uttryck för solidaritet.

Regeringen var oenig om hur man skulle bemöta de upproriska studenterna och retirerade från den kompromisslösa hållning Deng Xiaoping intagit den 26 april och gick med på att träffa studenterna. De följande tre veckorna växte Demokrati-rörelsen medan ett splittrat kommunistparti verkade förvirrat och maktlöst. Oredan inom Deng-regimen ökade den 30 april då

<sup>20</sup> FBIS, 31 maj 1989, sid. 35-36 för en översättning till engelska av Dengs kommentarer.

<sup>21</sup> För en engelsk översättning av ledarartikeln den 26 april, se "Quarterly Chronicle and Dokumentation", *The China Quarterly*, N° 119, september 1989, Appendix A, sid. 717-19.



partiets generalsekreterare Zhao Ziyang återvände till Beijing efter ett veckolångt besök i Nordkorea.

Zhao Ziyangs relationer med Deng Xiaoping hade försämrats sedan början av året, då Deng blivit misstänksam mot sin tidigare protegés tolerans för den ”borgerliga liberalismen” bland de intellektuella. Samtidigt hade Zhaos popularitet dunstat bort i samhället i övrigt. Hans ohämmade marknadspolitik fick skulden för den inflation som härjade i städerna. Hans båda söner hade dessutom på ett iögonfallande sätt berikat sig på import-export och Zhaos familj hade blivit symbolen för det öppna vinstbegär som nu genomsyrade den kommunistiska byråkratin, och hade väckt enormt folkligt missnöje. Zhao var, med all säkerhet av goda skäl, orolig för att Deng tänkte göra honom till syndabock för de ekonomiska bekymren – och avsätta honom på samma sätt som han två år tidigare hade rensat ut Hu Yaobang.

Zhao slöt upp bakom dem i partiledningen som var för en försonlig hållning gentemot de upproriska studenterna. Delvis på grund av att han ville överleva politiskt, delvis på grund av sitt naturliga sinnelag. Detta gjorde att Zhao hamnade i luven på sin långvarige beskyddare, Deng Xiaoping i en intern politisk strid, som skulle förlama partiapparaten i fjorton dagar och därmed ge Demokratirörelsen utrymme att växa.

Den 4 maj 1989 betecknade Zhao Ziyang studenternas krav som ”rimliga” och yrkade på att de skulle genomföras på demokratiskt vis och med lagliga medel.<sup>22</sup> Samma dag tågade över 60 000 studenter från 30 universitet och gymnasier i Beijing från sina skolor till ett möte på Tiananmentorget till minne av 70-årsdagen av Fjärde maj-rörelsen. Trots att demonstrationståget utmanade de kommunala bestämmelser som partiet hade föreskrivit om förbud mot icke godkända demonstrationer ingrep polisen inte för att stoppa leden av studenter som gick arm i arm eller viftade med banderoller. Studenterna i Beijing fick sällskap av universitetsstudenter i städer runt om i landet och, än viktigare, av grupper som inte var studenter – gamla intellektuella, journalister vid partikontrollerade tidningar, arbetare och andra medborgare. Totalt samlades drygt 300 000 på torget den dagen för att lyssna till tal som prisade Fjärde maj-rörelsens demokratiska och patriotiska anda och där många talare bemödade sig om att förena sina krav på demokrati med uttalanden om stöd till kommunistpartiet och det ”socialistiska systemet”. Det var den största demonstrationen dittills och iakttagare förundrade sig över deltagarnas oerhörda självdisciplin och studenternas organisatoriska förmåga.

Men även om mötet den 4 maj helt klart var en seger för studentrörelsen så förändrade det ingenting och blev också ett slags antiklimax. Den närmaste veckan var demonstrationerna mindre och inte lika frekventa när många studenter återgick till undervisningen. Livet såg ut att återgå till det normala. Men under den skenbart lugna ytan rasade en intensiv kamp i kommunistpartiets inre cirklar. Och resultatet skulle avgöra Demokratirörelsens öde.

I den inre partistriden befann sig partiets generalsekreterare, Zhao Ziyang, lärjungen, i den ena hörnan och den ”högste ledaren” Deng Xiaoping, Zhaos tidigare mentor, i den andra. Zhao slogs för att överleva politiskt och ställde sig bakom många av studenternas krav, även om han var noga med att hålla distansen till studenterna själva för att inte ytterligare ådra sig Dongs vrede. Men Zhao anslöt sig till studenternas krav på att den beryktade ledartiteln i *Folkets Dagblad* den 26 april, som Deng hade skrivit, skulle dras tillbaka. Zhao lovordade studenternas patriotism och stödde många av deras krav, bl a garantier för pressfrihet och införande av ett oberoende rättssystem. Zhao uppmanade också till förhandlingar mellan regeringen och studentledarna och att de skulle föras på demokratisk grundval. Men Deng Xiaoping avvisade alla kompromisser. I studentrörelsens spontanism hörde han ekon av

<sup>22</sup> I ett tal till cheferna för Asian Development Bank, som då var samlade i Beijing. För själva texten, se Han Minzhu, red., *Cries for Democracy: Writings and Speeches from the 1989 Democracy Movement*, Princeton: Princeton University Press, sid. 132-34.

kulturrevolutionen och han var fast besluten att bestraffa en ny generation ungdomar för deras uppror mot kommunistpartiets auktoritet och att de undergrävde den post-maoistiska ordningens heliga ”stabilitet”. Således samlade han kring sig ”De gamlas gäng” – veteraner och för det mest konservativa partiledare (där så gott som alla, i likhet med Deng själv, hade blivit offer för kulturrevolutionen), samt de flesta generalerna i Folkets befrielsearmé. Trots det skulle det ta nära två veckor för Deng att fullt ut kunna hävda sin ställning som ”högste ledare”.

När Deng Xiaoping till sist i mitten av maj kunde besegra Zhao Ziyang så underlättades det mycket av splittringen bland studenterna. I en så spontan och ungdomlig rörelse var kaotiska fraktionsstrider oundvikliga. Även om de ideologiska och organisatoriska motsättningarna var många, och ofta alldagliga, fanns en avgörande motsättning, som skulle få betydande följder för Demokratirörelsens mål och taktik.

Å ena sidan fanns de äldre studenter (och deras anhängare), som hade startat rörelsen i mitten av april och som var ute efter att påverka kommunistpartiets inre politik genom att samarbeta med Zhao Ziyang och de intellektuella som stod honom nära. Allt längre från dem, och betydligt fler, var en grumlig grupp av politiskt och kulturellt radikala yngre studenter. De misstrodde auktoritet och etablerade institutioner och letade efter en egen plats i samhället, fri från kommunistpartiets organisatoriska kontroll. De såg inga större skillnader mellan Zhao Ziyang och Deng Xiaoping och var i stort sett ointresserade av de interna strider som rasade inom den högsta partiledningen efter de stora protesterna den 4 maj och det efterföljande lugnet. Ledarna för de yngre och mer radikala studenterna – som Wang Dan (historiestuderande vid Beijings universitet) och Wuer Kaixi var de mest framträdande ledarna inom Demokratirörelsen.

De nya studentledarna var otåliga. De var missnöjda med dröjsmålen och oklarheterna i regeringens svar på studenternas krav på ”dialog” och tog nu till hungerstrejk för att bryta dödläget och blåsa nytt liv i rörelsen. På eftermiddagen den 13 maj tågade 500 studenter in på Tiananmentorget. Omgivna av flera tusen anhängare inledde de en hungerstrejk mitt på torget, alldeles framför Monumentet för revolutionens hjältar. Det var ingen tillfällighet att det var just där det var planerat att sovjetledaren Michail Gorbatsjov skulle tas emot officiellt av den kinesiska regeringen två dagar senare.

1989 var Michail Gorbatsjov ett stort namn internationellt. Han var särskilt populär i Kina, där hans glasnost-politik, öppenhet och löften om demokratisering av kommunistregimen ofta jämfördes med Deng Xiaopings slutna personlighet och politiska konservatism. Gorbatsjov var dessutom den förste sovjetledare som skulle besöka Kina efter Nikita Chrusjtjovs stormiga möte med Mao Zedong 1959 och hans resa var tänkt att utgöra slutpunkten i den långa perioden av fiendskap mellan Kina och Sovjet. Besöket sågs som en viktig händelse i 1900-talets historia och tv-journalister från hela världen hade samlats i Beijing för att bevaka mötet mellan Michail Gorbatsjov och Deng Xiaoping.

Den dag Gorbatsjov anlände var de hungerstrejkande studenterna och deras anhängare kvar på torget trots hoten från säkerhetstjänsten och utan att bry sig om Zhao Ziyangs vädjanden. Till stor förtret för Deng Xiaoping, som ju var så noga med ”stabilitet” och ”ordning”, fick därför den officiella välkomstceremonin för Gorbatsjov hastigt flyttas till flygplatsen och sovjetledaren fick nöja sig med inomhusmöten och banketter under sin vistelse i Beijing. Fram till avresan till Shanghai den 18 maj var han inte synlig för allmänheten. Under de tre dagarna växte det folkliga stödet enormt för Demokratirörelsen – precis som Deng Xiaopings beslutsamhet att slå ned rörelsen med militärmakt, ett beslut som politbyrån motvilligt ställde sig bakom under protester från generalsekreteraren Zhao Ziyang.

Hungerstrejken hade givit studenterna omfattande sympatier från invånarna i Beijing, och tillsammans med intresset för Gorbatjovs besök hade en stor del av befolkningen kommit i rörelse politiskt. Den 15 maj, samma dag som Gorbatjov anlände, kom över en halv miljon människor till torget för att visa sitt stöd till studenterna. Den 17 maj kom och gick över en miljon på torget nedanför Himmelska fridens port i vad som sannolikt var det största massmötet sedan Folkrepubliken grundades 40 år tidigare.<sup>23</sup> Det anmärkningsvärda med demonstrationerna i mitten av maj var inte bara antalet deltagare utan mängden av samhälls- och yrkesgrupper som fanns på plats – samt deras iver att tillkännage sina institutioner och arbetsplatser genom att vifta med klart markerade banderoller. Intellectuella och journalister från de officiella tidningarna hade aktivt stött studenterna redan tidigare, men nu deltog de i allt större antal och fick sällskap av hundratusentalls fabriksarbetare, partikadrer, tjänstemän på regeringskontor och lärare. Bland demonstranterna återfanns redaktörer på regeringens centrala tv- och radiostationer, lärare från centrala partiskolan för utbildning av kommunistiska ämbetsmän, poliser i uniform och till och med ett tusental från arméns officersskola. ”Det här var inga anonyma demonstranter utan klart identifierbara grupper som agerade i ordnade (om än inte helt reglementsensliga) former”, noterade en australisk akademiker på besök.<sup>24</sup>

Allvaret i utmaningen mot Deng-regimen av en rörelse av så massiv karaktär och så stor samhällelig utbredning, och som rent av hade fått stöd av ett stort antal regeringstjänstemän och partikadrer, doldes delvis av demonstranternas disciplinerade och livfulla uppträdande. På själva torget skapade det växande antalet studenter som hade slagit läger till stöd för de hungerstrejkande en karnevalsliknande, trotsig stämning, som dolde det blodiga allvaret i det politiska drama som utspelades. I vad som liknade en festival av motkultur, en del amerikanska iakttagare kallade det hela ”ett kinesiskt Woodstock”, efterapade de unga kineserna den radikala ungdomen i väst på 1960-talet. Man dansade, sjöng och fick sällskap av flera populära folksångare och rockstjärnor; man höll spontana tal och ägnade sig åt heta politiska debatter; man bar färgade band för att efterlikna de radikala studenterna i Japan och Korea; man ropade slagord som hånade kommunistledarna, i synnerhet Deng Xiaoping och premiärminister Li Peng; och man organiserade viktig service för den tillfälliga kommunen på torget, skaffade mat och vatten, anordnade rudimentär sophantering och läkarvård och en ambulans-tjänst som kunde föra uttorkade hungerstrejkande till sjukhusen i staden.

Medan Demokratirörelsen i mitten av maj växte i omfång och styrka intensifierade Deng Xiaoping sina ansträngningar att slå ned ”röran”. Partiveteraner som formellt hade lämnat sina officiella ställningar, men fortfarande hade inflytande inom stats- och militärbyråkratierna, hade sedan början av maj träffats hemma hos Deng för att diskutera hur man skulle handskas med ”upproret”. ”De gamlas gäng” ansåg det oroväckande att kadrer inom stat och parti och industriarbetare hade deltagit i de stora demonstrationerna i mitten av maj och krävde nu införande av krigslagar i Beijing. Beslutet vidarebefordrades till partiets generalsekreterare Zhao Ziyang, när denne blev kallad till Dings hem den 18 maj, samma dag som Gorbatjov flög från Beijing till Shanghai. Samma kväll ställde sig ett hastigt sammankallat möte med politbyråns ständiga utskott bakom rekommendationen om krigslagar. Den ende som röstade emot var Zhao Ziyang och nu var hans relationer med Deng Xiaoping helt spolerade. Trots att flera andra medlemmar av politbyråns sades ha allvarliga invändningar mot att placera ut soldater från Folkets befrielsearmé i huvudstaden var ingen av dem redo att utmana Kinas ”högste ledare”. Beslutet om krigslagar, som skulle gälla viktiga distrikt av Beijing,

<sup>23</sup> För en färgstark skildring av demonstrationen den 17 maj, se Lee Feigon, *China Rising*, Chicago: Ivan Dee, 1990. Feigons bok är helt klart den bästa av många skildringar av bakgrunden till och utvecklingen av Demokratirörelsen och mycket av min diskussion om Demokratirörelsen baseras på den.

<sup>24</sup> Geremie Barme, ”Beijing Days, Beijing Nights”, i Jonathan Unger, red., *The Pro-Democracy Protests in China*, Arming, N Y: M E Sharpe, 1991, sid. 49.

tillkännagavs av premiärminister Li Peng i ett tv-tal på kvällen den 19 maj sedan det pro forma hade godkänts av partiets centralkommitté och statsrådet. Under tiden gjorde Zhao Ziyang en ytterst ovanlig sorti ur kinesisk kommunistisk politik. Efter att förgäves ha försökt motsätta sig politbyråns rekommendation om krigslagar vid dess möte sent på kvällen den 18 maj gav sig partiets generalsekreterare ut på en enslig färd till Tienanmentorget. Veckan innan hade Zhao lovordat studenterna för deras patriotism och uttalat stöd för många av deras krav samtidigt som han hade bönfallit dem om att avbryta ockupationen av torget. Men han hade avstått från några direkta samtal med studentföreträdarna. Men nu, i gryningen den 19 maj när hans karriär inom partiet var till ända, vandrade han planlöst omkring bland de hungerstrejkande. ”Jag har kommit för sent”, medgav han tårögt. Och sedan tillade han: ”Även vi var unga en gång och även vi hade sådana impulser av energi. Även vi anordnade demonstrationer ... [och] inte heller vi tänkte på konsekvenserna.”<sup>25</sup>

Denna akt av botfärdighet, kanske på det mänskliga planet den mest minnesvärda händelsen i Zhao Ziyangs långa politiska karriär, var en av de saker som lades honom till last i slutet av juni under de möten då han formellt skulle bli avsatt som generalsekreterare för Kinas kommunistiska parti. Under resten av Deng-eran satt Zhao i husarrest. Han fick leva bekvämt, men under tystnad i en villa i de centrala delarna av Beijing.

\* \* \*

Den omedelbara folkliga reaktionen på beskedet om att krigslagar införts i Beijing var trots. Studenterna på Tienanmentorget, som avbrutit sin hungerstrejk strax innan Li Peng utropat belägringstillstånd den 19 maj, återupptog fastan den 20 maj. Söndagen den 21 maj samlades över en miljon på torget för att protestera och ytterligare en demonstration med en miljon trotsiga medborgare ägde rum den 23 maj. I en del arbetarkvarter upprättades barrikader för att försvara sig mot de arméenheter, som hade börjat omringa huvudstaden. Strejker gjorde att fabriker fick stängas och de allmänna transporterna drabbades av störningar. Demokrati-rörelsen började oorganiserat sprida sig runt om i landet, från städer i Manchuriet till Kanton och Hong Kong. Det ständiga utskottet i den vanligen så fogliga nationella folkkongressen uttalade sitt stöd för studenternas krav och manade till upphävande av krigslagarna. Och en högt ansedd grupp av pensionerade armégeneraler skrev ett öppet brev till Deng Xiaoping, där de påminde den högste ledaren om arméns folkligt revolutionära traditioner och att: ”Folkets armé tillhör folket ... och kan inte gå emot folket.” Och faktum är att de första enheterna av unga soldater intuitivt fraterniserade med den befolkning de hade sänts ut för att kontrollera och en del tackade ja till studenternas försök att få dem att gemensamt sjunga revolutionära sånger.

Dessa unga soldater drogs snabbt tillbaka för att ersättas med avdelningar bestående av veteraner och yrkessoldater. De allra sista dagarna i maj var Beijing inringat av över 200 000 soldater, som orubbligt löd Deng Xiaopings order. Under detta tryck föll Demokrati-rörelsen ihop. Stora marscher och demonstrationer upphörde. För andra gången avbröts hungerstrejken. Antalet ockupanter på torget krympte snabbt när de flesta studenterna återvände till sina universitet, eller som i en del fall anslöt sig till en sent påtänkt ”ut-till-folket”-rörelse. I slutet av maj fanns bara 5 000 kvar på torget, de flesta studenter från universitet långt från huvudstaden.

Medan studentaktivismen tynade bort flyttade Demokrati-rörelsens centrum till arbetarkvarteren i Beijing, områden åtskilliga kilometer öster om torget och i utkanterna av staden. Efter ett decennium av marknadsreformer hade arbetarna mycket att klaga på, även om deras materiella förhållanden hade förbättrats. Den inflation som plågade landet sedan 1987, och då

<sup>25</sup> Citerat i Feigon, *a.a.*, sid. 209-210.

framför allt städerna, hade tårt på den ökning av levnadsstandarden som uppnåts i början av reformperioden. Talet om en ”fri arbetsmarknad” av de nyliberala ekonomiska rådgivarna runt Deng Xiaoping och Zhao Ziyang, och framför allt deras allt gällare uppmaningar att ”krossa risskålen av järn”, fick arbetare anställda i statliga företag att frukta för att de skulle förlora både jobb och välfärd. Oron över osäkerheten för egen del förvandlades till vrede när de bevittnade den orgie av vinster som höga kommunistledare och deras avkomma ägnade sig åt, från Deng Xiaoping och Zhao Ziyang till de allra understa trappstegen i den politiska hierarkin. Och arbetarna fortsatte att protestera mot den byråkratiska kontrollen av deras vardagsliv i form av det avskydda arbetsenhetsystemat (*danwei*), ett arv från Maos epok.

Missnöjet bland städernas arbetarklass, en kombination av bitterhet över det gamla politiska systemets repressiva karaktär och nytt missnöje över de orättvisa följderna som marknaden ledde till, kom till uttryck i ökat stöd bland arbetarna för Demokratirörelsen, något som tydligt hade framgått av den enorma demonstrationen den 17 maj där inslaget av arbetare varit betydande. Den händelsen betydde mycket för att rädslan för ”den polska faran” skulle få ny fart inom partiledningen, den mångåriga besattheten av tanken på att en allians av Solidarosc-typ skulle uppstå mellan arbetare och intellektuella i protest mot den kommunistiska staten. Och denna fruktan bidrog i sin tur till det ödesdigra beslutet att införa krigslagar.

Kommunistledarna behövde nog inte oroa sig alltför mycket för en allians mellan arbetare och intellektuella. Elitänkandet bland majoriteten av kinesiska intellektuella gjorde något sådant uteslutet. Kinesiska intellektuella hade inte brytt sig särskilt mycket om förhållandena för arbetarklassen, förutom klagomål över att arbetarna jämförelsevis hade högre löner än de intellektuella.<sup>26</sup> En del sådana klassfördomar hade även sipprat in bland studenterna. Många av dem var emot att arbetarna skulle få delta i Demokratirörelsen, det hette att de var odisciplinerade och våldsbenägna. Om arbetarna kom med, hette det, skulle det ge regeringen en ursäkt att använda våld för att trycka ner rörelsen. I början av rörelsen marscherade därför studenterna ofta arm i arm för att stänga ute arbetare och andra medborgare. Därigenom skulle de bevara ”renheten” i rörelsen och dess korståg med helt fredliga metoder. I mitten av maj, när den nu gigantiska rörelsen närmade sig klimax i konfrontationen med den kommunistiska staten, började studenterna välkomna arbetarna, som hade stött – och skyddat – dem.

Deng Xiaoping var hur som helst fast besluten att ”lära dem en läxa”, som han såg som otacksamma förmånstagare till sina reformer, och sätta in massiv militär kraft i detta syfte.

Oenighet om taktiken bland parti- och militärledare, motviljan bland de unga soldaterna i 38:e armén (som var först att gå in i staden) att öppna eld mot obehäpnade civila, samt problem när det gällde att förflytta andra arméenheter från baserna i närheten av huvudstaden, gjorde att det skulle ta nära två veckor för Deng-regimen att verkställa dekretet om krigslagar. Men i början av juni hade Deng samlat en överväldigande militär styrka. 200 000 man inringade Beijing, redo att slå till när ordern kom. Det var som om Kinas huvudstad var belägrad av en utländsk armé.

I ett heroiskt svar gjorde arbetare och andra medborgare oerhörda ansträngningar för att försvara staden – och försvara de studenter som var kvar på Tienanmentorget. Barrikader upprättades längs de vägar som arméns stridsvagnar och andra fordon behövde använda för att ta sig in till stadens centrum. Och i viktiga gatukorsningar i närheten av Tienanmen var gatorna blockerade med kullvälda bussar och långträdare. Arbetare och studenter fyllde

<sup>26</sup> Som Anita Chan noterade kort efter att Demokratirörelsen hade krossats: ”Om man noggrant granskar alla texter av kinesiska intellektuella av olika uppfattningar de senaste åren har man svårt att hitta någon hänvisning alls till arbetarklassens missnöje”. Anita Chan, ”China’s Long Winter”, *Monthly Review*, års. 41, N° 8, januari 1990, sid. 5.

husväggarna med affischer i ett försök att mobilisera invånarna till försvar av Beijing, man delade ut flygblad och det hölls engagerade tal i gathörnen till grupper av medborgare i ett osedvanligt uttryck för fria politiska debatter. Cykel- och motorcykelbrigader organiserades (de senare av sympatiskt inställda småföretagare) för att rapportera om truppörelser och göra folk uppmärksamma på hotet. Polis och andra kommunala myndigheter hade försvunnit och ansvaret för att upprätthålla ordningen och dirigera trafiken hade nu helt övertagits av arbetare och studenter. För en kort tid fick många invånare i huvudstaden uppleva en ny känsla av solidaritet och självständighet.

\* \* \*

Invasionen i Beijing inleddes i skymningen den 3 juni. En första styrka ur Folkets befrielsearmé på 40 000 man, understödda av stridsvagnar och pansarfordon, dundrade genom barriaderna i de östra och västra förorterna och började rycka fram på de gator som ledde fram mot Tiananmentorget. Arméns framryckning hejdades tillfälligt i de tätbefolkade områdena några kilometer öster om torget, där stora folkmassor spärrade framfarten. I de inte lika tätbefolkade distrikten strax väster om torget – ett område fyllt av officiella byggnader – skyndade sig arbetare, studenter och invånare i olika delar av staden att försöka stoppa trupperna. De civila försvararna var beväpnade (om de alls var det) med tegelstenar, käppar och Molotovcocktails. De mejades obönhörligt ned av stridsvagnarna, automatvapen och AK-47:or i en första av många urskiljningslösa dödsskjutningar, som präglade vad som skulle bli en skräckens natt. Samma öde drabbade dem som försvarade bostadskvarteren öster om torget. Strax efter midnatt nådde armén fram till Tiananmen med långa spår av död och förödelse efter sig. De flesta dödsskjutningarna hade ägt rum i bostadskvarteren (långt borta från de tv-kameror som var utplacerade på torget) och de centrala gatorna i närheten av Tiananmen, när armén stormade fram genom mänskliga barriader och slaktade civila motståndsmän på sin blodiga framfart mot Himmelska fridens torg. Även om många av offren var studenter var huvuddelen av de döda och sårade arbetare och andra boende, som barriaderat gatorna i ett fåfängt försök att hejda arméns framryckning.

På själva torget var offren inte så många. Mycket av förtjänsten för att ytterligare blodspillan kunde undvikas kan tillskrivas flera osannolika hjältar – bl a rockstjärnan Hou Dejian<sup>27</sup> och litteraturkritikern Liu Xiaobo, som den 2 juni hade inlett en hungerstrejk i solidaritet med studenterna och som nu förhandlade med armébefälhavarna om fri lejd för de återstående 5 000 ockupanterna. Tidigt på morgonen söndagen den 5 juni troppade de sista studentrebellerna av från det av spillror och skräp fyllda torget under hotfulla blickar från soldater i hjälmar. De befann sig i en stad, som såg ut att vara under ockupation av en främmande makt. De vandrade i centrala Beijing längs gator fyllda av gatsten och utbrända militärfordon, förbi byggnader märkta av skottlossningen föregående natt. Gatorna patrullerades av tungt beväpnade soldater medan helikoptrar dånade i luften med strålkastarna hotfullt riktade mot gatorna nedanför. Denna kusliga evakuering av Tiananmentorget under de tidiga morgontimmarna innebar i själva verket slutet för Demokratirörelsen, även om sporadiskt motstånd mot arméns ockupation fortsatte i olika delar av Beijing i flera dagar och det förekom fåfänga (och snabbt krossade) försök till demonstrationer i ett dussintal andra städer i protest mot massakern i huvudstaden.

Den 9 juni framträdde Deng Xiaoping i tv för att lyckönska militären och polisstyrkorna, som krossat vad han kallade ”det kontrarevolutionära upproret” och kondolera familjerna till det tjugotal soldater, som dödats under striderna. Deng hade dock inte minsta ord av medkänsla för de civila offren, som han smädade som ”sammhällsdrägg”. Enligt senare regeringsdeklara-

<sup>27</sup> Hou Dejian, en taiwanes som emigrerat till Folkrepubliken 1983, var en mycket populär sångare och kompositör av rockmusik.

tioner uppgick antalet civila dödsoffer till knappt 300. Det orimliga i den siffran har framhållits av många ögonvittnen, där en del noterat att bara antalet oidentifierade kroppar på flera sjukhus i centrala Beijing översteg regeringens siffror över det totala antalet dödade.<sup>28</sup> Även om den verkliga dödssiffran aldrig kommer att kunna fastställas med någon säkerhet ansåg oberoende bedömare i Beijing att dödssiffran låg någonstans mellan 2 000 och 7 000, med antalet sårade långt större. Men vad som får blodet att isa sig minst lika mycket som själva dödandet var det kyliga och beräknande sätt som användandet av ett massivt militärt våld skedde på – av Deng Xiaoping och en liten grupp äldre partiledare, som hade bestämt sig för att bestraffa de unga demonstranterna och sätta skräck i en befolkning som de uppfattade som otacksamma. De valde medvetet att avstå från alla möjligheter att lösa krisen på fredligt vis.

Den militära repressionen åtföljdes av en landsomfattande våg av arresteringar. Det beräknas att olika säkerhetstjänster under juni och juli arresterade 40 000 personer. Av dem blev flera tusen dömda till fängelse och flera hundra avrättade. De flesta av dem som fängslades och alla som avrättades var arbetare eller andra vanliga medborgare. Studenterna, av vilka många hade släktingar i hög ställning, behandlades relativt mildt – med undantag för speciellt utvalda ledare för rörelsen, där 21 namn fanns med på en lista över ”synnerligen efterlysta” och som gavs stor publicitet. De flesta av de unga oppositionella flydde antingen utomlands eller jagades upp och fängslades.

\* \* \*

Åren efter massakern i Beijing, och en bra bit in i nästa decennium, var det politiska och intellektuella livet i Kina klart mer repressivt än under större delen av 1980-talet. Oppositionella blev hårdare förföljda, den hemliga polisens roll allt större, fängelsedomar vanligare och partiets censur av tidningar, tidskrifter, böcker och filmer mer rigorös. Men trots den politiska repressionen – och kanske delvis på grund av den – återgick samhällslivet och det ekonomiska livet till det ”normala” med oväntad fart. Marknadsanhängarna fortsatte att befrämja kapitalistisk utveckling som om inget hade hänt 1989, och faktiskt med förnyad glöd på 1990-talet. Det var anmärkningsvärt, och anmärkningsvärt deprimerande, hur snabbt det intensiva politiska och moraliska engagemang, som legat till grund för Demokratirörelsen tynade bort och försvann – dränkt under av regeringen uppmuntrade vågor av konsumtion och nationalism.

---

<sup>28</sup> Text har William Hinton, som var ögonvittne till repressionen, skrivit: ”Folk [som sårats av armésoldater] var rädda för att ligga kvar på sjukhusen. De tänkte att militären kanske skulle komma och häkta dem, så de fick lite första hjälpen och gick sedan hem. Många människor dog därför hemma. Onsdagen den första veckan efter [7 juni] låg det nästan hundra oidentifierade kroppar på medicinska högskolans sjukhus och sextiosju på Fuxing-sjukhuset, och liknande höga siffror på andra sjukhus runt omkring. Det låg alltså fler oidentifierade kroppar i sjukhusens bårhus än vad regeringen hävdade hade dödats sammanlagt, och de siffrorna omfattade förstås bara dem som dog på sjukhus sedan de hade kommit dit för behandling. Många dödades på gatan och andra kom till sjukhuset och dog hemma.” William Hinton, *The Great Reversal*, New York: Monthly Review Press, 1990, sid. 183. [Den citerade artikeln finns i sin helhet på marxistarkivet: [Massakern på Himmelska fridens torg: juni 1989.](#)]

## 25. Slutet på Deng Xiaopings era: Kina på 1990-talet

Veckorna efter massakern i Beijing den 3-4 juni 1989 sades det allmänt att ekonomisk stagnation skulle bli det pris Kina fick betala för ledarnas brutala agerande. Detta var vid en tidpunkt då många kommentatorer i väst hyllade västkapitalismens och den politiska liberalismens segrar över kommunismen i Europa. I hyllningskören fanns några som förkunnade att triumfen för ”den fria marknaden” var kulmen på mänsklighetens framsteg och att det innebar ”historiens slut”.<sup>1</sup> Dessa utopiska hyllningar förstärkte den långvariga uppfattningen att kapitalism och liberal demokrati gick hand i hand. Och ur det antagandet följde att ”de hårdföra” inom det kinesiska kommunistpartiet, som hade gett order om att slå ner Demokratirörelsen militärt, också skulle sätta stopp för de marknadsreformer som legat till grund för de ekonomiska framgångarna under det gångna decenniet. Att Deng Xiaoping både var den mest framträdande av de hårdföra 1989 (då han faktiskt fick heta ”slaktaren i Beijing”) och den mest nitiske tillskyndaren av kapitalismen i Kina var en paradox som var det bekvämt att inte låtsas om.

Deng Xiaoping såg för sin del ingen motsättning mellan kapitalistiska ekonomiska metoder och det stalinistiska politiska system han ledde. I talet den 9 juni då han lyckönskade de soldater som hade krossat Demokratirörelsen, eller som han uttryckte det ”det kontraprevolutionära upproret”, försäkrade han att politiken med marknadsomvandling och ”öppna dörren” gentemot den kapitalistiska världsmarknaden inte skulle överges; han sade rent av att den skulle fortsätta i ”än snabbare takt”.<sup>2</sup> Detta skulle inte bara stärka nationen och den kommunistiska statens makt utan även öka folkets levnadsstandard och därmed också släcka minnena av ”Beijingvåren”. Nationen, partiet och folkets välfärd hade lika mycket att vinna på att kapitalismen accelererade. I ett hemligt tal till högt uppsatta kommunistiska byråkrater den 28 juni 1989 föreslog Deng att den svåra frågan om att bestämma vem som hade det politiska ansvaret för de traumatiska händelserna på våren 1989 skulle bordläggas under flera år för att ge partiledningen möjlighet att fullt ut ägna sig åt satsningar på den ekonomiska tillväxten.<sup>3</sup>

Men åren efter Tiananmen blev ändå en tid av hård politisk repression. Flera tusen partikadrer i Beijing, och på andra håll, som stött Demokratirörelsen, eller misstänktes för att ha sympatiserat med dess politiska mål, blev uteslutna ur kommunistpartiet eller degraderade. Även intellektuella drabbades av utrensningarna och blev omedelbart av med den begränsade yttrandefrihet som de så mödosamt tillkämpat sig på 1980-talet.

Tidningar och tidskrifter, av vilka en del hade erövat en liten om än osäker självständighet, förpassades åter till sin sedvanliga status av officiella organ för parti och stat. Häxjakter på religiöst och politiskt avvikande intensifierades och oppositionella hamnade ofta i fängelse, ibland under så grymma förhållanden att det ledde till internationella protester.

Men det var under denna tid av hård politisk repression i början av 1990-talet, som de mest spektakulära ekonomiska framstegen skedde i Kina. Snart skulle Folkrepubliken vara den

<sup>1</sup> Mest känd är Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, New York: The Free Press, 1992. [ Sv. övers *Historiens slut och den sista människan* ]

<sup>2</sup> ”Speech by Deng Xiaoping, Chairman of the Central Military Commission, delivered in Beijing to commanders above corps level of the martial law enforcement troops on 9 June 1989”, *The China Quarterly Chronicle and Documentation, The China Quarterly*, n° 119, september 1989, sid. 726.

<sup>3</sup> *Far Eastern Economic Review*, 10 augusti 1989, sid. 13.



tredje största ekonomin i världen (vad gäller BNP)<sup>4</sup> och frammana bilden av att en ny supermakt höll på att födas.

1989 hade Kina förvisso drabbats av stora ekonomiska svårigheter under den normala kapitalistiska ekonomiska cykelns ”bankruttfas” och hade fått genomlida en smärtsam kombination av inflation och recession. Inflationen ökade till 30 procent per år i de stora städerna, en följd av premiärminister Zhao Ziyangs expansiva marknadspolitik 1987-88 – och recessionen berodde på de åtstrammingsåtgärder som Zhao hade tvingats vidta i slutet av 1988 för att få bukt med inflationen. Båda hade lett till ekonomiska prövningar i städerna, vilket i sin tur lett till folkligt stöd för studentrörelsen 1989. Produktionen sjönk och arbetslösheten ökade under det dystra andra halvåret detta år och fortsatte en bit in på 1990-talet. Men när trycket från inflationen avtog kunde regeringens åtstrammingspolitik mildras på sommaren 1990 och tillväxten kom tillbaka. 1991 ökade Kinas BNP med 7,5 procent. Och efter Deng Xiaopings ”tur söderut” i januari 1992 skulle Kina uppnå oerhört höga tillväxtnivåer under en varaktig och avgörande period i mitten av 1990-talet.

### **Turen söderut**

I början av 1992 hade Deng Xiaoping inte längre någon formell ställning i den politiska hierarkin i Kina. Hösten 1989, bara några månader efter att Folkets befrielsearmé hade kvävt Demokratirörelsen, hade han lämnat den sista av sina officiella titlar, ordförandeskapet i partiets utskott för militära frågor. Men även utan någon post i parti och stat fortsatte Deng att dominera politiken. Det skedde under informella möten med pensionerade partiveteraner ur hans egen generation, då beslut fattades om statens viktigaste frågor. Veteranerna lät verkställa besluten via sina protegéer inom parti- och statsbyråkratin. Dengs nya skyddssling var Jiang Zemin, f d partichef i Shanghairegionen. I juni 1989 hade han efterträtt den utrensade Zhao Ziyang som partiets generalsekreterare och han skulle troget genomföra Dengs politik.

I första hand var det dock genom sin egen person och sitt anseende – och genom den aura av mystik som kommit att förknippas med honom och hans agerande – som Deng förblev den ”högste ledaren” i Kina i början av 1990-talet. Han var rustad med en mini-personkult, som hans anhängare hade byggt upp, i synnerhet efter 1989. Deng hade börjat sväva över partiapparaten nästan som Mao, han kringgick formella procedurer i partiet och ingrep uppifrån för att förändra politiken i den riktning han föredrog. Dengs mest dramatiska Mao-liknande akt var hans anmärkningsvärda ”tur i söder”, som skulle förvandla takten i och karaktären på Kinas ekonomiska utveckling.

Den 18 januari 1992 gav sig den 87-årige Deng Xiaoping ut på en fem veckor lång resa i södra Kina med besök i städer som Kanton (Guangzhou), Wuchang och Shanghai samt även de speciella ekonomiska zonerna i Shenzhen och Zhuhai. Vid varje uppehåll på den ytterst uppmärksammade resan uppmanade Deng lokala ledare att skynda på den ekonomiska utvecklingen och ”fördjupa” den marknadsorienterade omstruktureringen. Han prisade kapitalismen i den ekonomiska zonen i Shenzhen och den ohämmade marknadspolitiken i Guangdongprovinnsen som förebilder för nationen i sin helhet. ”Utveckling i låg hastighet är lika med stagnation eller rent av tillbakagång”, varnade han i en av många emellanåt kryptiska kommentarer under resan, kommentarer som nästan omedelbart omsattes i officiell politik och

<sup>4</sup> Enligt en rapport från Internationella valutafonden, som publicerades sommaren 1993 och använde sig av det nya måttet med ”köpkraftsparitet” var Kinas ekonomi då världens tredje största beträffande total ekonomisk produktion, i hälsorna på Japan men fortfarande långt efter USA. Enligt CIA:s årliga rapport till USA:s kongress, tillgänglig vid samma tidpunkt, låg Kina på samma nivå som Japan och på väg att passera det landet, vars ekonomi befunnit sig i stagnation sedan 1990. Tim Weiner, ”CIA Says Chinese Economy Rivals Japan’s”, *The New York Times*, 1 augusti 1993, del 1, sid. 6. Kinas ekonomi rankas omväxlande som nummer två, tre eller fyra i världen – beroende på olika mätmetoder och divergerande antaganden.

praktik – i det här fallet handlade det om att överge den politik som hade varit rådande efter Tienanmen om att begränsa den ekonomiska tillväxten till 6 procent om året för att undvika inflation och social oro.

I andra uttalanden uppmuntrade ”den högste ledaren” till snabbare och mer genomgripande marknadsreformer. Till dem som var oroliga för att ökade marknadsreformer skulle leda till ett fullt ut kapitalistiskt Kina svarade Deng att den kommunistiska statens existens utgjorde en garanti för att slutresultatet skulle bli socialistiskt oavsett hur den ekonomiska utvecklingen genomfördes. ”Den politiska makten ligger i våra händer” var det lugnande beskedet till kritikerna.

Men Deng försökte inte bara lugna skeptikerna, utan också få bort deras ledare från makt och inflytande. Under sin ”sydtur” förklarade han därför att huvudfaran för partiet inte längre var den högeravvikelsen med ”borgerlig liberalism”, som påstods ha varit orsaken till det ”kontra-revolutionära upproret” 1989, utan återigen ”vänsterismen”, som svepande definierades som bristande entusiasm för den kapitalistiska omstruktureringen och den snabbare takt för den ekonomiska utvecklingen, som Deng förespråkade. Därmed var den ideologiska scenen iordningställd för slutstriden inom partiet mellan Dengs fraktion och de ”konservativa”, som var för att låta den centrala ekonomiska planeringen och den statliga industrisektorn ha kvar en betydande roll. Den främste talesmannen för den senare sidan var Chen Yun, som sedan länge hade varit Dengs mest framträdande och ihärdige motståndare. Chens ideologiska kapitulation på våren 1992 markerade den definitiva segern för ”Dengismen” i det kinesiska kommunistpartiet.

I maj 1992 samlades Dengs kommentarer och tal under ”sydturen” i ”Centrala dokumentet N<sup>o</sup> 4” i form av konkreta politiska riktlinjer till representanter för parti och stat över hela landet. Nu följde en snabb utveckling mot en mer fullt utvecklad kapitalistisk ekonomi mitt under en intensiv ekonomisk tillväxt. Statliga företag gavs ett stort mått av autonomi att agera på såväl den inhemska som internationella kapitalistiska marknader, inklusive att bedriva utrikes-handel på egen hand. Ett begränsat antal statliga företag fick dessutom rätt att modifiera sina ägandeförhållanden, inledningen till en komplex och långvarig process av halvprivatisering, genom emission av aktier, som gick att köpa av både enskilda investerare och institutioner. Den sortens aktier såldes på de nyupprättade börserna i Shanghai och Shenzhen, som bägge ingick i Dengs resa, och senare skulle en del av dem bli attraktiva ”röda spelmarker” på Hong Kong-börsen. Vidare erbjöds utländska banker och investerare, som var intresserade av att göra affärer i Kina, mer generösa villkor och fler ”öppna” städer. Och en massiv insats gjordes för att göra Shanghai till det största handels- och finanscentret i Ostasien. Ett som så småningom, sades det, skulle överskugga Hong Kong.

Dessa åtgärder, i kombination med en expansiv penningpolitik, och det politiska klartecken Dengs resa gav lokala tjänstemän och partibyråkrater att öka investeringarna och ta ekonomiska risker (och samtidigt berika sig själva) samverkade för att starta en ekonomisk boom utan motstycke i Kinas historia, och kanske i världshistorien över huvud taget. 1992 ökade Kinas BNP, som redan befann sig på en hög nivå, med 12 procent, vilket ogiltigförklarade regeringens beslut efter Tienanmen att landets sociala och naturliga situation inte kunde klara av mer än 6 procents tillväxt på 6 procent. 1993 ökade BNP med häpnadsväckande 14 procent och 1994 med 12 procent. Den fantastiskt höga tillväxttakten fortsatte i mitten av 1990-talet, trots regeringens åtstramningspolitik som (med betydande framgång) syftade till att kontrollera inflationen. I mitten av 1990-talet hade man redan överträffat det en gång till synes utopiska målet (som sattes upp i början av Dengs era) om att Kinas ekonomi skulle fyrdubblas under 20-årsperioden mellan 1980 och 2000. Åren 1991-1997 var den årliga BNP-tillväxten i genomsnitt 11 procent, helt klart den snabbaste tillväxten i någon av de viktigare ekonomierna i världen.

Deng Xiaopings politik – och Deng själv – hyllades på det kinesiska kommunistpartiets fjortonde kongress i Beijing i oktober 1992. Kongressen ratificerade den i det närmaste ohämmade anpassningen till kapitalistiska metoder och idéer för att öka den ekonomiska tillväxten, även om det hela omtalades som ”ett socialistiskt marknadsekonomiskt system”. För att ha uppfunnit denna själv motsägelse prisades Deng omåttligt för att ha svarat för ytterligare ett ”stort teoretiskt genombrott” i utvecklingen av ”marxismen-leninismen-Mao Zedongs-tänkande”, som absurt nog fortfarande var namnet på den officiella statliga ideologin. Fjortonde partikongressen utgjorde inte bara den definitiva triumfen för Dengs marknadsbaserade ekonomiska politik och hans ideologi utan även den definitiva politiska segern för honom i det kinesiska kommunistpartiet, trots att han inte längre innehade någon politisk befattning. Dengs politiska seger fick sitt symboliska uttryck i att kongressen avskaffade den Centrala rådgivande kommission som leddes av Chen Yun. Detta organ hade upprättats 1982 (och till en början letts av Deng) och fungerat som ett forum där pensionerade partiledare kunde ingripa i statens angelägenheter – förutom att tillförsäkra dem materiell lyx och de särskilda privilegier, som de högsta ledarna för kommunistpartiet hade vant sig vid. En viktigare politisk seger var den genomgripande ommöblering som skedde av all personal i partiets centrala organ, som nu nästan fullständigt dominerades av medlemmar av Dengs fraktion. Nästan hälften av medlemmarna i den fjortonde centralkommittén var nykomlingar, så gott som alla från Dengs mest ihärdiga anhängare. Detta innebar inte bara att partiet skulle vara orubbligt lojalt mot den högste ledaren och hans politik, det sänkte också genomsnittsåldern i centralkommittén till relativt ungdomliga 56 år. Över 80 procent av dem hade ingenjörsexamen eller examen inom annan naturvetenskap. Fjortonde partikongressen gick alltså vidare på vägen mot att förverkliga Dengs ”politiska reform” – med politisk reform avsåg han inte någon folklig demokrati utan i stället att det byråkratiska väldet skulle ges teknokratisk legitimitet. Som han hade sagt i början av reformperioden var målet att få kommunistledare, som var ”bättre utbildade, mer kompetenta yrkesmässigt och yngre”.<sup>5</sup>

Men det var hans ekonomiska program, och inte de politiska målen, som var verkligt betydelsefulla för västliga betraktare. Under hela 1980-talet hade utländska medier hyllat Deng som en stor förnyare som lagt maoismen bakom sig. Fast när han gav Folkets befrielsearmé order om att krossa Demokratirörelsen 1989 blev han också allmänt fördömd som en brutal kommunistisk diktator. Men sedan han så helhjärtat hade lyft fram kapitalismen under sin ”sydtur” 1992 blev Deng återupprättad i västliga medier och blev nu åter lovordad som en upplyst marknadsvänlig reformivrare.

Återgången till en marknadsbaserad ekonomisk tillväxt 1992 fick snart samma konsekvenser som de man hade upplevt under upp- och nedgångarna på 1980-talet. Det första resultatet blev inflation, som på sommaren 1993 närmade sig 25 procent om året i flera större städer – och 1994 låg den, enligt sannolikt försiktig officiell statistik, på 24 procent nationellt, men betydligt mer i viktiga stadsområden. Inflation – i kombination med ett nytt uppsving för officiell korruption och byråkratisk vinstlystnad, lokala styren och enskilda som spekulerade i fastigheter och aktier, samt att regeringen hade förlorat den ekonomiska kontrollen över en del av de mest aktiva områdena, framför allt Guangdongprovinsen – lade stora bördor på många inom den arbetande befolkningen.

För att kunna hantera denna kaotiska situation vände sig Deng Xiaoping till en annan av sina protegéer, vice premiärministern Zhu Rongji, som i juni 1989 varit borgmästare i Shanghai och klarat av att upprätthålla ordningen i Kinas största stad utan att i onödan hamna i konflikt

<sup>5</sup> Deng Xiaoping, ”On the Reform of the System of Party and State Leadership”, 18 augusti 1980, *Selected Works of Deng Xiaoping*, Beijing: Foreign Languages Press, 1984, sid. 308. Översättning till engelska av de viktigaste dokumenten från KKP:s 14:e kongress, se *Beijing Review*, 26 oktober-1 november 1992.

med vare sig lokalbefolkningen eller myndigheterna i Beijing. Zhu, som blivit upphöjd till medlem av politbyråns ständiga utskott vid fjortonde partikongressen i oktober 1992, hade ofta fått beröm av Deng för sina ekonomiska kunskaper. Nu utnämndes han till chef för Folkbanken i Kina med uppdrag att få ekonomin under kontroll och stävja de regionalistiska tendenser, som de ekonomiska reformerna hade gett näring åt. Zhu kopierade centralbankscheferna i kapitalistiska länder och införde ett åtstramningsprogram, som baserades på fiskal och monetär återhållsamhet (t ex begränsade kreditmöjligheter och minskningar av regeringens utgifter och investeringar) för att få bukt med inflationen utan att ekonomin störtades in i en djup recession. Hans mål, förutom att återupprätta centralregeringens kontroll över provinsernas ekonomiska angelägenheter, var att dämpa inflationen genom att minska tillväxttakten från över 12 procent till vad han ansåg vara en socialt och samhällsekonomisk rimlig nivå på 8 procent om året.

Men Deng Xiaoping hade invändningar. I oktober 1993 utfärdade han en kortfattad men kraftfull deklARATION: "Långsam tillväxt är inte socialism". Följden blev att Zhu Rongjis åtstramningsplan fick modifieras och göra det möjligt för ekonomin att åter expandera med 12 procent 1994. Men tillräckligt mycket av Zhus hårda ekonomiska politik fanns kvar för att inflationen skulle minska drastiskt från 24 procent 1994 till överraskande låga 6 procent 1996 – alltmedan BNP fortsatte att öka med cirka 10 procent om året. Zhu Rongjis politik hade uppnått önskemålet från alla centralbankschefer i den kapitalistiska världen – en "mjuklandning" som innebar den lyckliga kombinationen av låg inflation och hög tillväxt. Zhu blev också vederbörligen hyllad i internationella bankkretsar och av västliga journalister<sup>6</sup> – och i Kina blev han favorit att efterträda Li Peng som premiärminister, när dennes mandatperiod utlöpte i mars 1998.

Deng Xiaoping gjorde sitt sista offentliga framträdande i februari 1994 under firandet av det kinesiska nyåret då den statliga televisionen visade en fem minuter lång sekvens där den högste ledaren tog emot kommunistiska företrädare i Shanghai. Enligt officiella uppgifter var det vid det tillfället, som Deng kom med sin sista uppmaning om snabbare ekonomisk tillväxt. Men under tv-sekvensen hördes Deng inte yttra något och hans uppenbara bräcklighet och frånvarande uttryck sågs också som tecken på att han var på väg ut. Deng höll ut ytterligare tre år, även om han var för fysiskt och mentalt drabbad av Parkinsons sjukdom och andra åkommor för att kunna fortsätta att spela någon betydelsefull roll i det politiska livet i Kina. Deng Xiaoping avled den 19 februari 1997, 92 år gammal. Det land som han fört in på en så vildsint ekonomisk utveckling brydde sig nätt och jämt om att stanna upp och notera att den som en gång varit den högste ledaren hade gått bort.

Deng var den siste av Kinas gamla revolutionärer, den siste betydelsefulla överlevaren ur denna storartade grupp av kommunistledare, som kunnat göra anspråk på att ha tillhört Fjärde maj-generationen av revolutionära intellektuella. De som tog över var i huvudsak produkter av Folkrepubliken efter 1949. Deng däremot hade mognat politiskt i början av 1920-talet då han som ung arbetare-student i Frankrike hade gått med i den franska avdelningen av embryot till Kinas kommunistiska parti. Han hade återvänt till Kina för att medverka i det stora revolutionära uppsvinget 1925-27. Sedan revolutionen i städerna lidit nederlag flydde han ut på landsbygden och blev där snart en av ledarna för en bondearmé under den maoistiska fasen av det revolutionära inbördeskriget. Efter 1949 var han en av ett halvduzin i den högsta maoistiska ledningen – i varje fall tills han temporärt skulle hamna i onåd under kulturrevolutionen.

<sup>6</sup> Se t ex Seth Feison, "China Economy's Class Act", *The New York Times*, 14 november 1996, sid. C18. Craig Smith, "China Expects GDP to Expand 10,5% over Coming Year", *The Wall Street Journal*, 31 december 1996, sid. 4. 1997 ökade Kinas BNP i själva verket med 8,8 procent, klart under officiella förväntningar.

Trots att Deng Xiaoping kunde göra anspråk på en lång revolutionär stamtavla kommer han att bli mest ihågkommen som far till den kinesiska kapitalismen. Kapitalism var förvisso inte vad han var ute efter och han ville helst tro att det ekonomiska system han hade skapat var det inledande stadiet till socialismen, som han trodde skulle blomma upp för fullt i mitten av nästa århundrade. Men han såg kapitalistiska ekonomiska metoder som det mest effektiva sättet att åstadkomma en snabb modernisering – och i centrum för hans världsåskådning låg hela tiden en nationalistisk vision av rikedom och makt för Kinas del. Och den visionen delade han med många andra kinesiska kommunistledare.

\* \* \*

I ett lätt makabert avseende dog Deng på ett sätt som underlättade den ”stabilitet och enhet” han hade prisat så högt under sin levnad. För hans långsamma döende, som sträckte sig över tre år, gjorde det möjligt för hans handplockade efterträdare Jiang Zemin att konsolidera sin makt och makten för den härskande gruppen efter Deng. Under den tiden kunde Jiang göra sig av med potentiella källor till opposition inom partiet och fångsla, eller driva ut i exil, de oppositionella som fanns kvar i landet. Allt eftersom skaffade sig partiets generalsekreterare Jiang flera nya titlar – den symboliska titeln som Folkrepublikens president och den allt annat än symboliska titeln som Ordförande för partiets centrala militära utskott – vilket på samma gång gjorde honom till ledare för den civila statliga byråkratin, Folkets befrielsearmé och Kinas kommunistiska parti.

Jiang Zemin fullföljde huvuddragen i Dengs politik: snabb ekonomisk tillväxt, kapitalistisk omstrukturering och bevarande av en leninistisk partidiktatur. Även de tre år då en halv åtstramningspolitik gällde (1994-96) ökade BNP med i genomsnitt 10 procent om året. Direkta utländska investeringar blomstrade och stora multinationella grupper (där amerikanska och japanska företag hade stora intressen) började överskugga utländska kinesiska investeringar via Hong Kong och Taiwan.<sup>7</sup>

Jiang Zemins djärvaste ekonomiska åtgärd, en helt logisk följd av Deng Xiaopings plan på marknadsreformer, var ett förslag om partiell privatisering av den statliga industrisektorn. Statliga fabriker och tillhörande företag, som fortfarande svarade för drygt 40 procent av industriproduktionen 1997 med 120 miljoner arbetare, var förstås viktiga för Kinas ekonomi, framför allt när det gällde den tunga industrin (som stål, petrokemisk industri, gruvbranschen och maskintillverkning) och tillämpningen av avancerad teknologi.<sup>8</sup> Men enligt reformivrarnas kriterium på att företagen skulle gå med vinst, som nu hade blivit en helig princip, gick mer än två tredjedelar av de statliga företagen med förlust. Enligt den marknadsideologi som de kommunistiska ledarna nu omfattade var detta både ideologiskt på tok och en läcka i statsbudgeten. Försök att ”reformera” (dvs tillämpa kapitalistiska metoder på den statliga industrisektorn) hade gjorts i över ett decennium med början i mitten av 1980-talet genom ideologiska attacker på ”risskålen av järn”, systemet med anställningstrygghet på livstid och sociala förmåner. Men reformivrarna hade inte kommit mycket längre än till att knäppa i marginalerna av den enorma statliga sektorn och bara dra undan ett fåtal och uppenbart konkursmässiga företag från direkt centrala regeringskontroll. Partiledarna ville inte gärna direkt ta sig an problemen i den statliga sektorn, delvis för att de var oroliga för att det skulle uppfattas som att man övergav socialismen om det statliga ägandet upphörde. Men viktigare var att kommunistledarna oroade sig för att det kunde uppstå oro inom städernas arbetarklass, som skulle vara den som drabbades främst av ”reformen”. För den dåliga ”lönsamheten” hos

<sup>7</sup> Marcus W Brauchili, ”Foreign Investment in China Still Climbs”, *The Wall Street Journal*, 14 januari 1997, sid. A14.

<sup>8</sup> För en insiktsfull och ovanligt balanserad bedömning av Kinas statliga industrier, se Ajit Singh, ”The Plan, the Market and Evolutionary Economic Reform in China” i *UNCTAD Discussion Papers*, n° 76, december 1993.

de statliga industrierna berodde mindre på dåliga företagsledningar än på den relativt generösa behandlingen av statligt anställda arbetare, som hade klart högre löner och mycket större trygghet än arbetarna i de privata och ”kollektiva” sektorerna. Det är ju nämligen så att det i första hand är billig arbetskraft som dessutom är lätt att göra sig av med som gör icke statliga fabriker så lönsamma.

Men trots de politiska riskerna gjorde de obevekliga och alltmer ihärdiga kraven från en växande marknadsekonomi att Jiang Zemin blev en förkämpe för privatisering, även om termen inte användes officiellt. Våren 1997 lade generalsekreterare Jiang fram sin plan på reform av de statliga företagen i ett tal till högre partiledare. Han inledde med en trumpetstöt mot ”vänsterns förkalkade” tänkesätt. Hans plan gick ut på att staten skulle ha kvar ägandet av ett antal viktiga försvarsrelaterade och högteknologiska industrier liksom spannmålshandeln. Annars skulle de flesta företagen privatiseras, eller i varje fall delvis avnationaliseras. Under slagordet ”Shua da, fang xiao” (”tänk stort, låt de små vara”) skulle alla utom de största och viktigaste företagen övergå i olika former av icke statligt ägande och i en snabbare takt än som hittills varit fallet. Och även de största företagen skulle få olika ägandeformer, inklusive betydande aktieinnehav av både utländska och inhemska investerare, med deltagande av både enskilda och institutioner (som pensionsfonder och lokala regeringar). Dessutom gavs begreppet ”statligt ägande” en ganska vid nytolkning, vilket innebar att företag där statens andel bara uppgick till 30 procent kunde klassificeras som ”allmänna”.

Under sommaren spreds Jiangs tal allmänt för diskussioner bland partikadrer för att sedan i slutet av juli publiceras i *Guangming Daily*.<sup>9</sup> Jiangs privatiseringsförslag godkändes formellt vid kommunistpartiets femtonde kongress, som samlades i Beijing den 12 september 1997.

### Femtonde kongressen

Huvudfrågan för den första partikongressen efter Dengs era var att bekräfta att Jiang Zemin, Dengs handplockade efterträdare, var den legitime ledaren. Detta skedde också i vanlig ordning utan debatt och beslöts enhälligt av de 2 000 delegaterna på femtonde partikongressen. Samtidigt förlorade Jiangs ende tänkbare rival, Qiao Shi – talman i nationella folkkongressen, inte bara sin plats i politbyrån utan dessutom i centralkommittén med 193 medlemmar. Enligt en del väl ansträngda tolkningar var Qiao Shi, tidigare chef för hemliga polisen, en förespråkare för demokrati och lag och rätt, hans fall skulle alltså ha inneburit ett bakslag för utsikterna till demokratisering.<sup>10</sup> En annan som försvann från toppen var general Liu Huaqing och när han försvann från politbyråns ständiga utskott innebar det att ingen av de sju medlemmarna där kom från armén. De tre mäktigaste politikerna i Kina efter femtonde kongressen, uppräknade på sedvanligt hierarkiskt vis, var generalsekreteraren Jiang Zemin, premiärminister Li Peng (som snart skulle efterträda Qiao Shi som talman i nationella folkkongressen) och den ekonomiske experten Zhu Rongji (som skulle efterträda Li Peng som premiärminister). För Jiang Zemin innebar kongressen att hans makt och prestige hade stärkts avsevärt. Han hade visat att det fanns en viss substans i alla de höga titlar han samlat på sig och som på samma gång gjorde honom till partichef, statschef och chef för militären. Men även om Jiang hade samlat på sig fler officiella titlar än sina föregångare förfogade han över mindre personlig makt och var mer utskottschef än i besittning av den enskilda diktatoriska makt som hans mentor Deng Xiaoping hade omgett sig med, och före honom Mao Zedong. Efter femtonde partikongressen rådde ändå inga tvivel om att det var Jiang som höll i den politiska taktplanen och han bekräftade också sin politiska seger internt med ett veckolångt besök i USA och ett toppmöte med president Clinton – ett ganska utstuderat och emellanåt pinsamt försök att

<sup>9</sup> Jiang Zemin, ”Upholding The Banner of Deng’s Theory”, *Beijing Review*, 25-31 augusti 1997, sid. 10-13.

<sup>10</sup> Se t ex Liu Binyan, ”Jiang’s Gain, the CCP’s Loss”, *China Focus*, org. 5, n° 10, 1 oktober 1997, sid. 1.

kopiera Deng Xiaopings triumftåg i USA i januari 1979. Resan skedde i sant kejsarlig stil, med ett följe på över 1 000 personer, och besöket hos Clinton skulle visa sig förvånansvärt nyttigt för de kinesisk-amerikanska förbindelserna – även om det hela stördes av att en del av Clintons inhemska kritiker hotade med att ställa honom inför riksrett för ”högförräderi”.<sup>11</sup>

Huvudfrågan på femtonde partikongressen var att godkänna den plan för privatisering av statliga företag, som Jiang Zemin hade aviserat i sitt tal i maj 1997 och som därefter hade spridits för diskussioner i partiavdelningarna under sommaren. Kongressens godkännande skedde utan någon seriös debatt och, som brukligt, enhälligt. Men det var ändå besvärande för rätt många kommunistledare som hade skolats i stalinistisk ortodoxi om att statligt ägande till produktionsmedlen är kärnan i socialismen – och som inte var helt inne på att överge partiets anspråk på att stå för socialismen. Hela frågan om privatisering gavs därför en ideologisk förklädning, med mycket tal om fortsatt ”offentligt ägande” genom ett vagt definierat ”gemensamt aktieprogram” och upprepade hänvisningar till den dimmiga doktrinen om ”socialism med kinesiska skrivtecken”.

Det var emellertid klart att oavsett vilka nya ägandeformer som man till sist skulle uppnå var privatiseringen av statlig egendom på väg i relativt långsam takt, kanske skulle det ta ett decennium eller mer. Det fanns mycken osäkerhet inom partiet om den samhälleliga och politiska oro som kunde följa på den massarbetslöshet som med säkerhet skulle bli följderna av en krympning av den statliga sektorn – för det erkändes öppet att minst en tredjedel av de 100 miljonerna statliga arbetare var överflödiga. Vidare var kommunistledarna i Kina ytterst väl medvetna om de katastrofala erfarenheterna av privatisering i Ryssland. Det skulle visa sig att privatiseringsprogrammet kom vid en allt annat än gynnsam tidpunkt, för femtonde partikongressen sammanföll med den fördjupade finansiella och ekonomiska kris som höll på att breda ut sig i Sydostasien och snart skulle nå Hong Kong. Medan verkningarna av den sydostasiatiska krisen på Kina ännu lät vänta på sig, var den psykologiska effekten omedelbar och djup och satte frågetecken kring det kloka i att driva Kina än längre in i en kaotisk kapitalistisk världsmarknad och i att förlita sig på att låta utländskt kapital investera på öppna aktiemarknader och ta ansvaret för finansieringen av de nyligen privatiserade företagen.

Femtonde partikongressen saknade inte motsägelsefulla inslag. Jiang Zemins huvudrapport, där hans förslag att sälja de flesta statsägda företagen till privata investerare var det som hamnade mest i rampljuset – och det var också verkligen ett viktigt steg i upprättandet av en fullt utvecklad kapitalistisk ekonomi – framfördes på en scen där man i fonden kunde se en enorm röd fana med hammaren och skäran i guld. Om någon av de 2 000 delegaterna lade märke till diskrepansen så var ingen villig att kommentera det. Inte heller förekom några reflektioner om massakern i Beijing 1989. Behovet var skriande av en officiell värdering av den, men något sådant låg helt utanför vad som var en tänkbar politisk diskussion.<sup>12</sup>

\* \* \*

Den stora satsning på privat ägande av produktionsmedlen och försäljning av statliga företag som Jiang Zemins plan innebar var ännu ett slag mot Beijing-regimens anspråk på att företräda socialismen. Dessa anspråk, som sedan länge hade varit svaga och kanske dessutom oäkta<sup>13</sup> hade i huvudsak vilat på att staten ägde större delen av produktionsmedlen. Den

<sup>11</sup> För en kort redogörelse för Clintons besök, se Maurice Meisner, ”Beyond the Rhetoric on China”, *Los Angeles Times*, 5 juli 1998, sid. M1.

<sup>12</sup> Ett brev som Zhao Ziyang skrivit till femtonde partikongressen med krav på en omvärdering av Demokratirörelsen 1989 uppges ha blivit censurerat av Jiang Zemin. Se Liu Binyan, *a.a.*, *China Focus*, års. 5, N<sup>o</sup> 10, 1 oktober 1997, sid. 1.

<sup>13</sup> För en diskussion om ”socialismen” under och efter Mao, se kap. 21 ovan.

föreslagna privatiseringen undergrävde det lilla som återstod av socialismen i Kina, i varje fall sådan man normalt hade uppfattat begreppet socialism.

För att fylla det växande ideologiska tomrum som socialismens nedgång lett till hade den kommunistiska regimen från början av 1980-talet satsat enorma resurser på att lyfta fram nationalism och patriotism. De ansträngningarna intensifierades av Jiang Zemin på 1990-talet, när en alltmer chauvinistisk nationalism tog över som i realiteten den kinesiska kommunistiska statens enda ideologi.

Nationalismen hade visserligen alltid varit en stark del av den kommunistiska rörelsen i Kina. Nationalistiska motiv hade alltid funnits med från grundandet av KKP under Fjärde maj-perioden och under hela den revolutionära eran. Under det stora revolutionära uppsvinget i städerna i mitten av 1920-talet och maoismens landsbygdsbaserade revolution på 1930- och 1940-talet hade nationalism och social revolution alltid varit nära sammanflätade.<sup>14</sup> Och i många avseenden hade ju den maoistiska revolutionen, som sammanfallit med Japans invasion av Kina, med nödvändighet handlat om ett krig både för nationell självständighet och en social revolution. Under Mao-epoken, både före och efter 1949, hade nationalistiska och revolutionära mål varit nära förbundna, även om den i grunden instabila kombinationen blev svårare att upprätthålla sedan man hade erövat statsmakten 1949.

Men det var först i och med Deng Xiaopings era (1978-97), som nationalismen definitivt tog överhanden gentemot revolutionära strävanden och värderingar.

Efter 1978 bleknade de socialistiska målen snabbt för att snart helt vara överskuggade av en ensidig nationalistisk strävan efter ”rikedom och makt”. Socialismen hade i själva verket gjorts ganska meningslös i början av Dengs styre, den högste ledaren hade tidigt utplånat skillnaden mellan socialism och nationalism. ”Målet med socialismen är att göra landet rikt och starkt”, förklarade han 1980.<sup>15</sup>

Det var bara logiskt att det kulturella bildstormande, som de kinesiska kommunisterna fått ära av sina föregångare från Fjärde maj, och som varit nära förknippat med folkliga revolutionära ambitioner under decenniernas lopp, nu skulle få ge vika för en konservativ nationalism som hyllade ett traditionellt kulturellt och historiskt arv. En avspeglning av detta märktes i den officiella historieskrivningen, där Maos gamla betoning av klasskamp och bondekrig nu alltmer började få ge plats åt prisande av de stora kejsarnas insatser under historiens gång. I den moderna historian blev det nationalistiska ledare med ambitioner att modernisera landet – inte ens Zeng Guofan, som slagit ned Taipingupproret, eller rent av Chiang Kai-shek var uteslutna då – som prisades. Detta åtföljdes av allt mer chauvinistiska hyllningar till den traditionella kulturen, något som nådde sin höjdpunkt under Jiang Zemins år som generalsekreterare i kommunistpartiet. I uttrycken för denna konservativa kulturella nationalism ingick en mycket omtalad internationell konferens 1994 för att fira 2 545-årsdagen av Konfucius födelse, återinförandet av undervisning i konfucianism i skolorna och bildandet av ”Internationella föreningen för konfucianska studier” i Beijing – och det var helt i sin ordning att man där utsåg Lee Kuan-yew, den neo-konfucianske diktatorn i Singapore till hedersordförande. Och än mer bisarrt var kanske de halvofficiella ceremonierna av tillbedjan och svansande och brännande av rökelse, som iscensattes på den mytomspunne Gule kejsarens ”grav”.

<sup>14</sup> Se kap. 3 och 4 ovan. [ingår ej i detta utdrag ]

<sup>15</sup> Som Deng meddelade en rumänsk delegation på besök i november 1980. *The New York Times*, 30 december 1980, sid. 2.



## Återtagandet av Hong Kong

Nationalismen bland de kinesiska kommunisterna har inte varit begränsad till den kulturella nationalismens dimmiga rike. Det fann ett mer konkret uttryck när Hong Kong den 1 juli 1997 återgick till kinesisk suveränitet. En händelse som resulterade i ett överdåd av patriotiska hyllningar – i Folkrepubliken och kinesiska samfund utomlands – utan motsvarighet sedan den japanska kapitulationen i slutet av andra världskriget.

För kineser av så gott som alla politiska övertygelser fanns ingen så stark politisk symbol för hur Kina förödmjukats av utländska imperialistmakter än den brittiska kronkolonin Hong Kong. Britterna hade erövrat den i slutet av Opiumkriget 1839-42 (ett krig som hade förts för att skydda brittiska narkotikasmugglare och slå vakt om Ostindienkompaniets vinster – i realiteten den koloniala regeringen i Indien). Brittiska Hong Kong var resultatet av många ”orättfärdiga avtal” som hade påtvingats det gamla kejsardömet i Kina. Det blev snart arketyper för de västliga koloniala regimer som infördes i stora delar av Asien och Afrika på 1800-talet. Eftersom det spreds många myter om ”demokrati” och ”självstyre” under slutet av det brittiska väldet bör man hålla i minnet att Hong Kong under större delen av sin brittiska historia styrdes av en guvernör med stora maktbefogenheter och som bara var ansvarig gentemot utrikesministeriet i London, att det var ett typiskt kolonialt samhälle där en liten utländsk elit härskade över och utnyttjade en underlydande inhemsk befolkning och att det var ett samhälle där en elakartad anti-kinesisk rasism genomsyrade alla aspekter av samhällslivet.<sup>16</sup>

Enandet av Kina under en kommunistisk regim 1949 förebådade dödsstöten för kolonialväldet i Hong Kong – precis som skulle ha varit fallet om Chiang Kai-sheks Guomindang hade vunnit det kinesiska inbördeskriget. Förmodligen var det till och med så att de kinesiska kommunisternas seger förlängde livet för den brittiska kronkolonin mer än vad som hade varit fallet om en icke-maoistisk regim enat Kina. För under Mao Zedongs tid vid makten (1949-76) innebar strävandena efter ekonomisk ”självförsörjning” att Kina i stort sett förblev isolerat internationellt, vilket gjorde att det av britterna styrda Hong Kong blev ekonomiskt viktigt för Kina som källa till utrikeshandel och en länk till världsekonomin och avancerad teknologi. Frågan om Hong Kongs tilläts därför ligga vilande, hur mycket militant anti-imperialism den maoistiska regimen än ville uppvisa.

Men under epoken efter Mao och Deng Xiaopings erövrande av makten och hans ”öppna dörren”-politik när det gällde internationella ekonomiska relationer blev britternas Hong Kong lika ointressant ekonomiskt som politiskt otidsenligt. I början av 1980-talet bjöd Deng Xiaoping således in Storbritanniens premiärminister Margaret Thatcher till Beijing och meddelade henne att kolonialtiden var över. Förhandlingarna, där Beijing dikterade villkoren, ledde snart till en ”gemensam kinesisk-brittisk deklARATION” 1984, där det fastslog att Hong Kong (den sista betydande delen av det en gång så mäktiga brittiska imperiet) skulle återlämnas till Kina 1997. Man enades också om att det ekonomiska systemet i Hong Kong skulle förbli oförändrat under 50 år och att den tidigare kolonin skulle tillerkännas en viss autonomi som ”speciell administrativ region” inom Folkrepubliken, eller med Dengs formulering ”ett land, två samhällssystem”.

Deng Xiaoping dog fyra månader innan han kunde njuta av att Kinas suveränitet över Hong Kong formellt återupprättades, och det blev Jiang Zemin som kunde ta åt sig äran av den nationalistiska triumfen i juli 1997. Trots många spekulationer om finansiell och politisk

<sup>16</sup> Rasismen var särskilt framträdande i samhällsliv och på bostadsmarknaden. T ex inskrev den brittiska kolonialregimen bostadssegregation i lagarna i Hong Kong vilket fortsatte med Hill District Reservation Ordinance, som förbjöd kineser, oavsett förmögenhet, att bo upp på ”the Peak”, den övre delen av de vackra berg som reser sig mitt på Hong Kong Island.

oreda skedde överlämningen av regeringsbefogenheter utan incidenter, även om det förekom mycket ceremonier – och, på den kinesiska sidan, av enorma patriotiska demonstrationer och stor nationalistisk belåtenhet. De patriotiska känslorna var ytterst reella på grund av den dramatiska historiska innebörden av något som spelades upp inför en stor internationell publik, men patriotiska uttryck för lojalitet mot ”moderlandet” hade förstås sedan länge varit något som odlats av Beijing. 1984 hade Deng Xiaoping haft en ganska öppen definition av patriotism, åtminstone beträffande Hong Kong. Patriotism hade då kort och gott inneburit ”respekt för Kina som nation” och ”uppriktigt stöd för moderlandets återtagande av suveräniteten över Hong Kong”. Utöver de principerna, sade Deng, stod det patrioter fritt att ha vilka samhälleliga eller politiska uppfattningar de önskade, att de var fria att tro på ”kapitalism, feodalism eller till och med slaveri”.<sup>17</sup>

Beijings nationalistiska anspråk fann sitt mest glödande gensvar bland förmögna kinesiska affärsmän i Hong Kong, som skyndade sig att gå med i olika ”patriotiska sällskap”. Många förmögna kapitalister i Hong Kong hade redan avsevärda investeringar i företag på fastlandet och starka ekonomiska band med kommunistregimen. En del sådana, som redarmagnaten Tung Chee-hwa, placerades i ledande ställning i den nya regeringen i Hong Kong, som nu hade blivit en ”särskild administrativ region” som styrdes från den kinesiska huvudstaden. Förmögna Hong Kong-kapitalisters ”patriotism”, och hur enkelt det var för dem att förenas med den kommunistiska eliten i Kina, säger mycket om den omfattande samhälleliga omvandling som hade skett i Folkrepubliken under Deng Xiaopings reformperiod.

## Taiwan

Sedan Kinas suveränitet över Hong Kong hade återställts återstod bara Taiwan som det sista betydelsefulla hindret för fullt nationellt enande. Men Taiwan är historiskt och politiskt en långt mer komplex fråga än att avsluta briterernas kolonialism i Hong Kong. Och fylld av faror.

De flesta konventionella måtten på nationalitet i dagens värld lämnar inte mycket tvivel om att Taiwan är en del av den kinesiska nationen. Etniskt, kulturellt och språkligt är Taiwans invånare till övervägande delen kineser. Förutom en liten ursprungsbefolkning, som nu nästan helt har försvunnit som särskild etnisk grupp. Taiwan har befolkats (om än under många århundraden inte särskilt mycket) av invandrare från fastlandet, som började anlända omkring år 1000. 1683 införlivades ön formellt med Qingimperiet och styrdes som en prefektur från Fujianprovinsen. De flesta av dagens invånare på Taiwan är ättlingar till migranter från Fujian, som tog sig över Taiwansundet på 1700- och 1800-talet.

Dagens oklarheter och kontroverser om Taiwans status härrör från flera tillfälliga historiska händelser. En var det kinesisk-japanska kriget 1894-95, som ledde till att Taiwan togs som krigsbyte och gjordes till en koloni i det japanska imperiet. Det skulle förbli en japansk koloni under ett halvsekel – vilket ledde till att Taiwans folk isolerades från de stora politiska och intellektuella strömningarna i modern kinesisk historia – tills det återlämnades till Kina i slutet av andra världskriget. 1945 var det Chiang Kai-sheks nationalistiska (Guomintang) regim som styrde Kina och hans arméer behandlade Taiwan mer som ett erövrat territorium än som en befriad koloni.<sup>18</sup> Chiangs nederlag i inbördeskriget med kommunisterna slutade

<sup>17</sup> Deng Xiaoping, ”One Country, Two Systems” i Deng Xiaoping, *Fundamental Issues in Present-Day China*, Beijing: Foreign Languages Press, 1987, sid. 52.

<sup>18</sup> Det hårda nationalistkinesiska styret ledde till en veckolång resning på Taiwan, som inleddes den 28 februari 1947 i Taipei för att sedan sprida sig runt om på ön. Revolten slogs ned blodigt av Guomindangs armé och flera tusen taiwaneser dödades medan ytterligare några tusen sårades. Under förloppet eliminerades stora delar av det medelklassbaserade ledarskapet på Taiwan. Se George Kerr, *Formosa Betrayed*, Boston: Houghton Mifflin Co, 1965, framför allt kap. 12-16. Se även Ont Joktik, ”A Formosan View of the Formosan Independence Movement” i Mark Mancall, red., *Formosa Today*, New York: Praeger, 1964, sid. 163-170.

med att resterna av den nationalistiska armén och byråkratin flydde till Taiwan – nära 2 miljoner från fastlandet som härskade över den inhemska befolkningen på 10 miljoner på Taiwan. Nationalistregimen i Taipei ansåg sig vara den legitima regeringen i hela Kina; för detta anspråk fick den stöd av USA, som när Koreakriget bröt ut 1950 upprättade ett de facto militärt protektorat över ön och gav Taiwan generöst stöd såväl ekonomiskt, diplomatiskt som militärt.

Nationalistregeringen i Taiwan hade USA:s sjunde flotta att tacka för att den kunde överleva, men dess legitimitet vilade på fantasin om att den var hela Kinas regering. Det var därför logiskt (även om det kan verka lite märkligt idag) att Guomindang-regimen lät arrestera, och ibland avrätta, förespråkare för ett självständigt Taiwan. Faktum är att det på 1950- och 1960-talet var lika politiskt provocerande att vara för att Taiwan skulle avskiljas från Kina som att uttala sympatier för kommunistregimen i Beijing.

Nationaliststyrets konstgjorda legitimitet kunde förstås inte upprätthållas i det oändliga, och de ideologiska stöttorna började ge vika när president Nixon i början av 1970-talet inledde processen med att normalisera USA:s relationer med Folkrepubliken.<sup>19</sup> ”Shanghai-kommunikén” i februari 1972 öppnade vägen för ett gradvis tillbakadragande av USA:s militära styrkor (om än inte det militära biståndet) från Taiwan och förklarade att öns framtid var en intern kinesisk angelägenhet. Sedan de kinesisk-amerikanska relationerna hade normaliserats fullt ut 1979 erkände USA:s regering den ”kinesiska hållningen” att det bara fanns ett Kina och att ”Taiwan utgör en del av Kina”. Men nya oklarheter och frön till en framtida konflikt uppstod när Deng Xiaoping i sin iver att uppnå formella diplomatiska relationer med USA gick med på det amerikanska kravet på att få behålla ”inofficiella” politiska och kulturella band med Taipei samt att fortsätta att förse ön med sofistikerad militär teknologi.

Den möjlighet till konflikt, rent av krig, som denna uppgörelse innehöll kom i dagen på ett skrämmande sätt nära två decennier senare, 1995, då Dengs era var på väg att upphöra. Under Dengs tid hade Beijings politik gentemot Taiwan – att ön skulle återförenas med fastlandet, om möjligt på fredlig väg, om nödvändigt med militärt våld – i stort sett förblivit oförändrad. Men under de åren skulle mycket förändras i Taiwan. Efter Chiang Kai-sheks bortgång 1975, och sedan hans son och efterträdare Chiang Ching-kuo hade dött 1988, skulle demokratiska reformer skynda på en politisk ”taiwanisering” av den nu moderniserade och välmående ön. Det styrande nationalistpartiet kom mer och mer att domineras av infödda taiwaneser, en förändring som fick en dramatisk belysning 1988 när landets vice president, Lee Teng-hui, efterträdde den yngre Chiang som president för Republiken Kina och dessutom ordförande i nationalistpartiet. President Lee kunde väljas på egen hand 1996 i Taiwans första demokratiska presidentval. Han gjorde en sedvanlig läpparnas bekännelse, som krävdes i programmet för det parti han ledde och av det internationella läge Taiwan befann sig i. Men Lee började långsamt avlägsna sig från politiken om ”ett Kina” och försökte gradvis överföra Taiwan till status av en självständig nationalstat. Delvis gjorde han det genom att förbättra relationerna med kommunistregimen i Beijing (och det var den mest begåvade delen) – han lät taiwaneserna besöka fastlandet (vilket de gjorde i stort antal), uppmuntrade handel med Folkrepubliken och gav taiwaneser tillstånd att investera på fastlandet, investeringarna skulle snart uppgå till över 25 miljarder USA-dollar. Samtal inleddes med företrädare för Beijing om sådana praktiska frågor som att upprätta direkta flygförbindelser mellan fastlandet och Taiwan, orm fiskerätt och utvandring. Men handel, investeringar och diskussioner om gemensamma angelägenheter gjordes mindre för att befrämja ”fredlig återförening”, som Beijing tänkt sig, än att skapa bilden av Taiwan som en liten men självständig nationalstat, som oförväget banade sig väg in i en värld dominerad av stora och mäktiga nationalstater.

<sup>19</sup> Se kap. 20 ovan.

Lee Teng-huis smygkampanj för ett självständigt Taiwan (som bl a inkluderade ett fruktlöst och pinsamt erbjudande om att betala en miljard dollar i utbyte mot medlemskap i FN) råkade emellertid ut för ett tvärt slut, och de risker för internationell stabilitet som var inbyggda i Taiwans egensinniga agerande uppdagades för omvärlden när Lee besökte USA i juni 1995. Sedan 1972, då president Nixon hade inlett processen med att normalisera relationerna med Kina, hade samtliga parter förstått det som att "ett Kina-politiken" uteslöt några besök i USA av högt uppsatta regeringsrepresentanter från Taiwan, om än inte av enskilda medborgare. Den restriktionen hade både republikanska och demokratiska styren i Washington respekterat i över två decennier. Men president Lee accepterade en inbjudan att tala vid sitt gamla universitet, Cornell University, i samband med en klassträff, och ansökte således om visum. Båda husen i kongressen, där den gamla Kinalobbyn hade återuppstått både bland liberala demokrater och konservativa republikaner, lade fram resolutioner om att Lee skulle få komma till USA. President Bill Clinton, som då såg ut att kunna få problem att bli omvald, gav snabbt efter och visum beviljades, trots invändningar från utrikesdepartementet.

Beijings reaktion på Lees "privata" besök, en resa som förstås gavs stor uppmärksamhet, var rätt väntad. En indirekt dialog mellan Lee och Jiang Zemin om "fredlig återförening" blev inställd liksom till synes lika löftesrika samtal om tvister om fiskerättigheter och invandring. Kina kallade hem sin ambassadör i Washington. I juli och augusti 1996 utförde Kina tester med avancerade robotar inte långt från Taiwans kust. Robottesterna återupptogs på hösten i ett oblygt försök att påverka presidentvalet i Taiwan. Som svar posterades två kärnvapenförsedda amerikanska grupper av hangarfartyg till farvattnen nära Kina. Risken för krig stod skrämmande klar för alla och envar och både Kina och USA retirerade genom att president Clinton och Jiang Zemin kom överens om att utväxla statsbesök under 1998 och att under tiden återuppta ett militärt och diplomatiskt utbyte på lägre nivå.

Att hitta rimliga historiska skäl för ett självständigt Taiwan vore inte så svårt. Under halvseklerna av japanskt kolonialt styre (1895-1945) var Taiwans folk avskurna från Kina under en viktig del av dess moderna historia och en särskild taiwanesisk nationell identitet uppstod, som förstärktes av de skilda historiska erfarenheterna mellan Taiwan och fastlandet efter 1949.<sup>20</sup> Men frågan om självständighet är däremot inget som det styrande nationalistpartiet med lätthet kan göra anspråk på. Dess närvaro i Taiwan är ett uttryck för kinesisk enhet och en bekräftelse på principen om "ett Kina". I en post-kolonial tid är dessutom argumentet att "nationen" skapades till följd av utländskt kolonialvälde knappast något övertygande för nationalism.

Men till sist, hur tilltalande de historiska och moraliska argumenten än må vara för ett självständigt Taiwan är den bistra sanningen att ett självständigt Taiwan inte vore militärt eller politiskt realistiskt. Taiwans självständighet halvt om halvt har hittills garanterats av att ön de facto varit ett amerikanskt militärt protektorat. USA:s militära dominans i Ostasien kommer dock inte att vara för evigt; de flesta militära bedömare tror i själva verket att den inte kommer att överleva det första decenniet av 2000-talet och kanske rent av kommer att upphöra tidigare. Att Kina är stormakten i Ostasien är något som så gott som alla länder i Asien ser som självklart och inget av dem stöder Taiwan eller USA:s dubbelbottnade politik i frågan om Taiwan. Som en ansedd "äldre asiatisk statsman" besvarade en fråga från *New York Times* korrespondent varför asiatiska länder hade avhållit sig från att stödja USA 1996 under krisen om Taiwan:

<sup>20</sup> Jag har diskuterat detta mer detaljerat under en tidigare och annan politisk era. Maurice Meisner, "The Development of Formosan Nationalism" i Mark Mancell, *a.a.*, sid. 147-62.

Kina har funnits här i 3 000 år. USA har varit i Asien i cirka 50 år. Vi tror att ni kanske kommer att klara av ytterligare 20 år. Men sen kommer ni att vara borta och då står vi ensamma med Kina. Vi har inte råd med någon konfrontation.<sup>21</sup>

”Fredlig återförening” med fastlandet, på det ena eller andra sättet, är därmed det enda vettiga alternativet för Taiwan. Att så är fallet framgick än tydligare sommaren 1998 då president Clinton, under sitt statsbesök i Folkrepubliken, gjorde helt klart vad som i själva verket varit USA:s ”ett-Kina-politik” alltsedan president Nixon undertecknade ”Shanghai-kommunikén” 1972: ”Vi är inte för ett självständigt Taiwan, eller två Kina, eller ett Taiwan och ett Kina. Och vi anser inte att Taiwan ska vara medlem i någon organisation där kravet är att man är en stat.”<sup>22</sup>

Även om förnuft inte alltid kan garanteras måste man utgå från att berörda regeringar (i Taipei, Washington och Beijing) kommer att försöka undvika ett krig som skulle få katastrofala följder på båda sidor Stilla havet. Förhoppningsvis kommer återföreningen (som sannolikt kommer att bli en utdragen process) att förse Taiwan med ett meningsfullt mått av autonomi där hänsyn tas till dess speciella moderna historia. Man kan också alltid hoppas att återföreningen kommer att ske med ett Kina, som på ett avgörande sätt har brutit med sitt stalinistiska förgångna och antagit ett verkligt program av demokratiska reformer.

## **Kapitalism, socialism och demokrati**

De ekonomiska resultaten har varit storartade under den period av marknadsreformer som Deng Xiaoping tog initiativet till. Sedan 1978 har Kinas ekonomi haft en tillväxt på i genomsnitt drygt 10 procent om året, utan tvekan det snabbaste ekonomiska avancemanget under en längre period i någon större nation någonsin i modern historia. Kinas ekonomi har fyrdubblats på mindre än två decennier – och om den nuvarande tillväxttakten består kommer Kina att närma sig USA i total industriproduktion under de första decennierna av det nya seklet.

De sociala resultaten av den kinesiska kapitalismen har varit mindre lyckosamma. Den stora majoriteten av Kinas folk har förvisso dragit materiella fördelar av det ekonomiska uppsvinget och har i allmänhet en högre levnadsstandard än före Dengs era: bättre bostäder, förbättrad mathållning och större möjligheter att köpa konsumentvaror, som nu finns tillgängliga i stor omfattning.<sup>23</sup> Dessa landvinningar för ett folk som så länge har varit utarmat och berövat frukterna av sitt arbete har såväl moralisk som materiell betydelse, något som inte får underskattas.

Men samtidigt har de ekonomiska framstegen krävt ett fruktansvärt socialt pris. Bland kostnaderna för och konsekvenserna av den kapitalistiska utvecklingen i Kina efter Mao finns miljöförstöring på den högsta nivån någonsin i mänsklighetens historia, bl a en oroväckande minskning av odlad mark förutom industrialiseringens allmänna benägenhet att förgifta luft och vatten.<sup>24</sup> Kinas marknadsdrivna tillväxt har lett till en orgie av byråkratisk vinstjakt och korruption där rovlystna ämbetsmäns agerande vid sidan om lagen har drabbat de fattigaste och politiskt mest försvarslösa delarna av befolkningen hårdast, i synnerhet på landsbygden. Olagliga pålagor av korrupta lokala ämbetsmän har i själva verket varit den främsta utlösande

<sup>21</sup> Citerat i Thomas L Friedman. ”Help Wanted: Deal Makers”, *The New York Times*, 24 mars 1996, Del 1, sid. 15.

<sup>22</sup> Jackie Calmes och Craig S Smith, ”Clinton Backs China on Taiwan, Loud and Clear”, *The Wall Street Journal*, 1 juli 1998, sid. A13.

<sup>23</sup> Rikliga statistiska belägg för framgångarna på levnadsnivå genom de senaste decenniernas ekonomiska utveckling kan hittas i UNDP, *China: Human Development Report*, 1997, Beijing 1998.

<sup>24</sup> För en informativ och ytterst skarp kritik av marknadsekonomins konsekvenser på miljöområdet, se Richard Smith, ”Creative Destruction: Capitalist Development and China’s Environment”, *New Left Review*, N° 222, mars-april 1997, sid. 3-41.

orsaken till de bondeupplopp som blivit allt vanligare och som ökat i intensitet under 1990-talet.<sup>25</sup>

Vidare har de allmänna materiella framstegen åtföljts av allt mer otrygga levnadsförhållanden för majoriteten av den arbetande befolkningen när marknaden kräver ”arbetseffektivitet”. Detta i sin tur fordrar att mycket av den välfärd och anställningstrygghet som fanns under Maos period avskaffas, vilket ökar hotet (som alltmer håller på att förverkligas) om massarbetslöshet. De som har jobb utsätts ofta för fysiskt riskabla arbetsförhållanden, i synnerhet ungdomar och kvinnliga arbetare, som arbetar på hastigt uppförda privata och ”kollektiva” fabriker, där arbetare stympas och omkommer i olyckor och bränder i en utsträckning som saknar motstycke i modern industrihistoria. Bland de övergrepp kinesiska arbetare utsätts för ingår, enligt den ansedda australiska Kinakännaren Anita Ch saknar motstycke i den moderna industrihistorien. Bland de övergrepp som kinesiska arbetare utsätts för ingår, enligt den ansedda australiska Kinakännaren Anita Chan: ”tvångsarbete och slavliknande förhållanden, kontroll av arbetarnas kroppsfunktioner, fysisk misshandel, löner på existensnivå eller under denna och allt genomsyrat av ett allmänt klimat av våld”.<sup>26</sup>

Den sociala turbulens som den snabba ekonomiska tillväxten oundvikligen leder till har dessutom bidragit till en skrämmande ökning av vanlig brottslighet (som ökade elva gånger mellan 1978 och 1990, enligt officiell statistik), en snabb spridning av kriminella gäng både i städer och på landsbygden, och avrättning av 3 000 förbrytare (eller sådana som påstods vara det) 1997, mer än den totala siffran i resten av världen.<sup>27</sup> Och städerna har drabbats av den sorts sociala problem som var kroniska i Kina före 1949 – prostitution, drogberoende, spel och en kriminell undre värld – som man alltför lättvindigt hade trott att kommunistregimen definitivt gjort sig av med på 1950-talet.

Det olyckligaste resultatet av Kinas ”socialistiska marknadssystem” har varit den förfärande snabba ökningen av social och ekonomisk ojämlikhet. På mindre än två decennier har Kina omvandlats från ett relativt egalitärt samhälle till ett där klyftan mellan de rika och de utarmade tillhör den största och mest flagranta i världen, ett land långt mer ojämnt än sådana uppburna modeller för asiatisk kapitalism som Taiwan eller Sydkorea. Gamla ojämlikheter från Maos tid – mellan stad och land, mellan kustregioner och inlandsregioner, och mellan styrande och styrda – har ökat starkt under reformperioden. Men av betydligt större betydelse är skarpa samhällsekonomiska skillnader inom samhällen och regioner, en avspeglning av de nya samhällseliga klasskillnader som alstrats av den av staten befrämjade marknadspolitiken. Utbredningen av varuproduktion på landsbygden har exempelvis gett upphov till en ny landsbygdsbourgeoisie bestående av jordbrukare av kapitalistiskt snitt, som kontrollerar relativt stora områden med anställd arbetskraft eller arrendatorer, privatföretagare som sköter en rad företag inom handel och tjänstesektorn, samt kommunistiska partikadrer på landsbygden – som den nya landsbygdsbourgeoisin har ytterst nära band till och från vars led många medlemmar av den nya klassen härstammar.<sup>28</sup>

Samtidigt hade de nya marknadsmekanismernas sätt att fungera drivit bort över 200 miljoner ”överflödiga” bönder från sin mark, nästan hälften av arbetskraften på landsbygden. Deras

<sup>25</sup> För en skildring av den sortens bondeprotester sommaren 1997, se Cheng Mu, ”Peasant Riots Erupt in Hubei and Jiangxi”, *China Focus*, org. 5, N° 10, 1 oktober 1997, sid. 1.

<sup>26</sup> För detaljer baserade på direkta observationer och undersökningar, se Anita Chan, ”Workers Rights are Human Rights”, *China Rights Forum*, sommaren 1997, sid. 4-7.

<sup>27</sup> Rapport av Amnesty International, sammanfattad i ett telegram av nyhetsbyrå AP, *Wisconsin State Journal*, 4 september 1998, sid. 8A.

<sup>28</sup> Om den snabba utvecklingen av inkomstklyftorna på senare år, se Azizur Rahman Khan och Carl Riskin, ”Income and Inequality” i *China: Composition, Distribution and Growth of Household Income 1988-1995* i *The China Quarterly*, N° 154, juni 1998, sid. 221-251.

öde, ett öde de delar med bönderna i alla länder som genomgår en kapitalistisk utveckling, har varit proletarisering, otvivelaktigt den mest omfattande och snabbaste proletariseringprocessen i världshistorien. Ett stort antal, kanske hälften av alla bönder som blivit omflyttade, har hittat arbete som lågbetalda lönearbetare på fabriker och andra företag i städer och byar. Större delen av återstoden har förvandlats till migrantarbetare, medlemmar av en växande ”flytande befolkning” på 100 miljoner eller mer av bönder, som drar från stad till stad i jakt på alla möjliga tillfälliga arbeten som går att leta upp. Det behöver inte påpekas att de är offer för obarmhärtig utsugning – och deras antal väntas öka till 200 miljoner när de får sällskap av arbetslösa från de statliga fabriker, som man planerar att stänga eller sälja.

De ekonomiska och sociala klyftorna är än mer slående i städerna än på landsbygden. Invånarna i de kinesiska städerna hade vant sig vid relativt små skillnader i levnadsstandard och synlig konsumtion under den spartanska ordning som rådde under Maos tid. Nu dominerar de av en frossande elit av högt uppsatta och ofta korrumpade kommunistiska ämbetsmän och deras släktingar, som utnyttjar en myriad av aktiviteter på marknaden, av privata företagare inom industri och handel, finansfolk, och högavlönade teknologiska specialister och chefer. Dessa nyrika utgör ett betydande antal, men bara en oansenlig del av städernas befolkning, och basen för den snabbast växande marknaden i världen för lyxvaror.<sup>29</sup> En del av dem skryter öppet med att de under en enda middag kan spendera mer på importerat vin än vad en fabriksarbetare tjänar på ett helt år. Och vad beträffar dem som arbetar på fabrikerna, medlemmar av det största industriproletariatet i världen, upptäcker många av dem att deras ”risskålar av järn” – den blygsamma nivå av trygghet som arbetare i statliga företag traditionellt åtnjutit men som nu sedan länge ringaktats av nitiska marknadsanhängare – faktiskt blivit ”sönderslagen” under marknadsomvandlingen och försäljningen av statliga företag. Följden har blivit att ett allt större antal arbetare i städerna drivits in i leden av ett nytt trasproletariat av migrantarbetare, den största och snabbast växande armén av arbetslösa i hela världen. Den sociala och ekonomiska klyftan mellan Kina nya borgerliga elit i städerna, som så bullrande framträder på modehus och med importerade lyxbilar, är lika stor och skamlig som något som går att hitta i vilken stad som helst i den kapitalistiska världen. Vad beträffar skriande klyftor mellan rika och fattiga kan Shanghai och Guangzhou (Kanton) numera tävla med New York, London, Rio de Janeiro, Mexico City och Kalkutta.

De klyftor som marknaden gett upphov till var inte helt oväntade. Reformperioden inleddes ju ändå med en rasande ideologisk kampanj mot maoismens ”jämlighet”, som Dengs intellektuella fördömde som en avskyvärd syn som fick skulden för alla former av ekonomisk efterblivenhet och sociala problem. Man bör hålla i minnet att ett ytterst framträdande drag i denna process av ideologiska förberedelser för marknadsekonomi var Deng Xiaopings råa uppmaning till individuellt habegär och girighet och att han utan att tveka gav grönt ljus för ökade klyftor. Något han sammanfattade i de båda maximerna ”att bli rik är ärofyllt” och ”några måste bli rika först”. Men även om man väntade sig samhällsekonomiska skillnader är det omöjligt att tänka sig att anhängarna (eller ens motståndarna) till marknaden kunde förutse den extrema rikedom och fattigdom som har blivit följderna.

Ojämlighet, och de övriga sociala följderna av den ekonomiska utvecklingen i Kina efter Mao, är förvisso inget unikt för Kina. De utgör typiska inslag runt om i världen. Men i Kina har de uppstått i överdriven form och snabbare och mer omfattande skala än någonsin i världshistorien – resultat av en kapitalism som är både ekonomiskt mer dynamisk och socialt mer kaotisk än någon av de tidigare förebilderna. I själva verket är den kinesiska kapitalismen, det senaste tillskottet, höjdpunkten av vad Marx profetiskt talade om som kapitalismens förmåga att ”ständigt revolutionera produktionen, [dess] oavbrutna destruktion av alla sam-

<sup>29</sup> Som rapporterats i *The Wall Street Journal*, 13 januari 1993, sid. A10.

hälleregna förhållanden, [dess] eviga ovissheit och oro ...”<sup>30</sup> Det är en besk historisk ironi att denna kaotiska process av kapitalistisk utveckling, med alla dess oundvikliga sociala följder, sker under en kommunistisk regim vars ideologiska rötter kan sökas i en sekelgammal intellektuell tradition i Kina, som strävade efter att undvika kapitalismens samhälleligt onda konsekvenser.<sup>31</sup>

Men mitt i den vilda process av kapitalistisk utveckling som de har initierat och befrämjat – och som de bara har att vinna på – känner kommunistledarna i Kina fortfarande behovet av att åberopa sig på socialismen. På femtonde partikongressen, just den rådplägning som godkände privatiseringen av statsägda industrier, förklarade generalsekreteraren Jiang Zemin vid flera tillfällen att Kina avancerade längs vägen av ”socialism med kinesiska skrivtecken”, tillkännagav att landet befann sig på ”socialismens första stadium” (ett uttryck som inte hade använts sedan Zhao Ziyangs fall 1989)<sup>32</sup>, placerade sig själv i en lång rad av revolutionära ledare från Karl Marx till Mao Zedong och Deng Xiaoping, och talade med glöd (om än dunkelt) om ”socialistisk demokrati”, dvs samma uttryck som hans föregångare Deng Xiaoping så listigt hade använt under sin egen resa mot makten två decennier tidigare.

Det är meningslöst att spekulera över vilken intellektuell och psykologisk betydelse, om det alls finns någon, dessa dimmiga ideologiska termer och formuleringar kan ha för Jiang och andra kommunistiska ledare efter Deng. Ett visst mått av ideologisk kontinuitet med den marxistiska traditionen och dess främsta lärjungar i Kina förser Jiang med en fasad av legitimitet som beskyddare av revolutionen 1949, som skapade den stat som han nu står i ledningen för. Den ideologiska fernissan, hur tunn den än må vara, ger dessutom legitimitet åt det kinesiska kommunistpartiets ”ledande roll” (dvs diktatur). Det var nämligen under partiets ledning som revolutionen segrade och Folkrepubliken upprättades – och det är det kinesiska kommunistpartiet, som fortfarande gör anspråk på att vara den institutionella källan för revolutionens socialistiska målsättningar.

## Socialism och demokrati

Att Jiang Zemin återupplivade begreppet ”socialistisk demokrati” är märkligt. Efter nära två decennier av intensiv statligt uppmuntrad kapitalistisk utveckling kombinerad med (och intimt förbunden med) hård politisk repression kunde det tyckas att bara tanken på demokratisk socialism skulle ligga långt utanför alla officiella tankegångar. Jiang Zemin har ju ändå följt tätt i spåren på arvet efter Deng Xiaoping. Han har ju rent av upphöjt Dengs tankar och politik, som han kallar ”Deng Xiaopings teori”, till status av officiell statlig ideologi. Med ”Deng Xiaopings teori” kan han bara avse kombinationen av snabb kapitalistisk utveckling och politisk diktatur. I denna syns på Kinas utveckling finns åtskilligt av nationalistiskt innehåll men föga utrymme för socialism.

Ändå utlovar Beijing-regimen vagt en socialistisk framtid, sannolikt på grundval av en ultra-ortodox marxistisk tro att socialismen kommer att bli ett automatiskt resultat av framskridna nivåer av ekonomisk och teknologisk utveckling. Som Deng Xiaoping gång på gång framhöll – och detta är antagligen ett viktigt inslag i vad hans efterföljare uppfattar som ”Deng Xiaopings teori” – kommer socialismen oundvikligen att växa fram genom en utveckling av

<sup>30</sup> Karl Marx och Friedrich Engels, *Kommunistiska manifestet*.

<sup>31</sup> Ett huvudtema i den moderna kinesiska intelligentsans tänkesätt var tron på att Kina kunde inhämta frukterna av modern vetenskap och industri genom att utsätta landet för en de sociala plågorna med en kapitalistisk regim. Ett nära besläktat tema var Kinas ”fördel av efterblivenheten”. För en lysande analys av dessa strömningar, se Wang Yaan-icee, ”The Chinese Idea”, doktorsavhandling, Dept. of History, University of Wisconsin-Madison, 1997.

<sup>32</sup> Teorin om ”socialismens första stadium” diskuteras i kap. 24 ovan.



produktionen, även om han inte förklarade hur.<sup>33</sup> Men enligt Deng skulle de materiella förutsättningarna för övergången från ”socialismens första stadium” till en ”utvecklad” socialism inte föreligga förrän år 2050. Hans efterträdare har berikat den teorin genom att uppskjuta socialismens ankomst med ytterligare ett halvsekel. Jiang Zemin har förutsagt att ett socialistiskt samhälle kommer att kunna byggas i slutet av tjugoförsta århundradet.<sup>34</sup> I båda fallen skjuts socialismen på en framtid helt utan samband med dagens förhoppningar och handlingar och blir därmed helt meningslös.

De verkliga källorna till någon som helst tänkbar kinesisk socialism kan inte sökas i någon ekonomisk mognad för det kommunistiska systemet i en avlägsen framtid, utan i stället genom demokratisk kamp mot kommunistregimen här och nu. Socialismen kräver både en vision och en samhällelig aktör. Visionen kan inte påtvingas uppifrån av någon Stor Rorsman, utan kommer att utvecklas naturligt i form av kamp mot den sociala förödelse som kapitalismen med nödvändighet för med sig. Och den samhällelige aktören kommer sannolikt att vara proletariatet, inte på grund av någon doktrinär ortodoxi utan snarare på grund av att industrialiseringen i rask takt håller på att göra de kinesiska arbetarna till den största, mest utsugna och politiskt mest vitala klassen – och den klass som kommunistregimen fruktar mest.

Det är inget särdrag i den kinesiska historien att proletariatet, den klass som det kinesiska kommunistpartiet formellt påstår sig representera, har visat sig vara det största hotet mot kommunistregimen. Det var ju också fallet i många kommunistländer i Östeuropa (och i mindre utsträckning i Sovjetunionen) mellan 1950-talet och 1980-talet. Det paradoxala med Kina, en paradox som både aktörer och observatörer kommer att tvingas ta ställning till, är att varje socialistisk rörelse i Kina med nödvändighet på samma gång kommer att vara både anti-kommunistisk och anti-kapitalistisk. Denna skenbara motsättning beror på att kapitalismen i Kina till stor del är den kommunistiska statens skapelse och att ledarna för kommunistpartiet och dess byråkrater har en nyckelroll när det gäller att få Kinas ”socialistiska marknads-ekonom” att fungera, där man förlitar sig på den kommunistiska statens makt för att skydda det kapitalistiska system som många av dem så stiltigt drar nytta av.

Den till synes märkliga kombinationen av kommunism och kapitalism (som kanske ändå inte är så förvånande om man betänker bakgrunden till Kinas av staten befrämjade kapitalism) gör det ytterst osannolikt att den nya kinesiska bourgeoisin kommer att gå in för att få till stånd någon demokratisk förändring. Utmaningen mot den kommunistiska staten kommer att komma från offren för den kinesiska kapitalismen, inte från de som skott sig på den. I första hand kommer den att komma från den allt större och allt mer exploaterade arbetarklassen och dess bundsförvanter. Därigenom blir frågan om rätten att bilda självständiga fackföreningar en av de mest avgörande i dagens Kina med en central roll under kampen för demokrati och mänskliga rättigheter.

Vilka är utsikterna till demokratiska förändringar av dagens Kina? Bara några få klamrar sig fortfarande fast vid den gamla bilden av en kinesisk kommunistregim som en oföränderlig totalitär monolit, ur stånd till några som helst förändringar. Den ekonomiska omvandlingen har varit bländande sedan 1978, men de politiska förändringarna efter Mao är heller inte betydelselösa. När Deng Xiaoping väl kommit till makten dröjde han visserligen inte länge med att svika löftet om ”socialistisk demokrati” och dessutom svika (och ibland fångsla) sina tidigare allierade i rörelsen kring Demokratimuren 1978-81. Icke desto mindre mjukade

<sup>33</sup> Se t ex ”Build Socialism with Chinese Characteristics”, 30 juni 1984, Deng Xiaoping, *Fundamental Issues in Present-Day China*, Beijing: Foreign Languages Press, 1987, sid. 53-58.

<sup>34</sup> Jiang Zemin, ”Hold High The Great Banner of Deng Xiaoping Theory for an All-Round Advancement of the Cause of Building Socialism with Chinese Characteristics into the 21st Century”, 12 september 1997, *Beijing Review*, 6-17 oktober 1997, sid. 10-33.

Dengs regim tidigt på ett dramatiskt sätt upp den repressiva och totalitära traditionen från Maos tid. Åren 1978-81 frigavs hundratusentals politiska fångar, de flesta offer för anti-höger-kampanjen 1957 och kulturrevolutionen, ur fängelser och arbetsläger. De blev ”rehabiliterade” och i en del fall också hyllade. Under 1980-talet var mångfalden i intellektuella och kulturella uttryck utan motstycke i Folkrepubliken historia, även om det kunde variera mellan olika tidpunkter och olika platser. Visserligen går det inte att få fram någon säker siffra, men alla bedömare är eniga om att det i början av 1980-talet skedde ”en spektakulär minskning” (för att tala med Human Rights Watch) av antalet fängslade för politiska brott.<sup>35</sup> I stort lättade statens kontroll avsevärt över vardagslivet.

Men samtidigt behölls huvuddragen i det stalinistiska politiska systemet. Och systemet stärktes ideologiskt av Dengs ”Fyra huvudprinciper”<sup>36</sup>, som behandlades lika heligt av Dengs efterträdare som av Deng själv. Enpartisystemet (eller, mer exakt, en liten kommitté högst uppe i den leninistiska hierarkin) bestod och ingen som helst annan politisk organisation tilläts utmana det kinesiska kommunistpartiets ”ledande roll”. Partiet som sådant, som uppgav sig ha nära 60 miljoner medlemmar (ändå bara 5 procent av befolkningen) motsatte sig all demokratisering i de egna leden. På femtonde partikongressen 1997 förekom ingen öppen debatt eller skilda uppfattningar i någon betydande fråga, ingen delegat kritiserade Jiang Zemin eller någon annan ledare, och alla resolutioner antogs enhälligt, som brukligt. Allt enligt bästa stalinistisk tradition.

Kommunistpartiets monopolisering av den politiska makten, dess fortsatta livskraft som nationell organisation med byråkratiska tentakler som sträcker sig från huvudstaden till så gott som alla samhällen, och den politiska polisens oförminskade makt (bestående av en myriad av hemliga polisorganisationer), ger anledning till misstro mot den rätt omtalade demokratiska potentialen i val på bynivå. Direkta val till lokala ”folkkongresser” var ett inslag i den vallag från 1979, som antogs i början av Dengs era för att sedan modifieras av nationella folkkongressen 1986. Experimentet stötte emellertid två gånger på patrull sedan demokratiaktivister hade försökt införa ett visst mått av demokratiskt innehåll i lokalvalen 1980 och 1986.<sup>37</sup> Processen återkom i början av och mitten av 1990-talet med val på bynivå, åtföljd av ett löfte av Jiang Zemin om att valprocessen snart också skulle utvidgas till städerna (dvs små städer med ett invånarantal på upp till 100 000).

Även om val på by- och stadsnivå kan fungera som uttryck för folkliga stämningar i lokala frågor och kanske bidra till en viss medborgarkontroll av lokala maktorgan är lokalval, hur önskvärda de än må vara, knappast något som förebådar någon allmän demokratisering. Nationella parti- och polisorganisationer fortsätter att vara närvarande i byar och städer, vilket innebär att lokalval sannolikt kommer att vara begränsade till frågor av rent lokal betydelse.

Då är de lokala självständiga demokratiska initiativ som i det tysta förekommit i spridda (och delvis industrialiserade) områden på landsbygden i mitten av 1980-talet mer löftesrika. De har medfört en viss nivå av folklig övervakning av lokala parti- och regeringsföreträdare och samtidigt gynnat halvkollektiva inslag i det ekonomiska livet. En utveckling som en del

<sup>35</sup> Även om statistiken över politiska fångar är hemlig ger siffror från en provins en viss idé om de dramatiska förändringarna. I slutet av 1959 satt 97 332 personer fängslade i Heilongjianprovinsen. Av dessa betecknades 57 933 (cirka 60 procent) som ”kontrarevolutionärer”. 1981 satt 23 685 i fängelse i provinsen av vilka bara 577 (knapp 3 procent) klassificerades som ”kontrarevolutionärer”, *Heilongjian Jiancha Zhi* [åklagarmyndigheten i Heilongjian], Harbin: Heilongjian People’s Pris, 1988. Citerat i *Human Rights Watch/Asia*, årg. 9, N° 4, april 1997, sid. 31.

<sup>36</sup> Se kap. 22 ovan.

<sup>37</sup> Om valen 1980, se Andrew Nathan, *Chinese Democracy*, Berkeley: University of California Press, 1985, sid. 193-223. Om valet 1986, se Meisner, *The Deng Xiaoping Era*, sid. 360-61.

intellektuella som haft kontakter med rörelsen betecknat som ”ett demokratiskt kooperativt system”.<sup>38</sup>

Även om den kommunistiska statens grepp över samhället minskade avsevärt på 1980-talet, så utgjorde den militära insatsen mot Demokratirörelsen i juni 1989 inledningen till en ny och långvarig period av politisk repression. Förutom den omfattande arresteringsvåg som den hemliga polisen genomförde omedelbart efter arméns stormattack mot Beijing återinfördes i samhället i stort sträng politisk kontroll och ideologisk ortodoxi, liknande den under tiden före Deng. Intellektuella, journalister och gymnastiker blev måltavlor för den politiska polisen, men utrensningarna drabbade också kommunistpartiet, vilket ledde till uteslutning av och striktare regler för de tusentals kadrer som misstänktes för att ha sympatiserat med de unga demokratiaktivisterna. Arbetare som hade deltagit i ”Beijingvåren” behandlades särskilt grymt och godtyckligt med summariska avrättningar och långa fängelsestraff. Sträng censur infördes åter för tidningar, tidskrifter och böcker.

Demokratirörelsen 1989 och det våldsamma sätt den slogs ned på var förstas den omedelbara orsaken till den oerhört repressiva politiken under de sista åren av Dengs era och början av Jiang Zemins ”kollektiva ledarskap”. Till den repressiva stämningen bidrog också oron efter kommunismens sönderfall i Östeuropa och Sovjetunionen. Av Sovjetunionens sammanbrott drog Deng Xiaoping och andra kommunistledare i Kina lärdomen att det var nödvändigt att stärka den leninistiska staten och partiets diktatoriska makt samt att demokratisering av det slag Gorbatsjov stått för var oerhört riskabel om den kommunistiska makten skulle överleva. De drog också slutsatsen att det var nödvändigt att ”fördjupa” marknadsreformen för att kunna skynda på den ekonomiska utvecklingen, höja levnadsstandarden och därmed minska det folkliga missnöjet. Denna kombination av kapitalistisk utveckling och politisk diktatur blev vägledande för kommunistregimen i Kina efter 1989, i vissa avseenden föregången av de ny-auktoritära doktriner som hade vunnit inflytande bland betydande delar av intelligentian i slutet av 1980-talet. Det var något som tillfredsställde Deng Xiaopings besatthet av risken för kaos (*luan*), som han både likställde med Maos kulturrevolution och de senare demokrati-rörelserna. Dessutom råkade det vara så att den ekonomiska boomen i början och mitten av 1990-talet kunde stötta upp vad Deng och hans efterföljare motsägelsefullt fortsatte att beteckna som ”det socialistiska systemet”.

Det mest framträdande offret bland tusentals andra för den politiska repressionen på 1990-talet var Deng Xiaopings gamla fiende Wei Jingsheng, som 1979 profetiskt hade varnat för att Deng var på väg ”att omvandlas till diktator”.<sup>39</sup> På grund av den och andra oförsiktiga kommentarer hade säkerhetspolisen låtit arrestera Wei den 29 mars 1979, vilket utgjorde inledningen till tillslag mot rörelsen runt demokratimuren. Wei ställdes inför rätta anklagad för kriminella ”kontrarevolutionära” handlingar och efter en rättegång som varade en dag dömdes han till 15 års fängelse. Han var det mest kända offret för vad som skulle bli en lång rad offer för en permanent häxjakt på politiskt oppositionella, en kampanj som skulle tillta och avta i styrka allt efter vilka vindar som rådde inom den kommunistiska ledningen.

Wei Jingsheng frigavs i september 1993, ett halvår innan han hade avtjänat hela sitt 15 år långa straff. Men tiden i ”frihet” för denne 44-åriga demokratiaktivist skulle bli kortvarig i Kinas nu frenetiska kapitalistiska tillvaro. Trots nya hot om stränga fängelsestraff hade Wei

<sup>38</sup> För en detaljerad studie av demokratiska förändringar i distriktet Xinmi i Henanprovinsen, se Ring Jingben, Cui Zhiyuan, m fl, *Transformation from the Pressurized System to a Democratic System of Cooperation: Reform of the Political System at the County and Township Levels*, Beijing: Central Compilation and Translation Press, 1998. Värt att notera är också att de oklara ägandeförhållandena i många företag på landsbygden på en del håll gett möjligheter till en viss grad av kommunal medverkan i förvaltningen av dem.

<sup>39</sup> Wei Jingsheng, ”*Yao minzhu haishi xin de ducai?*”, (Demokrati eller ny diktatur?), JPRS, N° 73421, sid. 28-30.

1993 lika lite planer på att böja sig för statens auktoritet som han haft 1979. Han dröjde inte med att publicera artiklar där han krävde politisk frihet och demokratiska reformer. Då blev han åter arresterad och i december 1995 dömdes han till 14 års fängelse för att ha varit inblandad i "en sammansvärjning för att störta regeringen". Wei Jingsheng skulle dock bara behöva avtjäna två år av den nya fängelsedom. Under växande internationell kritik frigavs han av Beijingregimen i november 1997 och han skickades i landsflykt kort efter Jiang Zemin statsbesök i USA.

Under den korta fristen mellan de båda fängelsedomarna skrev Wei Jingshen till Wang Dan och föreslog "ömsesidigt samarbete" mellan Kinas isolerade oppositionella, något som åklagaren skulle anföra som bevis för att både Wang och Wei hade konspirerat för att störta regeringen. Wang Dan var akademiker på lägre nivå vid Beijings universitet och hade varit en av ledarna för Demokratirörelsen 1989. Han hade själv precis släppts ur fängelset, benådad efter att ha avtjänat större delen av en fyraårig fängelsedom för att ha spridit "kontrarevolutionär propaganda". Väl frigiven ägnade sig Wang åt att förse familjerna till andra politiska fångar med humanitär hjälp. Han skrev även artiklar med krav på demokratiska reformer och flera av dem publicerades i Hong Kong och Taiwan. Wang Dan anklagades för samarbete med "fientliga utländska krafter i syfte att utföra den kriminella handlingen att försöka störta regeringen".<sup>40</sup> Wang Dan dömdes då till elva års fängelse men frigavs och tvingades i exil knappt två år senare, i april 1998, strax före president Clintons besök i Kina.

Under den andra rättegången blev varken Wei Jingshen eller Wang Dan, som i samband med den första rättegången, anklagade för det vanliga brottet "kontrarevolution". I stället dömdes de för att deras aktiviteter hade inneburit ett hot mot statens säkerhet. Förändringen av terminologi berodde på kommunistpartiets beslut att ta bort ordet "kontrarevolution" ur strafflagen, delvis för att undvika att en växande internationell kritik skulle anklaga den för politisk förföljelse, men också på grund av en senkommen insikt om att revolutionen var över sedan länge tillbaka.

Revideringen blev formell i mars 1997 då nationella folkkongressen antog en ny strafflag, där brottet "kontrarevolution" försvann men där det skapade en ny kategori fångar med beteckningen "brott mot statens säkerhet". Förändringen var mest semantisk. De som redan satt fängslade som "kontrarevolutionärer" fick sitta kvar medan de nya lagarna om "statens säkerhet" fick en tillräckligt vid tolkning för att också inkludera alla som tidigare skulle ha anklagats för "kontrarevolutionär aktivitet".

De rättsliga förändringarna hade ingen betydelse när det gällde den långvariga vanan att fängsla politiskt oppositionella för påstådda lagbrott, i synnerhet med så vaga anklagelser som "huliganism" och "stöld". Att "kontrarevolution" försvann ur strafflagen minskade heller inte antalet politiska fångar, som hade dömts via olika administrativa förfaringsätt utan att ha haft den tveksamma rätten till rättegång. Det var fallet med Liu Xiaobo, den välkände litteraturkritikern som hade förhandlat med armébefälhavarna om fri lejd för de 5 000 studenterna på Tiananmentorget tidigt på morgonen den 4 juni 1989.<sup>41</sup> Detta hade renderat honom nära två års fängelse för "uppmaning till kontrarevolution". I mitten av 1990-talet var Liu aktiv med att skriva petitioner och öppna brev med krav på demokratiska reformer, fredlig återförening med Taiwan och förhandlingar med Dalai Lama om Tibets status. Det ledde till att han den 7 oktober 1996 arresterades i sitt hem i Beijing och av allmänna säkerhetsbyrån dömdes till tre års "omskolning genom arbete", dvs han skickades till ett arbetsläger.

<sup>40</sup> Underavdelning av åklagarmyndigheten i Beijing, "Bill of Indictment against Wang Dan", 7 oktober 1996. Översatt och tryckt i Appendix I i *Human Rights Watch/Asia*, års. 8, N° 10(c), november 1996, sid. 11-13.

<sup>41</sup> Se kap. 24.

Många oppositionella flydde landet för att undvika att hamna i fängelse, i synnerhet efter juni 1989. En av dem var Wang Xizhe, som redan suttit nästan 20 år i fängelse innan han i slutet av 1996 lyckades ta sig till USA. Wang var en av de tre unga intellektuella, som hade använt sig av förkortningen ”Li-Yi-Zhe” och som i början av 1970-talet skrivit den omtalade artikeln ”Socialistisk demokrati och rättssystemet”, som skulle bli en viktig inspirationskälla för rörelsen kring demokratimuren 1978-81. Men innan dess hade de tre författarna till arbetet blivit arresterade. I mars 1975 forslades Wang Xizhe och hans båda medförfattare till ett straffläger, de hade fastnat i de bysantinska politiska fraktionsstriderna under Maoregimens sista år.

1979, då Deng Xiaoping kommit till makten, frigavs ”LI-Yi-Zhe” och återupprättades. Två av de tre i gruppen anpassade sig till den post-maoistiska nyordningen och utnyttjade de möjligheter Dengregimen erbjöd. Wang Xizhe däremot fortsatte på sin egen väg som demokratisk marxist och ägnade sitt omfattande författarskap till att kritisera såväl bristen på socialism som bristen på demokrati under både Maos epok och tiden efter. Sedan Wei Jingsheng arresterats blev Wang alltmer kritisk mot Deng Xiaoping och drog snart slutsatsen att det kinesiska kommunistpartiet hade omvandlats till en ny byråkratisk härskande klass. Hans slutsats var den mest provocativa av alla politiska försyndelser under Dengs eras. I april 1981 arresterades han som ”kontrarevolutionär” och dömdes till 14 års fängelse. De svåra förhållandena i fängelset förstörde hans hälsa och 1993 blev Wang Xizhe benådad. Han fortsatte att ge uttryck för demokratiska socialistiska idéer och fruktade för att åter bli arresterad, trots att hans åsikter inte mötte något större gensvar i ett alltmer avpolitiserat Kina. Han gick under jorden och i slutet av 1996 flydde han till USA.

\* \* \*

Det var städernas arbetarklass som drabbades hårdast av den politiska repressionen efter 1989. Under hela 1980-talet drömde de politiska ledarna i Kina mardrömmar om det som hade hänt i Polen, tanken på att en Solidarnosc-liknande allians mellan arbetare och intellektuella skulle växa till ett allvarligt politiskt hot mot kommunistregimen. Trots att ytterst få intellektuella gick om kring med några tankar på en sådan allians dröjde regeringen inte med att slå till mot arbetarna vid minsta tecken på missnöje eller oro. Arbetare som deltagit i Demokratirörelsen 1989 behandlades betydligt strängare än studenterna. Ett stort antal arbetare avrättades summariskt i juni 1989 för påstådda våldshandlingar.<sup>42</sup> Och betydligt fler arbetare arresterades än studenter och dömdes konsekvent till betydligt längre fängelsestraff än studenter som hade åtalats för samma handlingar. Till och med studenter som hade stått högst upp på regeringens lista över efterspanade behandlades relativt skonsamt. Wang Dan, som stått allra högst på den listan, dömdes till fyra års fängelse medan arbetare som hade arresterats för att de varit inblandade i demokratirörelsen vanligen dömdes till allt mellan 15 år och avrättning.<sup>43</sup>

Staten gick särskilt hårt fram med de arbetare som hade deltagit i det misslyckade försöket att bilda fackföreningar under demokratirörelsen. Flera av dem blev offentligt avrättade i juni 1989 medan andra som medverkat i helt och hållet fredliga fackliga aktiviteter anklagades för olika former av våldshandlingar och dömdes till långa fängelsestraff. I en del fall fängslades fackliga organisatörer utan att över huvud taget anklagas för några brott. Det var fallet med Han Dongfang, reparatör vid järnvägen i Beijing som varit en av personerna bakom Beijing-

<sup>42</sup> Det kända antalet arbetare som har avrättats för samröre med Demokratirörelsen uppgår till 60. Den verkliga siffran är utan tvekan långt högre. *Asia Watch*, N° 17, 28 maj 1992, sid. 2.

<sup>43</sup> Se text förteckningen över de 104 som arresterades i samband med händelserna den 4 juni 1989 och om vilka det var känt att de 1994 befanns sig i Beijings fängelse N° 2. De allra flesta betecknades officiellt som *gongren* [arbetare] som avtjänade långa straff. *Human Rights Watch/Asia*, års. 6, N° 11, 3 oktober 1994, sid. 7-13.

arbetarnas autonoma förbund. Han fängslades i juni 1989 och satt inspärrad utan att anklagas för något fram till april 1991. Då frigavs han av fruktan för att han skulle dö i fängelset av tuberkulos. Trots att han led svårt av sin sjukdom och befann sig i ekonomisk misär och utsattes för politisk förföljelse fortsatte Han Dongfan sitt arbete med att organisera arbetarna. Han sade att det var Deng Xiaopings ekonomiska reformer som hade gjort det nödvändigt att bilda fria fackföreningar: ”Om Kina nu tillåter alla dessa kapitalistiska organisationer att frodas, hur är det då möjligt att man inte tillåter fria fackföreningar att växa fram och försvara arbetarnas intressen? Jag skulle önska att partiets fackföreningar försvarade arbetarna, men deras sätt att agera har bara gjort mig besviken. De har inte skött sig bra.”<sup>44</sup>

Efter att ha utsatts för en hel del kritisk uppmärksamhet internationellt beviljade regimen Han Dongfan i maj 1992 utresevisum till USA för att studera. Men när Han sommaren 1993 gjorde ett försök att återvända till Kina blev han avvisad vid gränsen och i realiteten dömd till permanent exil.

När det gäller grundläggande mänskliga rättigheter har den kinesiska kommuniststaten aldrig varit så intensivt vaksam som när det handlat om att slå till mot arbetare som har försökt (än så länge utan framgång) att bilda fria fackföreningar. Avgörande politiska och ekonomiska intressen är orsaken till den speciella uppmärksamhet som hemliga polisen och statens säkerhetsorgan ägnat åt ”arbetarfrågan”. Det politiska intresset är av gammalt datum, det handlar om den leninistiska oron för att någon grupp inte ska lyda partiets organisatoriska kontroll. Ur denna ängslan härrör kommunistledarnas beslutsamhet att krossa varje potentiellt hot mot det monopol som den officiella all-kinesiska fackliga landsorganisationen har och som står helt under partiets kontroll. Det ekonomiska intresset härrör från Deng Xiaopings marknadsreformer, som har gjort den kommunistiska staten beroende av att det går bra för det byråkratiskt kapitalistiska system man upprättat. Kinesisk kapitalism är i sin tur beroende av att den kommunistiska staten förser den med rikligt med arbetskraft, håller nere lönerna och håller arbetarna i strama tyglar. De delarna utgör kärnan i de ”speciella kinesiska kännetecken”, som gör Folkrepubliken så attraktiv för både inhemska och utländska investerare – och som driver på den snabba ekonomiska tillväxten. Dessa ”speciella kännetecken” är inte förenliga med fria och självständiga fackföreningar – och resultatet blir att arbetaraktivister behandlas som de allra farligaste dissidenterna.

På det stora hela har den kommunistiska staten tjänat den kinesiska kapitalismens intressen (och de initiativrika byråkraternas ekonomiska intressen) väl genom att förbjuda självständiga fackföreningar, slå ner de embryon till arbetarorganisationer som har dykt upp och fängsla arbetaraktivisterna (eller skicka dem i exil).

Attackerna på arbetarna kommer vid en tid med stora problem för städernas arbetarklass i Kina. En tid då reglerna för och realiteterna hos en kapitalistisk ekonomi kräver en mindre och mer lågavlönad arbetskraft. En tid då regeringens planer på partiell privatisering av statliga industrier riskerar att lägga så många som ytterligare 40 miljoner arbetare till den redan frodiga listan över arbetslösa. En tid då ”marknaden” kräver avveckling av det mesta som återstår av Maotidens sociala välfärdssystem, då företagen och regeringen får allt mindre resurser för att kunna finansiera arbetslöshetsunderstöd, pensioner och hälsovård. En tid då inkomsterna krymper för många arbetarfamiljer i städerna, delvis på grund av de stora avskedanden som drabbat kvinnor, framför allt kvinnor äldre än 45 år.<sup>45</sup> Det som ytterligare lägger bördor på arbetarfamiljerna är nya byråkratiska pålagor som att skolavgifter införts vid

<sup>44</sup> UPI, 25 mars 1992. Citerat i *Asia Watch*, års. 4, N° 17, 28 maj 1992.

<sup>45</sup> 39 procent av arbetskraften i den statliga sektorn är kvinnor, men våren 1998 var 60 procent av de avskedade kvinnor (de flesta över 35 år) enligt det halvofficiella all-kinesiska kvinnoförbundet. Jennifer Lin, ”About Face: China’s Economic Reforms Hit Hard against Women” *Chicago Tribune*, 26 april 1998, del 13, sid. 9.

statliga lågstadieskolor. Samtidigt har bostadsbyggandet minskat i de stora städerna, vilket lett till färre jobb för migrantarbetarna i ett läge då den ”flytande befolkningen” håller på att växa till den största ”reservarmén av arbetskraft” någonsin i världshistorien.

De ekonomiska problemen för arbetarna i såväl städer som på landet har ökat under flera år på grund av den oundvikliga minskningen av tillväxttakten i den inhemska ekonomin, och har skärpts av den finanskris som så plötsligt vällde in över världen under de sista åren före millennieskiftet. Efter att i början av 1980-talet ha anslutit sig till den internationella ekonomin för att dra nytta av fördelarna med kapital och utrikeshandel får Folkrepubliken nu också uppleva några av de mindre tilltalande skiftningarna i detta system. Den internationella kapitalismens kris, som först kom till uttryck i Thailand och Sydkorea på våren 1997, landade snart också på de kinesiska stränderna. Första halvåret 1998 minskade den ekonomiska tillväxten till 7 procent, för att sedan sjunka ytterligare efter att ha drabbats av en minskande export, fall i direkta utländska investeringar och konkurrens från än billigare varor från andra länder i Asien.<sup>46</sup> Internationellt var detta fortfarande höga tillväxtsiffror, men långt från de ökningarna på 12-14 procent som hade inregistrerats bara några år innan – och klart under de 8 procent som Zhu Rongji och andra kinesiska ledare flera gånger angett som ett minimum för att mildra effekterna av arbetslöshet och kunna bevara den samhälleliga stabiliteten.

Kinas arbetare har drabbats av attacker från tre håll – från den inhemska ”marknaden” i Kina, den kommunistiska staten och svängningarna på världsmarknaden – samtidigt som de inte har rätt att bilda egna organisationer. Därmed är de så gott som försvarslösa och har bara möjlighet att göra spontant och sporadiskt motstånd.

Detta motstånd har vuxit snabbt under 1990-talet och har tagit sig uttryck i lokala strejker, maskningsaktioner, och gatudemonstrationer av ett växande antal arbetslösa, personer som riskerar att bli av med jobbet, arbetare som inte fått ut sina löner och pensionärer som inte fått ut sina pensioner. Huruvida dessa än så länge spridda uttryck för missnöje kommer att sammanstråla i någon organiserad rörelse av motstånd mot den kommunistiska staten återstår att se – och är faktiskt också svår att tänka sig. Men det är helt tydligt att det som mest oroar kommunistledarna är arbetarklassen som ett hot mot deras lönsamma monopol på den politiska makten. Kanske har de några vaga minnen från när de i unga år läste Karl Marx´ profetia att kapitalismen skapar sin egna dödgrävare i form av det moderna proletariatet. Det vore höjden av ironi om denna nu till synes ålderdomliga och halvt bortglömda profetia, som inte besannats i de kapitalistiska länderna i väst, skulle gå i uppfyllelse i Kina – i opposition mot ett härskande kommunistparti, som fortfarande gör anspråk på att förkroppsliga den moderna industriarbetarklassens intressen, strävanden och historiska uppdrag..

---

<sup>46</sup> *The Wall Street Journal*, 20 juli 1998, sid. A 15.